

A KISGAZDA

TÁRSADALOMGAZDASÁGI
TANULMÁNY

ÍRTA:

FARKAS GEIZA

BUDAPEST

"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMÁSA

1912

BEVEZETÉS

A jelen dolgozat első szemét képezi a tanulmányok nagyobb láncolatának, mely az egész mezőgazdasági társadalom gazdasági életviszonyait kívánja felölelni. Ez szolgáljon mentségül annak, ha a jelen tanulmány még nem teljesen kerekded. Nem tartalmazza a végső következtetéseket, valamint a feltárt hiányok orvoslására nézve tehető javaslatokat.

1. A kiszgazda fogalma.

Kiszgazdák alatt azokat a földmívelőket fogjuk érteni, akik szükségleteik túlnyomó részét egy általuk bérelt, vagy tulajdonban tartott és túlnyomóan saját és családjuk munkaerejével üzemben tartott földbirtok hozadékából fedezik. Súlyt helyezünk a kétszer is használt «túlnyomó» szóra. Mert ha csak azokat ismerenénk el kiszgazdáknak, akik egész erejüket saját gazdaságuknak! szentelik, soha bérmunkába nem állnak, ipari jellegű mellékfoglalkozást nem űznek, emellett azonban kis gazdaságukban soha a családi körön kívül álló egyének fizetett vagy más módon biztosított segítségét igénybe nem veszik: a kiszgazdaosztály egy igen jelentéktelen, elszórt népelemmé zsugorodnék össze.¹ A legtöbb kiszgazdára nézve szerencsétlenséget jelentene. Ha saját gazdaságán kívül nem találna olykor pénzben, terményekben, vagy (igás) munkaszolgáltatásokban díjazott munkára alkalmat, másrészt a legkisebb gazda is akárhányszor jut abba a helyzetbe, hogy aratókat, vagy más bérmunkásokat alkalmazzon, esetleg szomszédai segítségét viszontszolgáltatás ígéretével igénybevegye, így cséplőgépek közös használatánál. Még a mezőgazdasági bérmunkások közé utalandó parcellabérlő vagy törpebirtokos is alkalmaz igaz, hogy többedmagával közösen bérmunkásokat (mezőőrök, pásztorok).

Természetes, hogy ezeket a leginkább bérmunkából élő törpegazdákat mégsem fogjuk a munkaadók osztályába sorozni, de még a kiszgazdák közé sem. Ezek közül — ha a mezőgazdasági népesség tagozódásáról tiszta képet akarunk nyerni — a

¹ Ezért nem fogadható el Dániel Arnold meghatározása, hogy a kisbirtok (mely szó alatt mindig a kisparasztbirtokot értjük) nem nagyobb terület, mint amekkorának terméséből egy földművescsalád, mely egyszersmind a megműveléshez szükséges összes munkaerői szolgáltatja, a dolgozó nép általános igényeihez képest megélhet. — Föld és Társadalom 361.

túlnyomóan bérmunkakeresetből élő munkásokat épen úgy ki kell zárunk, mint azokat a nagyobb bérlőket és birtokosokat, akik még maguk is dolgoznak ugyan gazdaságukban, parasztruhában járnak, egyszóval még nem «urak», de azért földjükön már több munkát végeztetnek fizetett munkásokkal, esetleg részesekkel vagy parcellabérlőkkel, mint saját és családjuk erejével.²

Ha a kiskisgazda fogalmát így körülhatároljuk, az a népelem fog előttünk állni, mely a mezőgazdasággal legteljesebben összeforrt, mely minden ellenkező áramlat dacára ma is a mezőgazdasággal foglalkozó népesség legnagyobb tömegét képviseli, a mezőgazdasági munkák javarészét elvégzi, a mezőgazdasági művelés alatt álló földterület talán legnagyobb hányadát rendelkezése alatt tartja, egyszóval az emberiséget tápláló mezőgazdaság leglényesebb életelemét képezi.³

Érdekes lenne azon terület kiterjedését ismerni, melynek bérben vagy tulajdonban bírlalása a földművelőt mint kiskisgazdát megélhetéshez segíti. Kézenfekvő azonban, hogy ez az egyes földterületek különböző minősége és használati értéke miatt lehetetlenség. Egy-két hold jó kertiföld egy nagyváros közelében biztosabb megélhetést nyújthat egy parasztcsaládnak, mint tíz hold külterjesen kezelt szikes szántóföld, vagy 50 hold futóhomok. Idővel egy és ugyanazon területen is változhatik az egy-család-birtok eszményi területe, ha a művelési és értékesítési viszonyok változnak.

Ami első pillantásra valószínűnek, sőt természetesnek látszik,

² Földes Béla A társadalmi gazdaságtan alkalmazott – és gyakorlati tanai – című könyvének 27. lapján a különböző birtokkategóriákat három szempontból határolja körül: a munka, a jövedelem és a művelési ágak alapján. Az első meghatározás szerint kisbirtok az, mely mellett a birtokos a fizikai munkában is résztvesz, többnyire családjával, néha még idegen munkacserét is alkalmazván; a második szerint a kisbirtok a birtokost fizikai munka végzésére is kényszeríti, a birtokos tehát az egész munkabért: vagy annak jelentékeny részét is (tehát nemcsak a földjáraadékat és tőkekamatot) keresi; a harmadik szerint a kisbirtok magtermeléssel foglalkozik. A jövedelem nagysága szerinti osztályozásnál a 2000 K-n aluli járadékot nyújtó birtok lenne kisbirtoknak tekintendő.

³ Goltz: Agrarwesen und Agrarpolitik 112., 147, a kisbirtokos parasztságot még a kisbérlőknél is szorosabban a földhöz kötött, vagyoniilag a gazdag és szegényosztály közötti űrt kitöltő legértékesebb falusi népelemnek tekinti. Vandervelede. L'Éxode rural 55., azt tartja, hogy a birtokos kiskisgazda az, aki a földhöz ragaszkodik, amíg abból ha legszűkösebben is, megélhet.

az: hogy tulajdon földből kevesebb is elég lehet egy család eltartására, mint haszonbérfizetése kötelezettséggel terhelt és esetleg kevesebb befektetéssel, kisebb gondossággal és kíméllettel kezelt bérföldből. Ez a különbség azonban a kifejtendő tényleges helyzetben sokkal kevésbé befolyásolja az egyes munkálgató gazdacsalád állását, mint gondolnók; aki egyszer saját kisgazdaságának akarja munkaerejét szentelni, annak megélhetése végett majdnem annyi tulajdon-földre lesz szüksége, mint bérleményre.

Az egyes államok üzemi és birtokstatisztikájuk összeállításánál lehetőleg külön csoportot képeznek azon birtokokból, melyeknek kezelői valószínűleg túlnyomó részben a kisgazdaságot alkotják. Ezek a német 5—20, esetleg 2-5 hektárosba francia .1--10. és a brit 8- 20₂ esetleg 2—8 hektáros kategóriák. Bár ezek a csoportozatok nem foglalhatják magukba maradék nélkül az egész kisparasztosztályt, mégis közelebb jutnak a pontosság-hoz, mint a magyar osztályozás, mely egyrészt a törpebirtok csoportjába utalja az összes „5⁷⁵ ha.-n alóliakat, másrészt az, ezen terület tízszeresét képviselő gazdaságokat még mindig a kicsinyek) közt tartja nyilván.

A kisgazdaság alsó határát a törpe felé az egy családnak nyújtott megélhetési lehetőség, felső határát az egy család munkáereje által való üzembentartás lehetősége képezi a fentebb tett megszorításokkal. Az előbbi, a még megélhetést nyújtó legkisebb «minimál»-területet sokkal többen igyekeztek meghatározni, mint az utóbbit, a «maximál»-területet. A minimál-területet általában két hektárnak szokták venni, bár kertgazdaságok területén egy család olykor még kevesebből is megélhet. A maximál-terület kikutatására komoly kísérletet tett a keletporoszországi mezőgazdasági kamara, midőn az 1910iki hamburgi mezőgazdasági munkásügyi kiállítás alkalmából kiszámította, hogy működése területén 13 hektárig terjednek azok a birtokok, melyeken a munkák 60—70%-át a gazdálkodócsaládok tagjai látják el. Ehhez az adathoz közelesik az, melyet Bosnyák Béla «Oros község gazdasági és társadalmi rajza» című tanulmányában a Nyírségre néze közölt; itt körülbelül minden 25 holdnál (18 ha.) nagyobb földön gazdálkodónak szüksége van mezőgazdasági cselédre. A maximál-területet 20 hektárnál nagyobbra csak gyarmatosítás alatt álló, addig lakatlan területeken szokták tenni

(Amerika); ott 40—100 ha. között van egy telepesgazdának kis-
osztani szokott tipikus terület.

Hivatalosan állapították meg a parasztesaládok megélhetéséhez szükséges minimál- és maximál-területeket az orosz jobbágyfelszabadítás alkalmával. Az előbbi az utóbbinak elvileg $\frac{3}{5}$ -öd rész volt; a területek kormányzóságokként változtak. Eszerint a fekete-föld kormányzóságaiban a minimális terület 2, a maximális 3-11 ha., a többi kormányzóságokban 3, illetőleg 3.3-14 ha, volt. Átlagban a koronaparaszttok, 7.3, a volt részesek 5.3, a jobbágyok 3.5 ha.-t kaptak. Ezenkívül kihasítottak váltságfizetés nélkül átvehető «koldus»-részeket is, ez az elnevezés ugyan épen orosz nemzetgazdák véleménye szerint az átlagos parasztbirtokokra lett volna alkalmazható, miután az ottani gazdálkodási viszonyok mellett egy család megélhetéséhez 7—10 ha. föld lenne szükséges.⁴

Minimál- és maximál-terület meghatározás bár nem ily, kifejezett alakban — a magyar törvényhozásban is előfordul. A telepítésről szóló 1894. V. t.-c 4. §. szerint a törvény hatálya alá eső telepeken az egy családnak jutó összterület legalább 10, legfeljebb 80 hold lehet, amely szabály alól csak különösen jövedék mező gazdálkodást megengedő vidékeken tehető kivétel. Miután a törvény nem kíván határozottan katasztrális holdakat és így nyitva hagyja a minimál-terület magyar holdakban való számításának lehetőségét, a szélső nagyságmértékek 5 és 60 hektárra tehetőek. A végrehajtási törvény-novella, 1908: XLI. t.-c. 1. §, úgyszintén az otthonmentesítési törvényjavaslat különös védelemben, a 12 katasztrierholdnál (kb. 7. ha) nem nagyobb kiterjedésű, birtokok művelőit részesíti. Buday Barna a parcellázás ügyében 1909-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elé terjesztett előadmányában kijelentette, hogy ennél kisebb terület hazai viszonyaink között rendszerint nem elegendő egy család eltartására, tehát itt 7^{1/2} ha. minimál-területet képvisel. Ugyanazon szerző egy más munkájában 10 holdat. (5:75.5 Jia.), nyilvánított a kertgazdálkodás területein kívül minimál-területnek.

Romániában a legújabb agrártörvények szerint a további feldarabolás ellen védelemben az 5 ha.-nál nem nagyobb birtokok részesülnek. Württembergben ily határ 3 ha.-nál létezik.

⁴ Az ufai kormányzóság jelentése, idézi Manuilow: Die Agrarfrage und ihre Ökonomische Lösung 76.

Az angol Small Holdings act kedvezményei az 1—50 acre (0.4—20 ha.) terjedelemben alakítani kívánt kisbirtokokat és bérleteket illetik. E két határ közé azonban nyilvánvalóan nemcsak sajátképeni kisgazdaságok, hanem munkáspcellák, önálló gazdasági létre igényt sem tartó törpeüzemek is esnek.

Nagyon pontosan szerette volna az eszményi egycsalád-birtok területét meghatározni Proudhon, aki bizonyos termelési feltételek mellett erre a célra 4.92 ha.-t tartott szükségesnek. Ellenben Leroy-Beaulieu, mint ismeretes, csak a nagy gazdaságokat tartotta valóban termelékenyeknek és a kicsinyektől szinte az önálló lét lehetőségét is megtagadta.⁵

⁵ Idézi Nossig, Die Agrarfrage 199.

2. A kisgazda keresete.

A kisgazda helyét a mai társadalom gazdasági szervezetében legvilágosabban meghatározhatjuk, ha jövedelmét, ennek forrásait és felhasználási módját taglalás alá vesszük. Ekkor igaz, különféle eredményre juthatunk aszerint, hogy a bevételek és kiadások osztályozásánál minő módszert alkalmazunk. Az alább következő számítások talán meg fogják győzni szíves olvasóimat arról, hogy a leghelyesebb azok módszere, akik elsősorban a kis gazdasági üzemre fordított munkát tekintik és mint ennek javadalmazását teszik a mérleg másik serpenyőjébe a gazdaság által pénzben és használati cikkekben nyújtott hozadékat.

A kisgazda munkás éppen úgy, mint a kisiparos, aki szintén munkabért keres. Munkabérének kiszolgáltatója ugyan nem valamely idegen munkaadó, hanem saját vállalati üzeme, vagy, legfeljebb családjának valamely tagja. A kisgazda emellett, épen úgy, mint a kisiparos, önálló vállalkozó is, aki nemcsak munkabért keres, hanem tőkét is gyümölcsöztet és vállalati nyereségre szerez kilátást. Amennyiben pedig nem mint bérlő, hanem mint birtokos gazdálkodik, még földjára is nyílik kilátása. Keresetének tehát négyféle eleme van: 1. munkába; 2. tőkekamat; 3. vállalati nyereség, esetleg 4. földjára.

Elméleti számítás szerint a kisgazdának a jövedelem mind a négy elemét élveznie kellene és pedig a legnagyobb mértékben, miután a munkáját és tőkéjét saját üzemében alkalmazza és így feltehető, hogy ebben legalább oly nagy, sőt nagyobb buzgalommal, szorgalommal és gondossággal jár el, mint aki idegen vállalkozó szolgálatában dolgozik. Eszerint a kisgazda keresetének minimumát képezne:

1. azon összeg, melyet egy bér munkásokkal dolgoztató gazda által kifizetett állandó és időszakos munkabéreként a kisgazda üzemének megfelelő területre esik;

2. azon tőkekamattal, melyet a nagygazda a kisgazda által üzemébe fektetett tőkének megfelelő összeg után ily címen élvez;

3. a tőkés nagybérlő által a földbirtokosnak fizetett haszonbérösszeg és üzemtőkéje után viselt kamattal leszámitása után fennmaradó nyereségből azon hányad, mely a kisgazdaság üzemterületére esnék.;

4. Esetleg azon haszonbérösszeg, melyért a kisbirtokos földje bérbeadható lenne.

Ezekkel a jövedelmi tételekkel szemben áll természetesen a kisgazda által földje vételáráért és felszerelése tőkéjeért, amennyiben azokat hitelre szerezte volna be, lefizetendő kamattal, valamint a kis gazdasági vállalat kockázata.⁶ Ezen tehertételeknek azonban ismét elméletileg meghatározhatjuk maximális mértékét:

1. A kamatteher. Elméletileg nem lehet nagyobb, mint a birtok és felszerelés vételárának tényleges kamata, miután ennél nagyobb összeget a gazdaság berendezésére kielégítési alap híján senki sem hitelezne. A vállalati nyereségnek legfeljebb teljes bizonyossággal remélhető része szolgálhat még hitel és így kamatteher alapjául. A kisgazda munkakeresménye már csak fogyasztási hitel alapját képezheti és így az ebből származó kamatteher ehelyütt figyelmen kívül hagyható.

2. A vállalati kockázat elméletileg nem lehet nagyobb a vállalati nyereség reményénél, miután senki sem kezd oly vállalatba, melynél nem remél kockázatát esetleg meghaladó nyereséget.

Vagyis a kisgazda megkeresi a saját és családtagjainak egész munkabérét és ezenfelül gazdasági tőkéje kamatának, valamint vállalata nyereségének a kamattal és veszteség tételével által szükségképpen még szabadon hagyott kisebb-nagyobb részét is. Hogy azonban ez az elméleti kiszámítás a valóságban miképpen lép életbe, ezt két példa kapcsán lesznek bátor kellő világításba helyezni.

Példaként álljon előttünk egy alföldi magyar kisbérlő és egy ugyanottani kisbirtokos. Nem egy bizonyos község vagy körzet viszonyait kívánjuk bemutatni, hanem két tisztán képzeleti, de mégis lehetséges gazdaságot tételezünk fel, lehetőleg egyszerű viszonyok közt, kerek számban kifejezhető bevétel- és teher-

⁶ A kisgazdák munkabérkiadásaitól, melyeket sokhelyt munkabérbevételek ellensúlyoznak, ehelyütt eltekinthetünk.

tételekkel. Mindegyik gazda 10 holdon gazdálkodik, csak hogy az I. számú mint bérlő, a II. számú mint birtokos úgy földjén, mint lakóházában. Feltételezzük, hogy mindkét család öt-öt tagból: a munkaképes szülőkből és három 10-16 éves, tehát a gazdaságban már használható gyermekből áll, kik közül a legidősebbik munkaképe egy női- vagy segéd-munkaerőnek is számítható. Adósságtörhektől és sorscsapásoktól egyelőre eltekintünk; embereinket tehát elég kedvező gazdasági körülmények közé helyezzük.

A helyzet teljes áttekintése végett szükséges, hogy a gazdaságoknak úgy termény-, mint pénz- és munka-költségvetését felállítsuk.

Az I. számú gazdaság összevont termény- és pénz-költségvetése a következőképen alakulhat:

Bevételek.

4 hold búzavetés termése 32 q, értéke à 20 K	640	K
zalma, polyvaérték	100	—
4 hold tengerivetés termése 48 q, à 15 K	720	—
csutka és szár értéke	60	—
1·5 hold takarmányvetés termése	250	—
0·5 hold veteménykert termése	120	—
2000 liter tej à 12 fillér	240	—
1 borjú szopós korában értékesítve	60	—
1 hizott sertés	200	—
malacok eladása	120	—
baromfi, tojás	60	—
összesen	2570	— K

Kiadások.

10 hold föld hasznóbére à 50 K	500	— K
III. oszt. kereseti és egyéb adók	40	—
általános tűzbiztosítás	20	—
4 q búzavetőmag a következő évre	80	—
0·5 q tengerivetőmag	7·50	—
takarmányvetőmag	40	—
kerti veteménymag	2·50	—
Atvitel	690	— K

Athozat	690— K
2 ló szálas abrakja, alma... ..	200— »
14 q tengeri természetben, vagy zabra átváltva a lovaknak	210— »
1 tehén szálastakarmánya, alma	150— »
1 tehén takarmányozására 6 q tengeri répara átváltva	90— »
1 tehén legelődíja... ..	10— »
1 sovány koca ára	60— »
8 q tengeri a kocának felhizlalásáig és a malacoknak eladásukig	120.— »
sertéslegelő díj	10— »
2 q tengeri baromfityénységhez	30— »
állatorvos, állatgyógyszer	20— »
különbféle anyagok, szerszámok pótlása, haszonállatok értékleírása	100— »
utazási, eljárási, vásári költségek, munkabérek	50— »
összesen... ..	1740— K

Ezen költségvetés felállításánál a legnagyobb óvatossággal kellett eljárnom, egyrészt az egyes gazdaságok között fennálló nagy eltérések, másrészt a gazdaságnak a falusi háztartással való szoros összefonottsága miatt. A takarmány, melyre az összeállításakor gondoltam, lehet csalamádé, répa, mohar, zabosbükköny, lóhere; a tüzetesebb megjelölésnél célszerűbbnek látszott csupán a termés és ismét a szükségelt vetőmag pénzértékét beállítani. Ugyanígy jártam el a 0.5 hold veteménykert beállításánál, melybe 120 K nyershozam és évi 47, többnyire kisebb értékű napi munkák felvétele mellett (1. alább) leginkább csak kisebb értékű terményeket, burgonyát, babot képzelhetünk. A gazdaságban termelt és ugyanott felhasznált trágyát a költségvetésben mint átfutó tételt mellőztem. Szintén mellőztem a háztartásban netalán felhasznált gazdasági hulladékokat és a gazdaságban esetleg hasznosított házi hulladékokat is, valamint az olyan kiadástételeket, mint pl. a világítóanyag, mely túlnyomólag a háztartás, de részben a gazdaság javára szolgálnak. A gazdálkodó család házbérét is a gazdasági kiadásokból kivéve, a háztartási kiadások közé vettem fel, annak dacára, hogy a ház és udvar az ebben levő istállóval és ólakkal, színekkel együtt a gazdasági üzem nélkülözhetetlen tartozékát képezi. Általában arra törekedtem, hogy amennyiben kerek számításaim tökéletesen pontosak nem lehetnek, az esetleges hiba inkább a például felhozott üzem nagyobb jövedelmezőségének javára történjék.

Mert célom ezúttal nem valamely kiaknázott, kiuzsorázott, kiszagda nyomorának bemutatása, hanem egy, ha nem is kivételesen mintaszerű, de még mindig aránylag jó helyzetű kiszagdaság kereseti viszonyainak feltárása.

A gazdaság nyersjövedelme tehát 2570 K, tiszta jövedelme 2570 — 1740 = 830 K lenne, nem készpénzben, hanem pénzre átszámított terményekben. A készpénzbevételek és kiadások mérlege másként alakul, miután ennek bevételi részébe csakis az eladott termények ára, kiadási részébe pedig a tényleg teljesített fizetések jutnak. A pénzmérleg a következőképpen alakul:

<i>Bevételek.</i>	
32 q búzatermésből vetőmagnak kell 4 q, a család elfogyaszt 15 q-t, marad eladásra 13 q à 20.....	260— K
48 q tengeriből 1 tehén takarmánnyal ellátásával 6 q, 2 ló takarmányára 14 q, sertés- és malactakarmányra 8 q, baromfielelésre 2 q, vetőmagra 0·5 q, a háztartásban 0·5 q = 31 q fogy el; eladásra maradt 17 q à 15 K	255— »
kertivetemény eladása	80— »
tej eladása	180— »
borjú eladása	60— »
malacok eladása	120— »
baromfi-, tojáseladás	40— »
összesen.....	995— K
<i>Kiadások.</i>	
földhaszonbér	500— K
adók	40— »
tűzbiztosítás	20— »
takarmányvetőmag.....	40— »
veteményvetőmag	2·50 »
1 tehén legelődíja	10— »
sovány koca ára	60— »
1 sertéslegelődíj	10— »
állatorvos, állatgyógyyszer.....	20— »
anyag-, szerszám pótlás, értéksökkenés pótlása	100— »
vegyes kiadások	50— »
összesen.....	852·50 K

Látjuk már ebből az összeállításból, hogy egy elég jó sorsban levő kisbérlogazda, ha adóssága nincs, elemi csapások nem sújtják, elláthatja családját a kellő étellel, szegényes lakást és a napszámososztály igényeinek megfelelő ruházatot is szerezhet neki. Ha azonban változatosabb ételmet, jobb ruházatot, lakást akar, gyermekeit a kellő iskolai könyvekkel óhajtja ellátni, maga is szeretne olvasgatni és — ami adott életviszonyai közt általános és természetes — némi élvezeti cikket, dohányt, szeszesitalt is

⁷ Ezen háztartási költségvetés összeállításánál az Ecséri Lajos. »Az al-

akar beszerezni, meg aztán multságokon résztvenni, a családjában és rokonságban előforduló nagyobb alkalmakkor keresztelő, lakodalom, temetés — társadalmi kötelezettségeinek eleget tenni, ez már nem futja a gazdaság jövedelméből. Hogy erre is jusson pénz, a gazdának vagy többet kell értékesítenie üzeme terményeiből és ezzel más oldalon leszorítani a maga és családja szükséges fogyasztását, vagy pedig gazdaságán kívül kell további kereset után menni, ha lehet bérért fuvarozni, vagy napszámba dolgozni. A kisbérelőgazda tehát, ha koplalni nem akar, még jó körülmények közt is bérmunka vállalására szorul.

De lássuk most, minő munka árán jut a kisbérelő a díjazását képező megélhetési alkalomhoz, minő aránylagos javadalmazásban részesül ez a gazdaságában alkalmazott munka; ezen díjazásnak a napszámban vagy béresszolgálatban is megkereshető része után marad-e valami a kiscgazda tőkéjének kamatoztatására és vállalkozói nyereségére.

Miután célunk egy lehetőleg zavartalanul működő kisparasztgazdaság viszonyainak szemléltetése, az egyes munkákra fordított napok összeszámításánál eltekintünk a birtoknak a lakástól való túlnagy távolságából, valamint az egyes földrészletek szétszórt fekvéséből netalán előálló nagyobb munkaidőfecsérlésektől. A szorgos munkák alatt (cséplés) igénybevett idegen munkaerők díjazását már a gazdaság pénz-költségvetésének felállításakor figyelembe vettük, arra tehát ehelyütt a gazdacsalád munkaköltségvetésének felállításánál nem kell kiterjeszkednünk. Ez a munkaköltségvetés a következőképen alakul:

4 hold búzavetés összes munkái: szántás, vetés, boronálás, aratás, cséplés, végül a termés eladott részének elfuvarozása igénybe vesz munkapot:

	I. férfi	II. nő, (félíg felnőtt)	III. gyermek
tavaszszal	4	—	4
nyáron	20	20	4
őszszel	24	—	20
összesen	48	20	28

4 hold tengerivetés, talajelőkészítés, trágyázás, vetés, kapálás, törés, behordás, morzsolás összes munkái, az eladott termésrész értékesítése:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
tavaszzsal	48	4	20
nyáron	28	16	8
őszszel	36	—	36
télen	8	—	8
összesen	120	20	72

1·5 takarmányföld összes munkái:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
tavaszzsal	4	—	4
őszszel	14	—	14
télen	3	—	3
összesen	21	—	21

0·5 hold-veteményeskert összes munkái:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
tavaszzsal	3	6	12
nyáron	—	5	12
őszszel	1	4	4
összesen	4	15	28

2 ló és 1 tehén ápolása, 1 sertés és szaporulatának gondozása, a baromfiak ellátása évenként igénybe vesz az év mind a négy szakára egyenletesen elosztott 305 teljes II. rendű munkanapot.

A gazdaságban termett tejnek, tojásnak, baromfinak piacra-vitele, esetleg a vevők házához, vagy a vasúti állomásra hordása igénybe vesz legalább 30 női és 60 gyermek-munkanapot az év szakaira egyenlően elosztva 8

A gazdaság általános vezetésével járó teendők, haszonbér-szerződés-kötés, adófizetés, hatóságok előtt eljárás, vásárok felkeresése igénybeveszi a családfő férfinak az év négy szakára egyenlően elosztható 8 munkanapját.⁹

⁸ Ezen munkanapok az egyes napokon tényleg csak egy-két órát igénybe-
 vevő munkák idejének összegezéséből álltak elő.

⁹ Ezt a számítást nem fogja túlmagasnak találni, aki tudja, mily sok
 dolga van a kisgazdának a »hivatalokban« és mily kíméletlenül megvárakoz-
 tatják ott. V. ö. Ecseri i. m. 188. L. még a jelen munka 9. fejezetét.

Tehát a gazdaság a család munkaerejéből a következő táblázatba foglalt teljesítményeket veszi igénybe:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
tavaszzsal	61	99	55
nyáron	50	129	39
ősszel	77	92	91
télen	13	90	26
összesen	201	410	211

Első pillantásra meglepne, hogy a tavasz és őszi munkanapok száma nagyobb a nyáriakénál. Ez ellenkezni látszik a nyárról, mint a legnagyobb munkatorlódás idejéről elterjedt általános véleménynyel. A valóságban úgy áll a helyzet, hogy tavaszzsal és ősszel a szántás; vetési, tengeritörési, trágyázási stb. munkák valóban több napra nyújtanak anyagot, mint a nyári aratás és cséplés, csakhogy ez utóbbiak a nyárnak néhány hetében válnak sürgősekké, míg a tavaszi és őszi munkák az illető évszakok hosszabb, részeire oszthatók el. Munkakeresmény szempontjából különben nyárnak csak épen az aratás és cséplés nyolc hetét vehetjük, míg a naptár szerinti nyár többi részét a tavaszi és őszi kereset idejéhez kell csatolnunk.

A fent kiszámított munkamennyiség bizonyára nem meríti ki a család munkaerejét, amely az ünnepe pihenő- és betegsége napok, meg a gyermekek-iskolakötelezettsége által okozott elvonások dacára is évenként mintegy 280 férfi-, 500 nő- és 360 gyermek-munkanapra tehető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy így a családfő 79, az annál és a legnagyobb gyermek összesen 90, a két kisebb gyermek összesen 149 szabad, tehát bér munka útján értékesíthető nappal rendelkezik. Mert a munkák egy része, különösen az állatgondozás, kertművelés, tej, baromfi és kerttermékek értékesítése körüli teendők úgyszólván minden nap lekötik a családtagok munkaidejének egy részét, anélkül, hogy őket egész nap elfoglalnák. A kisparasztgazdaság munkaszükségletének összeállításánál a férfi-, nő- és gyermekmunka közötti szétválasztás néni is jelent rideg elkülönítést a teendőkben, miután az ilyen kis köztársaságban a kölcsönös kisegítés és helyettesítés van napirandén. Az összeállítás célja kizárólag a kisgazdaságba fektett

HELYREIGAZÍTÁS

A 18. oldalon levő táblázat a következőképpen olvasandó:

	I. férfi	II. nő	III. gyermek
tavaszzsal	61	109	55
nyáron	50	138	39
őszszel	77	102	89
télen	13	97	26
összesen	201	446	209

A 19. oldalon levő második táblázat helyesen:

	II. rendű (női) munkanapok.	
tavaszz	109 à 1·34 K	146·06 K
nyár	138 » 1·92 »	264·96 »
ősz	102 » 1·49 »	151·98 »
tél	97 » 1·15 »	111·55 »
összesen		674·55 K

A harmadik tabella harmadik sora:

ősz 89 à 1-11 K 9879 K

a tabella végösszege pedig 234*19 K

A gazdaságra fordított mindennemű

munka összes napszámértéke

1354·31 K

vagyis kerekszámban 1300 korona.

különféle értékű munka mennyiségének egész napi teljesítményekre összevont kimutatása.¹⁰

A gazdaságra fordított munkanapok tehát napszámértékük szerint:

I. rendű (férfi) munkanapok.			
tavaszi	61	à 1·88 K	114·68 K
nyári	50	2·85	142·50
ősz	77	2·19	168·63
téli	13	1·52	19·76
összesen			445·57 K
II. rendű (női) munkanapok.			
tavaszi	99	à 1·34 K	132·66 K
nyári	129	1·92	247·68
ősz	92	1·49	137·08
téli	90	1·15	103·50
összesen			620·92 K
III. rendű (gyermek) munkanapok			
tavaszi	55	à 1·02 K	56·10 K
nyári	39	1·46	56·94
ősz	93	1·11	101·01
téli	26	—·86	22·36
összesen			236·41 K

A gazdaságra fordított mindenrendű munka összes napszámértéke tehát 1302·90 K vagyis kerekszámban 1300 korona.¹¹

Ebben az összeállításban mindenekelőtt a nők és gyermekek által elvégzett, illetőleg elvégezhető munkák keresményének nagy aránya tűnik fel. De ez csak olyanok előtt fog idegenszerűnek

¹⁰ Németországban újabban azon módszer jött szokásba, hogy minden munkát nyári férfi-munkanapra számítanak át olyformán, hogy egy téli férfi-munkanap $\frac{2}{3}$ -ad nyári férfi-munkanapnak, a női-munkanap mindenkor az illető évszaki férfi-munkanap $\frac{2}{3}$ -ának, a gyermek-munkanap pedig $\frac{1}{3}$ -ának számít. Ennyire elméleti alagra azonban nem helyezkedhetünk, miután egy konkrét parasztgazdaság rendelkezésre álló munkaerőjének tényleges elfoglaltságát igyekszünk lehető pontosan kiszámítani.

¹¹ Ezen munkanapszám-értékek kiszámításánál a »Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon 1908. hivatalos kiadmánynak a Tisza—Maros szögében fizetett napszámérékre vonatkozó adatait vettem alapul.

látszani, akik a mezőgazdasági munka mint elsősorban férfikerestet hiedelmében nőttek fel és nem bírnak tudomással a világ és ebben Európa nagyrészében a női nem által elvégzett mezőgazdasági munkákról. Ezen munkák igen nagy része valóban olyan, hogy kisebbrendű munkaerő is elláthatja. A városi ember, az úr előtt a parasztszaládot a gazda képviseli, aki mellett felesége, gyermekei a háztartás ellátásán fölül a gazdaságban csak amolyan járulékos, kiségitő munkákat végeznek. Pedig bizony még ahol így van is — és nincs mindenütt így — a női- és gyermekmunka aránylag csekély díjazása dacára rögtön önálló jelentőséget nyer, mihelyt bérért bocsátják valamely idegen gazdaság szolgálatába.¹²

Az összeállítás második tanulsága, mely ugyan csak a kisgazdaság szélesebb köréből merített nagyszámú adat összevetése által lenne egészen világossá, hogy egy aránylag nagy-kiterjedésű parasztság, mihelyt az üzemet ellátó család körében elegendő, vagyis idegen munkaerők nagyobbarányú alkalmazását feleslegessé tevő munkáskezet talál, már munkaerőfelesleget is termel, mely a gazdaságon kívüli bér munkában, esetleg ipari mellékfoglalkozásban, vagy egyéb kereseti alkalomban — ha ugyan akad ilyen — értékesíthető. Még a felhasználatlan munka tényleges piacravitele elé tornyosuló akadályok figyelembe vétele mellett is bátran állíthatjuk, hogy a példánkban leírt kisbérőcsalád még mindig 75—80 I. rendű, vagy 50 II. rendű és vagy 100 III. rendű bér munkanapot értékesíthetne. Ezek keresetét¹³ egész évi átlagra kiszámítva nyerünk:

75	I. rendű	napszám	à	2·09	K	=	156·75	K	
50	II.	»	»	»	1·48	»	=	74—	
100	III.	»	»	»	1·11	»	=	111—	
összesen								341·75	K-t.

¹² Vandervelde 35. oly angol fálvokról beszél, melyekben munkaképes férfiak alig találhatók, legfeljebb aggok, gyermekek, ügyefogyottak. Ily példákat mindenütt lehet találni, ahonnan a férfielem nagyobb számban vándorol el bér munkára. A magyar felvidéken, Rankon néhány évvel ezelőtt nőt választottak községi bírónak is, mert az egész községben nem tartózkodott egyetlen ily közhivatal ellátására alkalmas férfi sem. Goltz 148. sok oly mezőgazdasági törpeüzemet talált Németország sűrű népességű részén, melyben a munkát szinte kizárólag nők és gyermekek látják el.

¹³ Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1908. Tisza—Maros szöge.

Ehhez az összeghez járul még a gazdaságban alkalmazott, de ott az évnék csak egy részén át elfoglalt kettős lófogat kereső lehetősége, mely azonban a helyi gazdálkodási viszonyok eltérése miatt annyira különböző lehet, hogy erre nézve általános számítást egyáltalában nem tehetünk.¹¹ Miután azonban az igáserő rendszerint a gazda, vagy egy felnőtt férfi családtag, tehát egy I. rendű munkaerő vezetésével szokott bér munkába állani, nem térünk el messze a valóságtól, ha a példánk felhozott gazdaság így értékesíthető fogatnapjainak számát a családfő szabad munkanapjainak megfelelően 75-re tesszük. Ezt a keresetet 5 K-ra,¹⁵ a vezető férfimunkás 2 K-ban felvehető személyes munkabérének levonása után 3 K-ra előirányozva, további 225 K kereseti lehetőséget kapunk. A kisparasztcsalád tehát saját és állatai fölös munkaerejéből évenként még $341,50 + 225 = 666,50$ K keresethez juthatna gazdaságán kívül, persze megint csak ha összes el nem foglalt munkanapjaira keresetet is találna, ami a legritkább esetek közé tartozik. De hogyha az összes szabad munkanapok értékesítése nem is lehetséges, legalább egy részüké szinte elkerülhetetlenül szükséges. Előbb láttuk, hogy enélkül a családnak eléggé virágzó bér gazdasága mellett is nyomorognia szinte koplalnia kellene.¹⁰

¹⁴ Tudomással bírok oly kigazdákrol, akik mint községi előfogatosok évi 600 K átalányt keresnek. Ezekkel szemben áll azonban a nagy többség, melynek lova bizony az év legnagyobb részében nem dolgozik, nem keres, csak eszik.

¹⁵ Hensch Árpád: Mezőgazdasági üzemtan II, 105.

¹⁶ Kautsky: Die Agrarfrage 164. azt mondja, hogy a kigazda már nem fölös terményét, hanem fölös munkaerejét viszi piacra.

3. A nagy biztosítás.

Az előbbi fejezetben megejtett számításnak mindenesetre legfontosabb tanulsága a harmadik: a kisparaszteszalád tagjai annyi munkával, amennyiért napszámban 1300 K-t kaptak volna, csak 830 K-t keresnek, vagyis kerekszámban a megfelelő napszámkeresetnek 64%-át.¹⁷ Hová lett tehát a tényleg elvégzett munka

¹⁷ Ha a példánkul szolgáló család munkakeresetét nem az év folyamán megkereshetőnek feltételezett napszámbevételek összegezésére, hanem a hivatalos munkakeresmény-statisztikának egy más rovata, nevezetesen egy torontalmegyei (vidéki átlag itt nem áll rendelkezésünkre) férfi- és két ugyanottani nőmunkás évi keresete alapján a gyermekek feltehető munkakeresményének hozzáadásával számítható ki, a kisbérelőre némileg kedvezőbb eredményt kapnánk. Mert Torontál vármegyében 1908-ban volt:

Egy férfimunkás évi keresete	466.— K
Két nőmunkás évi keresete	à 242.— 484.—
Két gyermek évi keresete.	à 50.— 100.—
Összesen	1050 — K

Ezen keresetből a 830 K-val megelégedő kisbérelő 220 K, vagyis nem 36, hanem csak 24%-ot áldozott volna fel.

Ha ellenben azt tennők fel, hogy a szülők mindketten éves szolgálatba lépnek, gyermekeik pedig annyi napszám munkát vállalnak, amennyit a háztartás ellátása és iskolai teendőik mellett még biztosan végezhetnek, ismét a fenthivatkozott hivatalos kiadmánynak Torontál megyére vonatkozó részét tartva szem előtt, következő eredményre jutunk:

Egy házas férjcseléd évi keresete	745 — K
Egy éves nőcseléd keresete	413 —
Három nagyobb gyermek napszámkeresete	150 —
Összesen	1308 — K

Tehát körülbelül annyi, mint a napszámbevételek összegezése esetében. Számításaimmal meglehetősen összevágunk a Buday Barna Időszzerű kérdések tanulmányában talált számadatok. Ő egy mezei bérmunkácsolád évi keresetét 1300 kedvezőbb viszonyok között 1500K-r.a. teszi, szemben a 10 holdas kisbérelő által elérhető érhető 1140 K keresettel. Itt a hiány csak 12–24% Nézetem szerint különben Buday számításai túl optimisztikusak; rendes viszonyok között sem a mezei munkácsolád nem talál 13,00. K. keresetet sem a kisgazda 30 K-nál is kevesebért (Buday által felvett összeg) jóminőségű bérföldet.

keresményének 36%-a? Hová tűnt el a családi gazdaságban megszolgált, de meg nem keresett 470 K?

Erre a kérdésre csak úgy egy szóban felelni nem lehet. Ricardo és George hívei azt mondanák, hogy a munka díjazásának elveszett részét a földjáradék nyelte el. Mellette szól ennek a felfogásnak, hogy példánkban a felvett haszonbérösszeg 500 K, tehát közel annyi, mint a kiszámított munkakeresmény-veszteség. Ám a tiszta földjáradékot nem a kisbérlő által a helyi birtokosoknak, vagy albérletbeadó vállalkozóknak fizetett haszonbérek mutatják meg, hanem a földjükkel egyáltalában vesződni nem akaró, csakis a tiszta földjáradék-jövedelemre pályázó nagybirtokosok által főbérlőiktől bevett bérösszeg. Ez pedig oly minőségű és fekvésű földnél, melyért a kisbérlők holdanként 50 K-t fizetnek — egyes ma még kivételes esetektől eltekintve — nem szokott több lenni 30 K-nál, 10 hold után 300 K-nál. A földjáradék tehát mindenesetre csak részben magyarázhatná meg a bérletbe fektetett munka keresetének megcsorbulását. De nem is lenne helyes ezt a csorbulást egyszerűen a földjáradék terhére írni, mert hiszen a mezőgazdasági munkás maga vála'szhatja ki ereje értékesítésének, módját és ha arra a meggyőződésre jutna, hogy napszámomunkával többet keres, mint földhaszonbérlet átvételével, szabadságában állna a bérletektől addig tartózkodni, míg oly olcsón nem kínálják neki, hogy az általa fizetett földjáradék már legfeljebb az eladott termények netalán felemelhető árában, de nem a földmunka-kereset csorbulásában található fedezetét. És végtére is: a földjáradékról nem mondtak le azok a birtokosok sem, akik az általunk kiszámított munkát évi 1300 K napszámberrel javadalmazzák; így a földjáradék létezése magában véve legfeljebb a kisbérlő vállalati és tőkejövedelmének eltörpülését, de nem munkakeresményének csorbulását magyarázhatná meg. Ugyanez áll a 40 K-ban felvett adóösszegre nézve is, mely különben a haszonbérösszeghez képest jelentéktelen gazdasági terhet képvisel és különféle címeken olykor az egyszerű bér-munkást is terhelni szokta. Másutt kell tehát a jövedelemcsorbulás okát és forrását keresni.

Ez a forrás nem más, mint a munkakereseti alkalom aránylagos ritkasága. Ha a földművelő úgy számíthatna magában, hogy »én és családom- egy évben ledolgozhatunk 1140 napszámot, ebben megkereshetünk 1700 K-t, vagy ha többet akarunk pihenni,

dolgozunk 915 napon át és még mindig megszerzünk 1300 K-t, hát nem bajlódunk olyan bérlettel, amelyben ugyanannyi munkával jó termés esetén is csak 830 K jövedelmet láthatunk; rövid idő múlva minden mezei munkás napszámba járna és nem maradna hírmondónak sem kisbérlő. Csakhogy a mezőgazdasági bérmunkások keresete annyira időszakos, sokszor félbeszakított és bizonytalan, hogy a munkás, kivált ha többedmagával keresne munkalehetőséget, nemcsak hogy a maga és családja összes munkanapjait, de még ezeknek felét vagy negyedrészt sem tudná értékesíteni,¹⁸ ha az éhbérek színvonaláig is leszállítaná igényeit. Tehát nem tőle függ, hogy családjával együtt 1140 vagy 915 napszámot keressen meg, elég ha 150 férfi-, ugyanannyi nő- és vagy 200 gyermeknapimunkát tud elhelyezni, még pedig esetleg az addig szokásosnál csekélyebb díjazás mellett. Így azután az évi napszámkereset nem lehet sem 1600, sem 1300 K, hanem talán 600 K, talán 400, talán még ennyi sem. A Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon hivatalos kiadmány hazánk különféle részeiből akárhány 300, sőt 200 K-án is alul maradó évi munkáskeresetről számol be, melyek mellett még több kereső családtag is csak nehezen tudna 4 600 K-nál többet összeszerezni. Talán nem is kapna a földmunkás helyben legsilányabb napszám- vagy bérmunkát, talán a vándormunka minden kockázatának, fáradságának és nyomorúságának kellene elébe mennie. Ennél mégis jobb reá nézve munkájának elhelyezését a kisbérlőt vállalkásával *biztosítania*¹⁸ még ha biztosítási díjban munkakeresményének felét is oda kell engednie. Mert az elméletileg lehetséges napszámkeresetből a kisbérlőre nézve elvesző kereken 470 K — 36% munkabérvésztesség

¹⁸ Jeszenszky Ignác számításai szerint (Közgazdasági Lexikon II. 674.) a múlt század 90-es éveiben a Magyaralföldön az egész munkásság csak az év 88 napján találhat alkalmazást és csupán a munkások 48%-a-a számíthat az év nagyobb felén át keresetre. Ez a személyes megfigyelésen alapuló, máig sem elavult adat, melyet mezőgazdaságunk számtalan ismerője, így Mailáth és Szeberényi is támogat, megdönti a hivatalos munka statisztika Buday Barna által elfogadott optimista számítását, mely az egyes munkásoknak évenként átlag 225 elfoglalt munkanapot tulajdonít. Közelebb jár a valósághoz Vadnay-Andor, (a Tiszamellékről 115.), midőn csak 4-5 hétre teszi azt az időt, mely alatt a mai búzát és kukoricát váltó szemgazdaság mellett az alföldi mezei munkás egész évi élelméről gondoskodni kénytelen.

¹⁹ W. ö. Milhoffer Sándor A mezei munkásviszonyok hazánkban 295. Kautsky 166. Nossig 391.

nem meríti ki a munkaalkalom biztosításáért hozott egész áldozatot. Miként már az előző fejezetben érintettük, a kisbérlő nem csupán munkáját fekteti vállalatába; állatokban, szerszámokban tőkéje is van, melyért ha kölcsönpénzen szerezte meg, busás kamatot kell fizetnie.²⁰ Csekély számítás szerint sem tehető egy tízholdas gazda üzemtőkéjének évi kamata 50 K-nál kevesebbre. Emellett a kisbérlő vállalkozó is, aki rossz termés, állatjárványok, kedvezőtlen áralakulások esetén elveszett tőke és munkabefektetésének egész kárát viseli, minden következményével együtt. Bizonyára nem mondunk túlságosan nagy számot, ha ennek az előbb-utóbb tényleges károk alakjában jelentkező vállalati kockázatnak évi értékét és méltányos jutaimát 150 K-ra teszszük. Az üzemtőke kamata és a gazdasági vállalat nyeresége két oly bevételi tétel, melyről a kisbérlő lemondani volt kénytelen, mielőtt csak meg is láthatta volna azokat. A kisbérlő tehát 1300 K munkakereset biztosítása végett szolgáltatott:

36 ⁰ / ₀ munkakeresményéből...	470 K
egész tőkéje kamatát	50
egész vállalkozói nyereségét	150
összesen	670 K

Vagyis a biztosított összeg 51%-át.

Ozсорay fogja kiáltani az, aki ezt a számot hallja. A falusi kisember valóban elég különféle című borsos kiuzsorázásnak van kitéve; van biztosítási és telekuzsora is. De a jelen esetben mégsem volna helyén a kemény szó, az 51% ezúttal nem jelent biztosítási uzsorát. Mert a munkabérhiány zömét kitevő 500 K haszonbér 10 hold jobbminőségű és fekvésű földért nem túlsok, nem jelenti egyes ember szorult helyzetének kiaknázását. 300 K-t a tulajdonos bármikor, bármily biztos és fizetőképes bérlőtől kaphatna; ez abszolút földjáradék, melynek követelése a szóba jövő egyes emberekre nézve uzsorának nem nevezhető. A többi 200 K pedig a bérbeadóra nézve mérsékelt vállalkozói nyereséget képez azért, hogy a rendelkezése alatt álló földet nem teljesen biztos, a rosszabb években könnyen fizetéseképtelenné váló

²⁰ A kisbérlőtől a földbirtokosok, főbérlők sokhelyt már bizalmatlanságból is előleget szukták bekívanni a következő évi bérösszeget is, anélkül, hogy az ebből származó kamatvesztésüket — példánkban csekély számítás szerint 20 K — neki megtérítenék.

²¹ L. a jelen munka 6. és 8. fejezeteit.

bérlőnek adta át, aki emellett a föld termőerejének kímélésére sem oly képes és hajlandó, mint egy művelt és vagyonos birtokos, nagybérő és ezért a használt talaj értékcsökkenése címén is minden uzsora nélkül kötelezhető magasabb haszonbér fizetésére.

Aki tehát a munkáját egy kisbirtok haszonbérbevétele útján értékesíteni akaró embertől munkája díjazásának harmadrészét, egész tőkéjének kamatát és egész vállalati nyereségét, becsületes keresményének felét biztosítási díjban elveszi, az nem az egyes földtulajdonos, nem a bérletvállalkozó, nem is az állam, hanem csakis a társadalom rendje, mely szükségképen elveszi az egyestől munkája eredményének egy részét, olykor nagy részét azért, hogy némely közszükséget képező tevékenységeket biztosítson különféle úton-módon, olykor járadék nyújtása által is.

Nézzük most a II. számú gazdaságot, mely feltevésünk szerint az I. számúval úgy kiterjedés, minőség és üzemmód, mint a gazdaság család tagjainak száma és kormegoszlása szerint tökéletesen megegyezik és csak épen abban tér el, hogy a földbirtok és lakóház nem bérletet képez, hanem a gazdálkodó család egyelőre adósságmentesnek vett tulajdona. Ezen gazdaság számadása a bevételek és kiadások szerint a következőképen alakul:

Bevételek:

Mint az I. számú gazdaságban összesen 2570 K.

Kiadások:

10 hold föld adója mindenféle járulékokkal 120 K, a többi kiadás az első haszonbérösszeg kivételével mint az I. számú gazdaságban 1200 K; tehát végösszegben 1320 K.

A gazdaság nyers jövedelme tehát 2570, tiszta jövedelme 1250 K lenne terményekben. A készpénzbevételek és kiadások mérlege a következőképen alakulna:

Bevételek úgy mint az I. számú gazdaságban összesen 995 K.

Kiadások: Adó 120 K, a többi kiadások a haszonbérösszeg kivételével úgy mint az I. számú gazdaságban 312 K 50 f, tehát végeredményben 432 K 50 f.

A gazdaság pénzkezelése tehát $995 - 432 - 50 = 562$ K 50 f többlettel zárul, mely a tiszta jövedelemnek kikerekítve 56%-a. Ennek folytán a kisbirtokos háztartásának költségvetése is kedvezőbben alakulhat a kisbérlőénél.

²² V. ö. Hensch I. 398.

Bevételek :

15 q búza à 20 K	300— K
Fűtőszalma tengericsutka	60— »
0·5 q tengeri	7·50 »
Főzelék a veteménykertből	40— »
Tej a tehéntől	60— »
A hizott disznó termékei	200— »
Baromfi, tojás	20— »
A gazdaság tiszta pénzjövedelme	562·50 »
Összesen	1250·50 K

Kiadások :

A gazdaságból terményben beszolgáltatott hozadék egészen fogyasztásra kerül	687·50 K
Házadó és a házbirtokkal egybekötött más közszolgáltatások, kiadások	10— »
A ház rendbentartása, tatarozása	20— »
Ruházat	140— »
Só, paprika, világítóanyag	30— »
Orvos, gyógyszerek	7·50 »
Külön ennivalók, marhahús, bor, dohány	100— »
Iskolai és egyéb könyvek, hírlapok	20— »
Külön költségek egyes nevezetesebb napokon	60— »
Összesen	1075— K ²³

A kisbirtokos tehát már sokkal jobban élhet, mint a hasonló területen gazdálkodó kisbérlő. Választékosabb konyhát tarthat, mégegyszer annyit költhet ruhára, élvezeti cikkeket, olvasmányokat engedhet meg magának, néhanapján vendégeskedhetik is mind-

²³ Ez a költségvetésszámítás meglehetősen összevág a Vadnay által (124.) egy uegyedtelkes, 14-holdas gazdára nézve felállított számítással. Már a Csík-vármegyei Gazdasági Egyesület előadójának 19107evi jelentése szerint egy négytagú székely kisgazdacsalád keresete 503 K-ra tehető, amivel szemben kiadásai — ha semmi rendkívüli költsége nem merül fel — máris 513 K, tehát a kölcsön vagy bérmunka keresése kedvező években is elkerülhetetlen; ámde csupa kedvező évekből egyetlen gazda élete sem áll (Világ, 1911. november 19.). A. Thierry Cazes által 1897-ben a francia kisparasztgazdaságok jövedelmezőségére nézve tett számítás (közli Nossig 195.) még a 30 holdon fölüli gazdánál is csak 550 frank tiszta jövedelmet, tehát sokkal kedvezőtlenebb megélhetési feltételt eredményezett. Jellemző, hogy ugyanazon számítás szerint a kisgazdaságban alkalmazott béres évi fizetése és ellátása 700 frankra megy.

ezt anélkül, hogy gazdasága jövedelmét bérmunkával toldozgatná. Sőt még így is némi pénzfeleslege maradhat az év végére, melyet akár takarékbba tehet, hogy ha ott több összejön, újabb földdarabot vásároljon a meglevőhöz, akár elkölthet, elmulathat, esetleg úgy is elhasználhat, hogy gazdasága értékes terményeiből kevesebbet ad el; 60 K értékű baromfi, 240 K értékű tejtermékeiből nem visz vásárra 210 K értékűt, hanem kevesebbet, és többet fordít családjára jobb élelmérésére.

Milyen jó is az ilyen kisbirtokos parasztnak! Csak az a kár, hogy *ilyen* kisbirtokos vajmi kevés van, amint azt nemsokára látni fogjuk. Előbb azonban jöjjünk tisztába azzal, miképp értékesíti a kisbirtokoscsalád gazdaságába fektetett munkáját. Az összes gazdasági munkák értéke az 1. számú gazdaságnál megejtett számítások

alapján kerekszámban	1300	K
A II. számú gazdaság tiszta jövedelme	1250	
Külömbözet	50	K

Tehát a kisbirtokoscsalád megkapná a gazdaságába fektetett munkájának majdnem egész napszámértékét és munkaalkalom-biztosítási díjúl nem egészen 4^ü/o-ot kellene odaengednie? Igen, ha a gazdaság alapjául szolgáló telek, a birtok felszerelése és a kiegészítésére szolgáló lakóház és udvar nem képviselnének tőke-értéket, melynek másnemű kamatoztatásáról a kisbirtokos üzemének beállításával lemond és ha a kisgazdaság folytatása nem járna jelentékeny, minden egyes gazdasági év számadásában figyelembe veendő vállalati kockázattal.

Feltéve, hogy a tízholdas birtok telekértéke	10.000	K
A felszerelés értéke csak	1.000	²⁴
A házbelsőség gazdasági függelékeinek (istálló, szín, padlás) értéke	400	
A gazdaságban fekvő	11.400	K

²⁴ A gazdaságban szükségelt épület és üzemtőke értékét lehetőleg kevésre vettem, nehogy ezen teherösszegeknek magasabb feltüntetésével számításomat a valóságnál sötétebb színezés gyanújának tegyem ki. A telek, épület és üzemtőke rendszerinti arányára nézve I. Hensel I. 135.

²⁵ A házbelsőség összértéke nagyobb, azonban itt csupán a belsőség mint gazdálkodási üzemtényező értékét vettem fel, míg a belsőségnek, mint lakásnak értékét, mely már a háztartási fogyasztás tételei közé való, ehelyütt figyelmen kívül hagytam.

tőke évi kamata 5 ⁰ / ₀ -al	570 K
Ehhez a vállalati kockázat mint az I. gazdaságban	150 »
A tulajdongazdaság állapotát fenyegető veszélyek külön kockázata	80 » ²⁶
A gazdaság tiszta jövedelme és a reá fordított munka napszámértéke között kimutatott különbség	50 »
Összesen	<u>850 K</u>

Vagyis az elérni kívánt 1300 K munkakeresménynek közel 65%-a.

Hogy ez az egész összeg a kisbirtokos terhére csakugyan munkaalkalom-biztosítási díjat képez, ez világossá lesz előttünk, ha elképzeljük, hogy a kisgazda birtokát, házát eladva, a vételár kamatait élvezné és emellett családjával együtt épen annyi munkát végezne napszámában, mint előbb saját gazdaságában. Jövedelmét képezné akkor:

11.400 K 5%-os kamata	570 — K
A család munkakeresménye	1300 — «
Összesen	1870 — K

minden vagyoni kockázat nélkül, amely számításban megint csak az a bökkenő, hogy a birtokát eladó, vagy esetleg bérbeadó kisgazda valószínűleg legjobb akarattal sem találna a maga és családja számára évenként 915 elegendően díjazott napszámot, ha csak valami váratlan szerencse állandóan díjazott hivataliszolgái, útkaparói, vasutas stb. álláshoz nem segítené. Tehát, ha 1870 korona évi jövedelem helyett 1250 K-val megelégszik, a különbséget ezen csekélyebb munkakereset biztosítására áldozta fel, erre hozta a vállalatával járó további — példánkban 230 K értékben felvett — áldozatokat is.

Jellemző egy módosabb parasztgazda nyilatkozata, aki midőn előtte a modern gazdasági könyvvitel elveit magyaráztam, azt

²⁶ Ezen tételt fel kellett vennem, miután nyilvánvaló, hogy aki földbirtokot szerez, vagy megtart, ezzel oly kockázatoknak veti magát alá, melyek elől a bérlő, vagy fizetett megmunkáló elég könnyen menekülhet. Ilyen a birtok hosszabb időre használhatatlanná tétele árvizek, földomlások által, ilyen a forgalmi útirányok kedvezőtlen alakulása, az állami és községi adók nagyobb mérvű emelkedése. A ház értékcsökkenése is a házbirtokost, de nem a bérbentlakót érinti. Ezen kockázatra példánkban — miután a Magyaralföld viszonyait tartottuk szem előtt — elégnek látszott a telek és épülettőke 0.8 %-át felvenni.

mondta, hogy ha ő jövedelmének egy részét mint saját és családja napszámkeresetét elkülönítené, nem maradna semmi gazdasági jövedelme. Hensch (I. 398.) ezt úgy fejezi ki, hogy a részletbérlő saját munkáját nem számítja, pedig bizony láttuk, hogy épen csak ezen, munkakeresetéből, nem pedig gazdasága vállalati nyereségéből.

Még világosabban áll előttünk a kisbirtokos- és kisbérlőgazda által munkaalkalmának biztosítása végett fizetett díj, ha a gazdaság mérlegét a nagyobb vállalatoknál szokásos módon a befektetett tőke kamatával is megterheljük.²⁷ Vagyis nem tekintjük a gazdaságot tehermentesnek, hanem feltételezzük, hogy a gazda birtokát, illetőleg ennek felszerelését egészen hitelre szerezte meg, melyért 570-nál nagyobb kamatot nem is kell fizetnie. Akkor a bérletgazdaság készpénzkiadásai 50, a tulajdongazdaságéi 570 K-val felszöknek, tiszta jövedelmök pedig 780, illetőleg 680 K-ra száll le és így a kisbirtokos, ha családjával együtt csak olyan jól akar megélni, mint az 1. számú példánkat szolgáltató kisbérlő, már annál is sokkal inkább reá van utalva a családjában tulajdongazdasága által még szabadon hagyott 225 napnak bérmunkában való értékesítésére.

De még sokkal közelebb járunk a rideg valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a kiscgazda az általa szükségelt 11.400 K tőkéből 5000 K-t első helyen bekebelezéssel, törlesztéssel 5%-ra kapott és így fizet utána

	250 K
5000 K-t másodhelyen 6%-ra, ezért fizet	300 —
1400 K-t váltóra vett fel 8%-ra	112- -
Összesen	662 — K

Egész biztosítási díja 942 — K

Az 1300 K keresménye melyből persze a gazda a például vett jó közepes évben már csak 588 K-át láthatna több mint 72%-a. Pedig még ez sem a mesék világából vett szám; ahol a nép egyszer földéhes, a földmunkások ott gondolkodás nélkül meghozzák még ezt az áldozatot is, csakhogy a magukén keressék meg azt, amit a másén egy napszámocscsalád.²⁸

Hogy a kisbirtokos keresetének még nagyobb részét áldozza

²⁷ Hensch I. 334.

²⁸ Ráczy Gyula A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása 43. munkájában a magyar föld adó- és jelzálogterhét a tiszta jövedelem 70%-ára teszi, ami szinte összegvág a fenti kiszámítással.

fel munkaalkalmának biztosítására, mint a kisbérlő, ez nem lephet meg, ha meggondoljuk, hogy maga a biztosítás sokkal tökéletesebb, messzebbmenő a birtokosnál, aki ha különös szerencsétlenségek nem üldözik, megélhetési alkalmát életfogytiglan megtarthatja, sőt még utódaira is átörökítheti, míg a bérlő legalább minden néhány évben el lehet készülvén arra, hogy szerződését nem újítják meg és így családjával elindulhat a munkakeresés keserves útjára.

A kisbirtokosgazda által munkakeresményéből hozott áldozatok igaz, nem mindig szolgálnak egészükben a munkaalkalom biztosítására; némelykor egy részüket abban a reményben hozza a gazda, hogy telke idővel emelkedik értékében és így a munkakeresményből e célra feláldozott rész már nem munkaalkalom-biztosítási díj, hanem előfizetés a jövő telekértékemelkedésből remélhető haszonra. Ezt az előfizetési díjat azonban épen a mindennapi kenyéréért dolgozó kisgazdánál nem értékelhetjük túl magasra, semmiesetre sem többre, mint amekkora a telek abszolút földjáraadéka és az árába befektetett tőkének más hasonló biztonságú befektetés útján elérhető kamatozása közötti különbség. Ez pedig Alföldünkön, ahol a föld nagybérletben behozza árának 3—4%-át, a biztos járadékpapírok pedig 4—4.5%-ot hoznak, nem tehető többre 1—1.5%-nál. Ez a mi példánkban 100 150 K, az évi munkakereset 8 12%-a, melynek levonása a fentebb 65—72 százalékban kiszámított munkaalkalombiztosítási díjat nem szállítja le lényegesen.

Míg a munkaalkalombiztosítási díjat csak a személyesen dolgozó kisgazda és talán a középbirtokos és bérlő viseli, addig az értékemelkedésre való előfizetést az a birtokos is áldozza, aki tisztán tőkebefektetés céljából vesz, vagy tart meg egy haszonbérlet útján, esetleg gazdatiszti kezelésben értékesített birtokot, bár tőkéje ezúton kisebb kamatot hoz, mint más hasonlóan biztos elhelyezésben hozhatna. Ez egyik forrása a föld nagybani és parcellaára közötti különbségnek; a járadékokra és értékemelkedésre pályázó tőkés nem hajlandó jövedelméből a földterület egységeért akkora kamatterhet, törlesztést elvállalni, mint a földmunkáló, aki abban munkája értékesítési alkalmát is biztosítani óhajtja. (L. 6. fejezet.)

A fentebbi két példában leírt gazdasági üzemtípusok természetesen ritkán fordulnak elő egész tisztaságukban. A kisgazda-

ságok terjedelme nagyon különböző, üzemmódjuk is rendkívül változatos; ennek folytán hol több fizetett segéd-munkaerő alkalmazására képesítik és készítetik a gazdálkodó családot, hol kevésbé használják ki ennek munkaképességét, több lehetőséget engednek bér munka és egyéb keresetre. Az erre felhasználható alkalmak vidékenként, sőt határonként is nagyon különböző mértékben állnak rendelkezésre. A haszonbérnek, munkadíjnak sokhelyt szokásos terményben, vagy munkaszolgáltatmányban való kiadása, szakmányos, részes munka kiadásának, illetőleg vállalásának lehetősége, mind jelentékenyen módosítják az egyes gazdamunkás családok általános életfeltételeit. Ezek a feltételek az egyes családokon belül még inkább módosulnak a családtagok száma, neme, kora, ereje, a munkaképesek, önállók és az eltartásra, sőt ápolásra szorulóak aránya, továbbá erkölcsi tulajdonságaik, végül a reájuk nehezedő kamat- és adóteher nagysága szerint.

Amit ama két kedvező helyzetű gazdacsalád megélhetési viszonyainak boncolásával bizonyítani óhajtottam, az a következő két tételbe foglalható össze:

1. A kisbérlő úgy mint a kisbirtokos gazdasági üzemében rendszerint nem keres többet, mint amennyit ő és családja bér-munkában megkereshetne

2. A kisbérlő és kisbirtokos még munkája bérkeresményértékének is nagy, olykor túlnyomó részéről lemondani kénytelen azért, hogy a kereső munkára való alkalmat magának biztosítsa.

A következő fejezetekben meg fogjuk látni, hogy a kiscgazda miképen él, illetőleg élhet a bérletén vagy birtokán elért munkakeresményből, minő körülmények csorbítják még ezen keresményt is és akadályozzák a kisparasztot abban, hogy keresetének megmaradó részét a legcélszerűbb módon javára fordítsa.

4. Parasztságunk eredete.

Az előbbi két fejezetben megkísértettük az oly kiscgazdák kereseti feltételeit vázolni, akik a megfelelő megélhetés alapjául elégséges földbérlethez vagy tulajdonhoz minden nagyobb nehézség nélkül hozzájutottak és azt minden erősebb hátráltató körülménytől menten kezelhetik, élvezhetik. Ezen többé-kevésbé eszményített, az életben csak itt-ott megvalósult képről fordítsuk tekintetünket a puszta valóságra; nézzük, miként jut hozzá a kisparaszt földjéhez, mi módon termelheti ki belőle munkájának bérkeresményét vagy esetleg talán ennél is többet, hogyan rója le a munkaalkalma biztosítása fejében tőle követelt óriási díjat.

A kiscgazda, aki alatt mindig a főként maga és családja saját gazdaságában értékesített munkájából élő embert, tehát nem a paraszt közép- vagy törpebirtokost fogjuk érteni, vagy elődeitől örökségképen veszi át megélhetésének alapját, vagy maga szerzi, teremti azt meg.

Az örökség esete mindenestre gyakoribb a birtokosoknál, mint a bérlőknél; az örökbérlet aránylag ritka intézmény és az időbérletek, ha néhol, mint Angolországban, apáról fiúra mennek is át, mégsem teremtenek a bérlőcsalád és az általa kiaknázott gazdaság között szorosabb kapcsolatot, sőt a bérlő szükségképpen a haszonbérlet minden megújításakor úgy tekinthető, mintha a bér gazdaságot akár a régi megszokott, akár módosított feltételek mellett újra alapítaná.

Annál szorosabb a kapcsolat a föld és a kisbirtokoscsaládok között. Ezeknek világszerte igen nagy része nemzedékek, évszázadok óta bírálja ugyanazon rögöt, a mostani gazdák egyenes jogutódai, sőt leszámazol azon szabadbirtokosoknak és jobbágyoknak, akik ugyanazon földdarabka humuszfelületét az évszázadok változásai, az életnek sokszor viharos átalakulásai közepette rendületlenül tovább karcolják túrták. Ezen elődök sorsa,

szerencséje és baja elemi erővel kiárasztja hatását az utódokra egyenként és összességükben. Ma is akárhány gazda jómódú, mert nagyapjának egyszer jó repcetermése volt, akárhány szegény, mert dédszülei elitták a jussukat. De akárhány vidék egész népe is aszerint vagyonos vagy nyomorúságos, hogy mily okosan vagy szerencsésen rendezkedtek be, minő felsőbb pártolásban vagy elnyomásban részesültek az ottlakó földművesek a jobbágyfelszabadítás, a francia forradalom, a középkort lezáró parasztmozgalmak, vagy akár a népvándorlás idejében.⁵⁰ Az egész vidékek fölött érvényesült okok nem csupán az akkor élt és gazdálkodott földművescsaládok egyenes leszármazóira és jogutódaira hatnak ki igen hosszú időn keresztül, hanem kisebb-nagyobb mértékben mindenkire, akinek később ama vidéken földet művelni eszébe jutott.

Miután céлом nem a mezőgazdasági üzemszervezet és a parasztosztály történetének megírása, hanem a mai kisgazdasóztály életviszonyainak megvilágítása, nem fogok kiterjeszkedni a régibb fejleményekre. Mellőzni fogom a különféle honfoglalásokat, tömeges letelepedéseket, a nemzetségi közös nagyobb birtoktesteknek kisebb parasztsaládi birtokokká aprózódását, vagy nagy királyi, nemesi és egyházi uradalmakba tömörülését. Nem kísérik most a rabszolgából vagy szabad letelepülőből függő helyzetű jobbágygyá, ebből pedig ismét szabad birtokossá vagy birtoktalan bérmunkássá lett földműves sorsának évszázados hullámzását. Csupán a legközelebb elmúlt évszázadoknak a mai nemzedék életére még döntő befolyású tényét: a jobbágyfelszabadítást kell a mai földművelőnépesség életkörülményeire való kihatásában röviden szemügyre vennünk.

A jobbágyfelszabadítás bár az egyes országokban hirtelen forradalmi változást jelentő újítás alakjában jutott is kétségtelen kifejezésre, az európai műveltség egész területén mégis évszázados folyamatot képezett, mely már a középkor vége felé megindult, de befejezést csak a XIX. század derekán nyert.⁵¹ Általa azok a parasztgazdák, akik addig üzemeikkel együtt egy nagyobb egységet képeztek egymással és a följük helyezett földesúri gazdasággal, nagyobb mértékben önálló gazdasági léthez jutottak, meg-

⁵⁰ Nossig 310.

⁵¹ Földes 20., 24. Németországra nézve Buchenberger: Agrarwesen und Agrarpolitik. I. 105. s. k. 1.

szűntek munkaerejük értékesítésében és terményeik hováfordításában (dézsmá, robot és egyéb szolgálmányok, üzemi korlátozások útján) egy úr személyes akaratának alárendelve lenni, de megszűntek ezen úr vezetése alatt bizonyos közös intézményeket, berendezéseket (közös legelő, erdő, malom, sütökemence stb.) használni. Megszűntek egy uraság igazgatási és bírói hatósága alá tartozni; az állam közvetlen alattvalói, polgárai lettek, akik mindenütt képviselhetik önmagukat és gazdaságukat, maguk állnak helyt magukért Birtoklásuk jogcíme sem földesúri engedmény többé, hanem szabad tulajdon, melynek szerzésében vagy elidegenítésében más, mint tisztán magánjogi alapon nem korlátozhatja *őt* sem a volt földesúr, sem a község, sem valamely várományos vagy rokon.

Ha a jobbágyfelszabadítást így gazdasági oldaláról tekintjük, két tényről szerzünk meggyőződést. Az egyik az, hogy a jobbágyfelszabadítás még az egyes országokban sem volt döntő gyökeres törvényhozási tényeknek pillanatnyi műve, hanem olykor elszórt menete mellett is hosszantartó folyamat eredménye, mely a földesúri jogok pontosabb körülírásával (urbárium) ezen jogok önkényes kiterjesztése elleni törvényes óvintézkedésekkel kezdődött és a volt jobbágyok közös birtoklási, használati jogainak és kötelezettségeinek szétosztásával, megszűnésével végződött, végződik részben még ma is. Ennek a hosszantartó folyamatnak csupán legkimagaslóbb pontját képezte a majd mindenütt radikális törvényhozási újítás jellegével fellépett kijelentés, mely a jobbágyok személyes lekötöttségét földesuraikkal szemben megszüntette.

A másik tény az, hogy a volt jobbágyok nemcsak földesuraiktól szabadultak fel, hanem egymástól is; az őket községenként egyesítő közös hódoltság megszűnte egyszersmind saját gazdaságukban is legnagyobb részben felmentette őket egymás igényeinek, szükségleteinek és kívánságainak figyelembevételére alól.

A jobbágysággal a földmunkáló nép testéről egy szorító, de emellett sokhelyt oltalmazó vértzet hullott le. Szétesett egy keret, melyben évszázadok tapasztalatai szerint eléggé szűkösen és megalázottan, de meg lehetett élni; most már azt hihette a paraszt, hogy csakis tőle függ, vájjon újonnan kivívott szabad mozgásával jobban él-e mint eddig, vagy pedig tönkremegy, elpusztul.

Fájdalom, ez az utóbbi eset igen gyakran állott be. Európa

minden országának írói egyetértenek abban,³² hogy a jobbágy-, felszabadítás a nagy reményeket, a melyeket hozzáfűztek, az első időben csak némely kivételesen szerencsés egyénekre, élelmes parasztnábobokra nézve váltotta be; a földnép többsége úgy volt vele, mintha egy sötét börtönzárkából, ahol évekig fogva tartottak elcsenevészítő tétlenségben, egyszerre csak kilökték volna a szabad levegőre, napvilágra, hogy »no most szabad vagy, találd meg boldogulásod útját, keresd meg élelmedet, védd meg magadat minden veszedelemtől.« Az új, most már nem jobbágy birtokos csak azt látta, hogy dézsmát nem kell már a földesúrnak fizetni robotot nem kell szolgálnia, de legelőbérbe és mindenféle addig ismeretlen költségbe sokkal több pénze megy el, mint azelőtt a földje pedig különféle szabályozások folytán kevesebb lett. Ami a jobbágyfelszabadítás módozatait és előfeltételeit illeti, erre nézve az egyes országokban igen nagy eltérések mutatkoztak. Amíg Franciaországban, utóbb hazánkban és Szerbiában a jobbágyfelszabadítást ezen jobbágyok minden pénzbeli megterhelése nélkül hajtották végre, addig Német-, Orosz- és Románországokban elég súlyos terheket róttak rájuk. Olaszország némely részeiben és Angolországban a jobbágyok egyszerűen bérlőkké alakultak át.³³ Poroszországban a XIX. század elején keresztülvitt Stein-Hardenberg-féle jobbágyfelszabadítás alkalmával a parasztok csak addig használt birtokaik jelentékeny részének átengedése árán kapták meg a megmaradt rész szabad tulajdonát, minek folytán az egész felszabadítás csak a vagyonosabbakra nézve volt gyakorlatilag keresztülvihető, míg a kisebbek a földesurak birtoktalan zselléireivé lettek.³⁴ Spanyolország némely részében, továbbá Boszniában a volt jobbágyok egészen a mai napig adószerű szolgáltatásokkal tartoznak a földesuraknak. Oroszországban az 1861-iki jobbágyságmegszüntető törvényt úgy hajtották végre, hogy a megváltással

³² A jobbágyfelszabadítás kedvezőtlen kísérő körülményeiről az adatok nagy számát tartalmazza Magyarországra nézve Ecséri, Mailáth (Die Landarbeiterfrage in Ungarn), Szeberényi (A parasztkérdés), Cséser (Utazás a faluból a községbe) munkái. Németországra nézve Goltz: Geschichte der Deutschen Landwirtschaft II. 100., Buchenberger I. 105., II. 631., Nossig 68., 241., 330. Franciaországra nézve ugyancsak Nossig 185. Oroszországra nézve J. J. Petrunkevitch: Die Agrarkrisis und die politische Lage Russlands és A. A. Manuilow idézett munkája.

³³ Földes 24., 25.

³⁴ Nossig 331.

is átvehető parasztbirtok maximális területét megszabták; aki ennél addig többet használt, attól a többletet egyszerűen elvették. Ezzel szemben igaz, hogy sokkal kevesebb esetben ki is egészítették azok telkeit, akiké egy minimális kiterjedést nem ért el. Egy további csapás érte a felszabadult orosz parasztokat addigi legelő- és erdőhasználati jogosítványai elvesztésével.³⁵ Romániában is sokhelyt elestek a volt jobbágyok a földesúri legelők használatának jogától; a megélhetésükhöz oly szükséges kedvezmény megnyerése végett azután földesuraik bármely igényét teljesíteniük kellett. Ezen az állapoton csupán az 1907-iki parasztlázadás követett Sturdza-féle törvényhozás változtatott.

A volt jobbágy gazda a háztartásában így beállt hiányt egyelőre könnyen fedezte, hiszen mint jelzálog nyújtására és váltó kibocsátására képes önjogú földbirtokosnak volt hitele, ha lehetetlen magas kamatláb mellett is és ha hitelezői nagyon szorítottak, most már könnyén eladhatta földjének egy-egy »úgyis felesleges darabját a jóakaró földesúrnak, vagy a gazdag szomszéd telkesgazdának. Poroszországban gyakran fordult elő az épen felszabadult jobbágnak a földesúr általi kivásárlása, amit ott parasztlefektetésnek« (Bauernlegung) neveztek.³⁶ Oroszországban is mindjárt a jobbágyfelszabadításkor megkezdtek a parasztok kisajátítását, amennyiben a »szabad« birtokkal járó terhektől félő, emellett még' teljesen ingyen földre is számítgató parasztokat már amúgyis megnyirbált járandóságaiknak át nem vételére bírták,³⁷ Egy hasonló példát Magyarországon is tudok: itt a fizetési kötelezettség nélkül nagyobb szabad telkekhez jutott nagjobbágyok még volt nemes földesuraiknál is nagyobb gazdasági erővel nehezettek szegényebb szomszédaikra.⁵⁸

A volt jobbágnak eladások által megcsorbult tulajdonföldje később olykor megint kikerekedett, mikor felosztották a községi legelőt; az ebből kijárt részt mint fölös, az otthon meglevő erőve! már nem művelhető területet a számítani még nem tudó kigazdák nagy része potom pénzen eladta.³⁹ Néhol így vesztette

³⁵ Manuilow 40., 58.

³⁶ Nossig 332.

³⁷ Manuilow 46. s. k.

³⁸ Ecseri 23. Mailáth 35. Szeberényi: a parasztok helyzete Magyarországon 116.; A parasztkérdés 117.

³⁹ Ecseri 25,

el egy község legelőjét, néhol ez a földesúr tulajdona maradt és arra a paraszt felszabadítása után csak méregdrága legeltetési díj árán hajthatta jószágát; így Franciaországban, Poroszországban és miként már említettem, Romániában.⁴⁰ Az állattartás ennek folytán drágább lett, nem hajtott annyi hasznot, mint azelőtt,⁴¹ a szántóföld pedig, amelyet nem trágyáztak és amelyen különben is mindenki úgy munkálkodott, ahogy akart, nem ahogy kellett volna, mindig csak kevesebb termett és nem több. A rosszabbá vált földből most már akkor sem lehetett megélni, ha azelőtt erre teljesen elégséges terjedelmű lett volna is.⁴² Manuilow (62) a parasztbirtok kicsinységére, mint a földkizsárolás egyik okára mutat rá. Az orosz volt jobbágy ugyanis még akkor sem vezethetett, volna be észszerű váltógazdaságot, ha erre elegendő szaktudással rendelkezett volna, mert a neki jutott földből csak úgy élhetett már a jövő évig is, ha az egészket szemesekkel vetette be. Ez lehet egyik oka a mi alföldi kisgazdáink annyiszor megrótt, célszerűtlen szemesgazdálkodásának is.

Pedig a paraszt mikor jobbágyból önálló gazdává lett, már vagyonosnak is kezdte magát tartani; jobban rendezte be életét, többet mulatott az «úr-dolgának» elmaradása által nyert időt sem egészen saját gazdaságának jobb megmunkálására fordította. így azután egyszerre csak azon vette magát észre, hogy már utolsó földdarabkáját is el kell adnia, vagy elárverezik; amíg azelőtt szolga volt a saját földjén, most szabad — az országúton. A világban kóborló mezei napszámosok és vándormunkások, köztük a Magyar-alföld elégedetlen mezei munkás tömegei is, nagyrészt a jobbágy-ság megszűnte után tönkrement gazdacsaládok leszármazói. Az eddigi, lefelé irányuló osztálymozgalom abban nyilvánult hogy az elpusztult kisgazdából bérlő, majd feles lett, a felesből pedig napszámos.⁴³

De akik nem is jutottak ennyire, azok sem tudtak zöldágra vergődni, földjárandóságukat olykor nemcsak elégtelen mennyiségben, hanem sok sok darabkában szétszórva a falutól, lakóháztól igen messze kapták. A tagosításnál, arányosításnál nem a volt földesúrnak szoktak a legrosszabb, és a volt jobbágyoknak

⁴⁰Nossig 189., 332.

⁴¹ Ecséri 45; Mailáth 29.

⁴² Milhoffer 212.

⁴³ Ecséri 175.

a legjobb földek jutni. Magyarországon az úrbéri rendezések körül nagyon sok panasz merült fel, melyek ha talán nem is mind alaposak, de mégis világot vetnek az események lefolyásának irányára. A volt jobbágyoknak a megrövidítéstől való félelme okozhatta a tagosításoknál előfordult, nem egyszer véres zavargásokat is.⁴⁴

Hátrányos fekvésű, kedvezőtlen eloszlású birtokok szétszórt parcelláin ide-oda járkálva, kocsizva, pazarolhatták el a kisgazdáig saját erejüket és igásjóságuk életképességét, hogy aránytalan nagy munkával egy-egy sovány, alig trágyázható, mezei károk ellen egyáltalán meg nem védhető vetést érésre hozzanak.

A régi jobbágyi kötelékek megszűntével a parasztcsaládokban is tért foglalt a korlátlan végrendelkezés, vagy az egyenlő örökösödési osztály elve, mely az eddigi jobbágybirtok-típusokat megbontotta és egy, még mindig a földjéből régimód szerint gazdálkodva élni akaró, de erre elégséges földterülettel már nem rendelkező törpebirtokos-kategóriát teremtett.

A jobbágyörökösök sorsában osztoztak minden tekintetben azok, akik pénzörökségekből vagy megtakarított munkakeresetből volt jobbágytelkeket vettek meg minden tartozékkal és terhükkel együtt. De csakis azok jártak így, akik amaz irigyelt megélhetési alkalmakat így vehették meg; már akik csak egyes parasztbirtokoknak leszakított részeit szerezhették meg, természetes függetelük, kiegészítőik nélkül, vagy akik a vételért nem készen tartott pénzükből, hanem hitel igénybevételével fizették ki, lehetőleg még nehezebb feltételek közé kerültek. (L. 6. fejezet.) Még ahol a földmunkáló kisgazdák sohasem voltak tulajdonképeni jobbágyok, hanem emberemlékezet óta szabadon, vagy épen nemesi jogon bírták földjeiket, még ott sem maradtak mindig mentesek a kedvezőtlen terület-eloszlás és túlságos elaprózás hátrányaitól, így a székelyföldi gazdák megélhetésének nehézsége nagyrészt ezen forrásból származik.⁴⁵

⁴⁴ Németországra nézve I. Kautsky 393., ezen szocialista író különben (292.) elismeri, hogy egy minden érdekeltet kielégítő tagosítás nem lehetséges.

⁴⁵ Milhoffer 275.; Németországra nézve Nossig 377.

5. Az adócsavar.

Az előbbi fejezetben már érintettük, hogy a jobbágyfelszabadítás után az új gazdák első kellemetlen meglepetései közé az addig terményben vagy munkaszolgálmányokban lerótt földesúri és egyéb járandóságok helyébe lépett mindenféle adók nagysága képezte. A földadót, kivált a parasztok kezein evő földek adóját mindenfelé a lehető legnagyobbra igyekeztek szabni.

A XVIII. század egyetlen földadó eszméje az újabb időben is kísért, legalább oly értelemben, hogy a föld jövedelmét és értékét mint a legbiztosabbat, és a birtok bérbeadása útján munka nélkül is élvezhetőt, sokkal nagyobb százalékban adóztatták meg, mint az egyéb vagytonokat, jövedelmeket és kereseteket. (Itt nem is gondolunk George földjáradék-kisajátító elméletére.)

Magyarországban a földadó az azt alighanem örökre kiegészítő földtehermentesítési járulékkal együtt a kataszteri tiszta jövedelem 25.5%-a. Ezzel szemben a házbéradó legmagasabb tétele 22%, míg a többi, százalékosan kivetett hozadéki és kereseti adók legmagasabb arány száma 10%⁴⁶ Hasonló aránytalanság mutatkozik az örökösödés illetékeknél, melyeknél az ingóvagyontól eltérően el sem titkolható ingatlan hagyatékok után az örök-hagyó és örökös között rokonsági fokhoz igazodó sajátképeni

⁴⁶V. ö. Mariska Vilmos: Az államgazdaságtan kézikönyve, 5. kiadás. 307., 246. - Ráczy Gyula (32.) a magyar földbirtok közterheit átlagosan a jövedelem 50%-ára. Becsüli. Ez a számítás sokhelyt megfelelhet a valóságnak, de csak amennyiben kizárólag a kiscgazda közterheit vetjük össze az általa elméletileg élvezett földjáradékkal és figyelmen kívül hagyjuk munkakeresményét.-- Hogy a földbirtok adóterhe gazdag nyugati államokban is mennyivel nagyobb más jövedelemforrásoknál, erre példát szolgáltat Fouquet (idézi Méline): Le retour à la terre 124., kinek számításai szerint a francia földbirtok egyenesadóterhe. a jövedelem 21%-a.

örökösödési illetéken, felül még telekkönyvi átírási illeték fizetendő, mely utóbbi egyenesági öröklés esetén az előbbinek 150%-a. Miután pedig ezt az illetéket kizárólag az ingatlant átvevő örökösviseli, míg netalán készpénzben kielégített örököstársai csupán az *egyszerű* örökösödési illetéket fizetik, ez az intézkedés még az egyes családon belül is a mezőgazdaságot folytató tag helyzetét teszi súlyosabbá a más keresetűekével szemben.

Ez a magas adókulcs ... súlyosan érinti a földbirtokosok minden kategóriáját; hiszen ezek adóalapjukat nem is titkolhatják el oly könnyen, mint az értékpapírjaik, vagy személyes keresetük után megadóztatott tőkések, iparosok, kereskedők, értelmi keresők. Adójuknak terményeik fogyasztóira való áthárítása is csak a mezőgazdasági cikkek vámvédelme mellett lehetséges nagyobb mértékben; ez a vámvédelem azonban épen a jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben igen sok helyen hiányzott⁴⁷ De még leginkább sújtotta és sújtja a nagy adóteher a kisgazdákat, akiknek főjövedelmét nem a más földjén végzett, többé-kevésbé adómentes bérmunka, hanem a sajátjukba fektetett munka képezi; ez azonban, miként már a 2. és 3. fejezetekben láttuk, a már egyszer megadott viszonyok között nemhogy járadékot nem szolgáltat, hanem még a megfelelő napszámkeresetnél is kevesebbet jövedelmez.

Eddig csak az adórendszer azon sérelmeiről szóltunk, melyek többé-kevésbé a mezőgazdaosztály egészét érik. De vannak aránytalanságok és igazságtalanságok, melyeket csakis a kis földbirtokosoknak és esetleg bérlőknek kell törvényes vagy törvényellenes alapon elszenvetniök. — Ezek között előkelő helyet foglal el a »pusztai privilégium« melynek értelmében a nagybirtokosok a községi adókból földhozadékuk nagysága szerint reájuk eső résznek csak felét tartoznak fizetni és az elsősorban az ő érdekeiket védő községi igazgatás terheinek így fedezetlenül maradt részét a kisbirtokosokra és egyéb kisebb községi adózókra róhatták. A nagyobb birtokosoknak ezt az előjogát Magyarországon csak az 1909. évi XII. t.-c.-nek 1911. január 1-én életbe lépett 6. §-a szüntette meg. Némely más országokban, nevezetesen Poroszországban ez a privilégium mai napig is fennáll.

⁴⁷ Mariska 246.

Fennmaradt azonban nálunk a községi kiadásoknak és a fedezetük végett kivetett adóknak három csoportja az általános, igazgatási, a mezőgazdasági és a belrendészeti csoport. A helyzet falusi községeinkben ennek folytán a következőképen alakul:

a) mindhárom csoportbeli adó alól mentesek az állami és törvényhatósági tisztviselők, katonatisztek, néptanítók, községi jegyzők, lelkészek, ha hivatali illetményeikből élnek;

b) a második csoport alól mentesek az ipari, kereskedelmi, vagy értelmi keresetből, tehát nem mezőgazdaságból élő községi lakosok, valamint a határban levő nagyobb önállóan kezelt birtoktestek tulajdonosai;

c) a harmadik csoport alól szintén a nagyobb földbirtokom sok szabadulnak, amennyiben a falu belterületén házat nem tartanak, mert a belrendőrségi és közbiztonsági kiadások fedezésére szolgáló póttadó a föld-, bányaadó és a haszonbérlok kereseti adója után nem vettetik ki. (1886. évi XXII. törvénycikk 130., 138. §-ai.)

Ellenben semminemű adó alól nem szabadul az a honpolgár, aki valamely faluban lakik és mint bérlő vagy birtokos egy kisebb földterület mezőgazdasági megműveléséből él, vagyis kigazda.

Pedig miként azt Mariska (658.) helyesen kiemeli, az összes községi kiadások fedezéséből, még a gazdaságiakéból és belrendészetiakéből is a község valamennyi lakosának haszna szokott lenni, a legnagyobb természetesen a leggazdagabbaknak, akik csak egy jól rendezett és vezetett községből kaphatnak megfelelő számú megbízható, nem túlnagy igényű munkást. Hiszen még a községi legelők.. fenntartásának is az a hatása van, hogy miatta szívesebben maradnak és olcsóbban dolgoznak a községben a nagyobb birtokosok által szükségelt munkások.

Hogy különben a mezőgazdasági és belrendészeti kiadások a községi háztartásokban épen nem játszanak mindig holmi járulékos szerepet, azt a Mariska által (653.) közölt összeállítás is tanúsítja. Eszerint 1898—1899-ben a gazdasági adó kulcsa országos átlagban az alapul vett földadó 9.9%-a volt; 33 községben., azonban még a 100%-ot is meghaladta. A belrendészeti adó átlagos kulcsa az alapadó 13.2%-a volt; 7 községben ez az arány is 100% fölé emelkedett.

Itt kell megemlítenem az önálló uradalmi községek alapítá-

sát, melynél az adóval máris erősen megterhelt község határából a legnagyobb adóerőt képviselő uradalmi földterületet kihalásuk és külön községgé alakítják, melyet azután az uradalmi intézőség a különböző közigazgatási állásokba beválasztott alkalmazottaival kezdetlegesen, de az uraságra nézve mindenestre olcsón eligazgattat, míg a régi községi kötelekben rekedt kiskgazdák fuldokolhatnak a még sokkalta megsúlyosbodott községi adóteher alatt.

Ide tartozik az egyházi adóknak, nevezetesen a párbérnek» de ezenkívül nem egy községi közszolgáltatásnak^ közmunkának,* sőt törvényhatósági és állami adónak is aránytalan, fejadószerű kivetése. A párbér-fejadó különösen nyomasztó ott, ahol mindig; tehát rossz. termőévekben is változatlan mennyiségű *terményekben* szolgáltatandó be és az örökségi osztályok által megkisebbedett földbirtokokat egyenként is az eredeti nagyobb birtoktestekre szabott tételekkel sújtja.

Magyarországon a UL osztályú kereseti adón és a katolikus párbéren kívül-a fejadószerűen kirótt közszolgalmányok egyik díszpéldánya a igazságos útdó, mely az 1890. I. t-a, 23. §-ai szerint mindenkire aki 18 éves elmúlt, 3 K minimális összegben vethető ki, mely minimum a két igavonó állattal rendelkező kiskgazdánál 6 K-ra emelhető, holott a 30, illetőleg 60 koronánál több adót fizető vagyonosoknál nem haladhatja meg az alapul vett adó 10, vagy igen kivételes esetben 13%-át. Ágoston Péter⁴⁸ helyesen emelte ki, hogy útdótörvényünk még ott is a kiskgazdát nyomja, ahol látszólag a még szegényebbet védelmezi, t. i. a mások szolgálalában állók felmentésénél. Mert ez a mentesség csak épen azt jelenti, hogy a kiskgazda két karjával és egyetlen fogatával a törvényes kötelezettség egész terhét viseli, míg a nagyobb gazda több cselédje munkaerejét útépítési zaklatásoktól menten alkalmazhatja gazdaságában.⁴⁹

Arra a könnyűsége, melylyel törvényhozásunk a múltban az arányos teherviselés elvét elhagyni és a fejadó segédeszközét

⁴⁸ Községi politika.

⁴⁹ Útdórendszerünk helytelen fejadóalakját Beöthy László kereskedelemügyi miniszter is elismerte, Wekerle Sándor pedig 1912 január 6-án a Neue Freie Presse-ben megjelent cikkében az útdón kívül az egyházi adóknak a szegényebb adózókat aránytalanul sújtó terhét, valamint egész községi adórendszerünk méltánytalan voltát mutatta ki.

génybevenni hajlandó volt, jellemző az 1886: XXII, törvénycikk 130. §-a. Eszerint az állam által is már adózatlanul hagyott vagyontalan napszámosok a községek által bizonyos esetekben adó alá vonhatók. De a napszámosok adója számára a törvényesség bizonyos egész szoros korlátokat szab, ellenben, ha a földmunkásnak háza, vagy épen némi földje is van, már reá szakad az egész adórendszer a 11 osztályú kereseti adóval, gazdasági és belrendészeti adószázalékokkal, párbérrel, magas mértékű közmunkával együtt.

A falvak lakóitól, különösen amennyiben mezőgazdasággal foglalkoznak, hazánkban és más országokban is, vagyoni különbségre való tekintet nélkül fejenként egyenlően követelnek bizonyos *községi közmunkaszolgáltatásokat* is, melyektől az önálló puszták birtokosai szintén mentesek. (Nálunk *ezt* a mentességet az 1886: XXII. t.c. 135 és az 1890 t. c. 49. §-a állapítja meg.) Hasonló aránytalanságok a községi, kivált a közmunkaterhek felosztásaiban a nyugateurópai államokban, így Porosz-, Franciaországban és Svájcban is előfordulnak; a francia közmunka-kötelezettség szinte azonos a mienkkel.⁵⁰

A közszolgálatok költségeinek az érdekeltek által egyenlő arányban viselt hozzájárulásból, tehát fejadóból való fedezése szinte természetes ott, ahol az adófizetők keresete meglehetősen egyenlő, tehát a közös vagy egyenlően felosztott községi határokon gazdálkodó családfőknél, akiknek megélhetési színvonalához esetleg a községben dolgozó iparosok és birtoktalan munkások keresete is hozzásimul, de mindjárt nyomasztóvá válik, amint az érdekeltek vagyoni és különösen kereseti viszonyaiban nagyobb eltérések merülnek fel.⁵¹

A kiscgazdáik terheit -aránytalanul súlyosbító adóügyi rendelkezések közé sorozhatjuk a kisparasztra mint fogyasztóra szintén fejadóként nehezedő közvetett adókat. Magyarországon sok rossz vért szült, hogy a szegény ember a lámpájába vett olajért adót fizet, míg a milliomos a gépkocsiját hajtó benzint az 1896: XV. t.-c intézkedése szerint adómentesen szerezheti be. Az 1875-ben behozott és a gazdag osztályt erősebben érintő fényűzési adókat (cselédtartási, tekeasztal, játékhelyiség, kocsi és

⁵⁰ Mariska 306., 661., 665.; Kautsky 381.

⁵¹ Mariska 304.

lótartási adó) a törvényhozás már 1879-ben eltörölte. (1875: XXVI., 1879: LVI. t.-c.)⁵²

A legértékesebb munkaerőt vonja el a kisgazdagoktól a katonakötelezettség mely a tanulatlan földnépnél a leghosszabb tartamú, tehát fordítottan progresszív. Még a parasztleányok közül is sokszor a gazdagabbak bújnak ki könnyebben törvényes kedvezmények, magas sorsszámok és különféle mesterkedések útján a katonai kötelezettség teljes mértéke alól.⁵³ A kellően meg nem fizetett katonai beszállások, előfogat-követelések is a kisgazdára nézve a legfájdalmasabbak. Ez nem intézheti el a beszállás ügyét 1-2 felesleges helyiség átengedésével, hanem családja szobáját kénytelen a beszállásolt hadfiakkal a lehetőséghez képest közösen használni. (1879: XXXVI. t.-c. 10. §.) Az elő-, fogatállítási kötelezettség révén pedig sok kisgazda alig pótolható munka- és vagyonveszteségeket szenved. Egy ily súlyos megkárosítás ellen tiltakozott Bokor-Albert bélfenyéri birtokos aki a nagy hirtelenséggel elrequirált és halálra hajszolt lováért folyóvá tett 70 fill, fuvardíjat a honvédelmi minisztereimére visszaküldte és ezáltal vizsgálatot szorított ki.⁵⁴ Ha ily esetek békeidőben is előfordulhatnak, elképzelhetjük, mit szenved épen a rendes lakóhelyéről elmenekülni nem tudó szegény parasztnép háború idején, amikor a feltétlen szükség, az erőszak uralkodik minden törvény fölött és helyett. Már a hadgyakorlatok alkalmával oly gyakori kártételek és terménylopások is elsősorban a kis területen belterjesen gazdálkodni próbáló kisparasztot érintik legfájdalmasabban.

Hátra vannak még a földek kataszteri osztályozásánál elkövetett igazságtalanságok. Az osztályozó biztosok a parasztok kezén levő földeket, sokhelyt a legnagyobb hidegvérrel sorozták a hasonló minőségű urasági földeknél magasabb adóosztályba, mert hiszen a paraszt nem számítja a földbe fektetett munkáját; így abból nagyobb jövedelmet lát, nagyobb adót is fizethet, mint a bérmunkásokat, díjazni kénytelen nagybirtokos. Ez a meggyőződés hivatalosan is kifejezésre jutott Oroszországban, ahol

⁵² Ezt az eljárást Mariska 387—388. határozottan rosszalja. V. ö. Oroszországra nézve Manuilow 67. Nossig 259. arra is utal, hogy a fogyasztási adók az általuk megdrágított és így kelendőségükben korlátozott cikkek mezőgazda termelőit mint ilyeneket is sújtják.

⁵³ Nossig 258.

⁵⁴ Pesti Hírlap 1911. október 21.

a jobbágyfelszabadítás után a földadó-megállapító bizottságok a paraszt birtokának első holdját rótták meg a legmagasabb tétellel, míg a további holdakat már fokozatosan kevesebbel.⁵⁵

A kisparasztok terheinek aránytalan felszaporításában ugyan nemcsak az ilyen úri elemek buzgólkodtak, hanem tették és teszik majd mindenfelé a nagyobb birtokú parasztok és általában a községek nagyobb vagyonú és befolyású lakók is, akiket nem lelkiismeretük szava, hanem csakis az erőteljes állami felügyelet és ellenőrzés szokott attól visszatartani, hogy a község szegényebb adózóit a maguk javára költségekbe verjék és a községi vagyont nem az összlakosság javára, hanem a magukéra kezeltesék.⁵⁶

Csak röviden említjük meg az adók beszédési módja a gazdák bevételi- és munkaidejéhez nem alkalmazkodó adóbefizetési határnapok által okozott gazdasági zavarokat adósságcsinálási kényszerhelyzeteket. A magyar gazda földjövedelme után kirótt adó első-két negyedét május 15-ig tartozik befizetni, holott addig birtokán még vagy semmi, vagy csak annyi termett, amennyivel kivárhathná a nagyobb bevételt hozó nyárvégi és őszi hónapokat. Persze vannak ebben a tekintetben még rosszabb helyzetű területek is: ezek a természetbeni adófizetés keleti hazái, ahol a kisgazda kénytelen learatott termését az adótized elviteléig a mezőn kiperegni hagyni, hacsak a »kis« ajándékokkal kellő jókedvre hangolt adószedő-tisztviselő idejekorán nem adja meg a behordási engedélyt.

Szintén csak érintjük a késedelmes adófizetés nyomában jövő végrehajtásokkal járó nagy kellemetlenségeket és újabb költségeket, melyek már sok kisgazdát koldusbotra juttattak.

A falusi kisember aránytalanul nagy adóterhének, de az emberi munka értékéről elterjedt csekély véleménynek is szemléltető példáját adja az útdóhátralékoknak ledolgoztatása, amint ez Magyarországon szokásos és amelynél egy napi munka 1'— K

⁵⁵ Manuilov 43., 44. A földbirtok, de különösen a parasztság túlságos adóterhére nézve lásd még Ecseri 146. s. k. 175. Mailáth 159. Szeberényi a parasztok helyzete 13. Rácz 36. s. k. Nossig 259. Meline 122. Comte de Rocquigny: Le prolétariat rural en Italie. Lignes et grèves de paysans 152.

⁵⁶ Ezt elismeri Mariska is (650), aki az önadóztatás iránti előszeretete dacára a kisebbségek és a gyengébb népelemek védelme szempontjából multhatatlanul szükségesnek tartja a községi háztartások szigorú felügyeletét és ellenőrzését.

hátralék letörlesztésére szolgál. 1911 szeptember havában a torontálmegyei lapokban olyan kis adófizetőkről olvashattunk, akiknek 15 ily robot-napszámot kellett teljesíteniük; ezt még nem is teheték lakhelyük közvetlen szomszédságában, hanem 25—40 kilométer távolságra eső útszakaszokon, ahol azután ellátásukról is úgy kellett gondoskodniuk, ahogy tudtak.⁵⁷

⁵⁷ Ezt az adatot Grandjean Géza csentai községi jegyző közölte.

6. Birtokszerzés.

A 4. és 5. fejezetekben láttuk, hogy a régi jobbágybirtokokat öröklő kisparasztok és ezek jogutódai nagyon sok helyt nemcsak üzemi tekintetben lehetetlen, de még fizetési kötelezettségekkel is túlterhelt birtokokba kerültek, melyekből csak óriás szorgalom, nagy ^szaktudás, üzleti lángész és bőséges tőke befektetésével tudtak volna rendesen megélni. Miután pedig ezek a feltételek vajmi kívévsüknél) voltak meg, a felszabadulás mámorának elszállása után ^{r,s} megint mind erősebben és sürgősebben rászorultak a bérmunkára, sőt vándormunkára is, melynek viszontagságai és nélkülözései még jobban kidomborították kiszegzanyomorúságukat.

Egy földdarab tulajdona mindig értéket képvisel és elméletileg munkabefektetés nélkül is jövedelmi, forrást képez. A valóságban egy kedvezőtlen fekvésű földkészetl nyűg lehet, mely haszonbérbeadás, vagy részes művelésbe kiadás útján sem értékesíthető, személyes kezelés esetén pedig aránytalanul nagy munkáért szolgáltat oly kevés hozadékot, hogy még a tulajdon dicsőségével járó terhek sem találnak benne fedezetet. Magam észleltem példát arra, hogy aránylag nagy ..vagyonú parasztcsaládok a legpiszkosabb nyomorban éltek, mert a gazdaság vezetésére hivatott családfő elhalása után a földjükre fogadott felesek és más velük gazdaságilag érintkező egyének minden alkalommal megkárosították őket, úgy hogy tiszta földjövödelmük alig volt elégséges a közterhek fedezésére. Hogy a birtok magábanvéve nem mindig jövedelemforrás, azt még olyanok is kénytelenek voltak tapasztalni, akiket némely amerikai kormányok akár egészen ingyen engedtek termékeny, de nehezen művelésbe vehető telepes telkekre. Aki pedig kölcsőnpénzen vesz egy földdarabot, az az adó és egyéb terheken felül még egy oly óriás kamat-

⁵⁸ Erre példákat a magyar alföldről hoz fel Ecseri 26.

tömeget is kénytelen viselni, melynek kifizetése után kérdés, hogy munkájának csak legszerényebben számított javadalmazását is kigazdálkodhatja-e birtokából.⁵⁹

Mert drága portéka a föld és rohamosan drágul mindenfelé. Kivált ott, ahol erősen mutatkozik a földéhség. Dehát hol nem mutatkozik az? Kívánatos-e egyáltalában, hogy ne mutakozzék?

Magyarországon egy katasztrális hol elsőminőségű szántó-föld ezelőtt 1¾ évvel 800 K-ért volt kapható; ma legjobb esetben 1600 K-ért. Az áremelkedés tehát legalább 100%. Még nagyobb áremelkedések észlelhetők, ha az árak összehasonlításánál egy emberöltővel megyünk vissza, vagy az Amerikából visszavándoroltak által szülőfalvaikban összevásárolt rossz: földek hirtelen felszökő árait tekintjük.⁶⁰

Poroszországban rendkívül megnehezítette a német nemzetiségi politika érdekében megindított telepítést az eladásra került földek árának hektáronként mintegy 500 K-ról közel 2000 K-ra történt felszökése.⁶¹ Megjegyzendő, hogy hasonló nagy föld-áremelkedések nemcsak a nemzeti harc területén mutatkoztak, ahol azokat a föld mint hatalmi tényező fölötti versengés is indokolhatta, hanem Poroszország és a többi német államok más területein is, ahol a földárakra csakis gazdasági tényezők voltak hatással. Felső-Olaszországban az 1905-iki mezőgazdasági sztrájk-mozgalom által megfélemlített nagybirtokosok még mindig több ezer frankon adták el földjük hektárját. Északamerikában a még feltöretlen termékeny területek bősége dacára a műveltség körzetének terjedésével rohamosan emelkedik a földbirtokok ára. Az új gyarmatosítás alatt álló texasi területen 1905-ben kezdték az ottani nagybirtokosok acrenként eredetileg legfeljebb 50 centért megszerzett és külterjes állattenyésztésre használt uradalmait acrenként 34 dollárért eladni a földközvetítőknek, akik azután acrejét 4—7 \$-ért parcellázták. Hat évvel később ugyanott egy acre ára 6—8—17—20 \$ között váltakozik; ahol pedig telkesítés történt 25—40 \$. A pusztá

⁵⁹ Ecséri(178) 1898-ban a magyar telepesgazdák helyzetét 4fiP K hpldani kénti földár mellett is túlterheltnek tajtotta. Azóta pedig hol kapható Magyarországon 400 K-ért félig-meddig kedvező minőségű és fekvésű föld?

⁶⁰ Buday Barna a parcellázásról szóló tanulmányában egy esetet említ, midőn egy birtok teljes 128°-kal drá^^

⁶¹ Goltz 148. Nossig 389. Preussische Jahrbücher 1911. 145.

telek értékemelkedése tehát 6 év alatt 50-400%. Már az Unió régiebb kultúrájú államaiban, így Illinoisban 150 ft-n alul nem igen lehet egy acre jobbminőségű földet venni.⁶² Oroszországban is nagy földárernelkedéseket tapasztaltak a gazdasági viszonyok mostoha-sága dacára.⁶³

Ahol bőséges alkalom kínálkozik erősen fizetett bérmunkára, ott a földéhség bizonyára kisebbfokú. Midőn Magyarországon a XIX. század közepén az úrbériség megszüntetése után a nagy-birtokosoknak nagy szükségük volt bérmunkásokra, esetleg részes művelőkre és bérlőkre, nem annyira földéhséget, mint inkább a föld könnyelmű elpazarlását lehetett észlelni.⁶⁴ Ma is vannak gyári körzetek (Diószeg, Rimamurány), ahol a kisgazdák eladják vagy legalább bérbeadják földjeiket, hogy munkaerejüket a gyárban értékesítsék. Ily helyeken a földárok esetleg csak a telkek járadék-értékének a gazdasági élet általános fejlődésével együttjáró növekedése arányában emelkednek. Nem szorul igazolásra, hogy gazdaságilag haladó területeken, ahol az üzemi és értékesítési viszonyok kedvezően alakulnak, a földárok tetemes emelkedése sem jelenti a földet szerző gazdák oly súlyos megterhelését, mint a telekárak aránylag csekély emelkedése, parlagi, elhanyagolt gazdasági területeken.

Ellenben ott, ahol legalább a nép eszejárása szerint a föld túrásán kívül nincs kereseti alkalom, földtúró pedig, miként Kelet-Európa legnagyobb részében több van, mint amennyit a föld birtoklói foglalkoztatni tudnak⁶⁵ ott az egyes földmunkás bármely áron megvesz, vagy kibérel minden megkapható földdarabot, csak hogy alkalma legyen dolgozni; ilyenkor számítás nélkül lemond munkakeresetének feléről, háromnegyedéről, négyötödéről. Megteszi ezt különösen akkor, ha rendes lakóhelyén eladó, vagy bérbeadó földrészeletről van szó; a paraszt alig mer gazdálkodni kezdeni, ott, ahol nem ismeri a viszonyokat olyan jól, mint szülő-falujában. Ezért elsősorban mindig lakóhelyéhez közel igyekszik

⁶² Harger The new era of the ranch lands The American Review of Reviews 1911. november.

⁶³ Manuilov 58.

⁶⁴ Szeberényi: Parasztkérdés 119., 1. továbbá Ecséri és Dániel történeti fejtegetéseit.

⁶⁵ Vadnay 15., Mailáth 86., Nossig 374. Vandervelede 47., Manuilov 54., Kautsky 167. a népszaporodás és földéhség közötti összefüggésre mutat rá.

földre szert tenni nemcsak nálunk, hanem a vállalkozóbb szellemű angolok hazájában is.⁶⁶

Hogy a földéhségben a független gazdaállás utáni nagyra-vágyó törekvés előtt még mily nagy részt foglal el a munka-alkalom biztosításának, mentésének keserves szüksége, ezt igen szemlélhetően mutatta be Pókay Dezső,⁶⁷ aki megfigyelte, hogy nagyobb birtokok parcellázása alkalmával az azokon dolgozó munkások mind kényteleneknek érzik magukat a felosztásban bárminő súlyos kötelezettségek elvállalása árán is résztvenni, mert különben elvesztik addigi bérmunkakeresetüket anélkül, hogy ezért a látóköriüket képező vidéken bárminő kárpótlást találhatnának. Ez természetesen áll azokra nézve is, akik a nagybirtok területén esetleg mint kisbérlők éltek; a parcellázás tényével, ha abban részi nem vesznek, ezek is elvesztik lábuk alól a talajt. Természetes, hogy a földjüket kis részletekben eladó birtokosok, vagy a kisbirtokok eladói nem adják oda földjeiket ezek járadékának tőkésített értékeért, hanem annyiért, amennyit a földéhes kisemberek éppen megadni hajlandók. Nevezhetjük ezt földuzsorának nem sokra megyünk vele, mert mindenki csak így adja el földjét. Ha olykor egy-egy nagybirtokos a rendes munkásállományát szolgáltató földmunkásoknak uradalma egy sarkát a tőkésített járadékértéken, vagy ennél nem sokkal drágábban adja el, a hírlapok már dicshimnuszokat szoktak zengeni a nemeslelkű főúr jótékonyágáról.

A földjeiket parcellánként...eladó nagybirtokosok különben éppen nem mindig kapják kézhez a kisember által megadott árt; a különbözet a közvetítő bankok- vagy ügynökök zsebébe folyik, akik a nagybirtokosnak egyszerre kifizetnek földjéért egy kisebb összeget, azután a földparcellákat megvevő kisemberektől hosszú évekre elosztott részletekben szedik be a jelentékenyen nagyobb árt. A kettő közötti különbözetét nem szükséges éppen uzsorának tekintenünk; bizonyos határok között jogos vállalati nyeresége ez a parcellázónak, aki ennek fejében a felosztással és rendezéssel járó egész munkát és költséget, a vételárrészletek esetleg pontatlan befolyásának egész kockázatát viseli.

1909—1910-ben nagy felzúdulást idézett elő, mikor egy pénz-

⁶⁶ Milhoffer 297. Az angol Small Holdings act végrehajtására kiküldött bizottság jelentése.

⁶⁷ Magyar birtokpolitika. Köztelek 1911. évi 66. szám. — Nossig 391.

csoporthoz több millióért megvette egy egyházi főméltóság torontál-megyei uradalmát és azután állítólag 100%-ig menő nyereséggel parcellázta azt. Az eladó egyház, valamint a felügyelő hatóságok könnyen belementek az eladásba, mert a bevett vételár kamatai még így is erősen felülmúlták az uradalomból addig élvezett járadékot. A parcellák megvevői pedig szintén előnyösnek találták magukra nézve a vételt, miután az árt részletekben fizethették és így az az érzésük volt, mintha egy, a rendesnél alig észrevehetően drágább hosszú tartamú haszonbérlet felvállalásával még utódaiknak is szabad birtokot biztosítanának. Ez sokszor a közvetítőre nézve oly nagyon nyereséges parcellázások titka.

Buday Barna 1909-iki parcellázási tanulmányában⁶⁸ 150.000 holdra vonatkozó adatok alapján egy táblázatot közölt az eladó nagybirtokos által kézhezkapott és a parcellák vásárlói által fizetett árakról. A kettő közötti különbség 26 és 50% között ingadozott.

Már határozottan földuzsoráról kell azonban beszélni, ahol egyes gazdag parasztok és más üzérkedők az eladásra vagy kibérlésre kerülő földeket felvásárolják, illetőleg bérbeveszik a szegény ember orra előtt nem azért, hogy maguk gazdálkodjanak rajtuk, hanem hogy utóbb még borsosabb áron adják el vagy adják bérbé a megélhetés alkalmáért vergődő kisembernek. Az ilyen üzérkedők mesterségesen felferik a földek árát és miután foglalót az eladónak készpénzben csakis ők fizethetnek, a kisembert a vételnél és bérletnél is háttérbe szoríthatják, sőt kizárhatják. Mikor azután már kezükben van a becses megélhetési alap, a legleleményesebben kieszelt uzsora, sőt család minden fajtájával nyúzzák a tőlük földet vevő vagy bérlő munkást, aki kénytelen-kelletlen odaadja kizsárolóinak netalán megtakarított pénzét és azontúl mindent, amit csak szájától megvonhat, sőt még munkaszolgálmányokat is teljesít, csakhogy egy kis rosszminőségű, rosszul kimért földarabkán elkinlódhassék.⁶⁹

A belga földművelésügyi minisztérium által 1900-ban kiadott »Flandria vidék mezőgazdasági monográfiája szerint a jelzett területen a haszonbérleti földkezelés azért foglal tért a házi-

⁶⁸ Megjelent a Köztelek 1909. évfolyamában.

⁶⁹ Milhoffer 297. Vadnay 125. Mailáth 81. Szeberényi: A parasztok helyzete 11. Buchenberger I. 517., II. 211. Goltz 138. Nossig 217., 508. Kautsky 168. a kis bérföldterületek nagy árát a kislakások aránytalanul magas árához hasonlítja.

kezeléssel szemben, mert a kiskgazda, aki birtokeladások alkalmával a földvásárló nem gazdák vételár-ajánlataival nem képes versenyezni, csak mint bérlő juthat a munkája alkalmazását lehetőségessé tevő földterülethez. Északamerikában Hibbard észlelte, hogy a bérletek ott terjednek, ahol a föld örökvételára magas.⁷⁰ Hogy a földárfelverés a parasztosztály térfoglalását és felendülését tüstént nyomon követi, kihasználja és lenyűgözi, azt Boszniára megállapította Bálint Imre.⁷¹

Ez a helyzet a korlátlan mennyiségű feltöretlen szűzföld területein is fennállhat, mihelyt az állam nem tartja kezében a telepítést, hanem a magánagyitóke kezébe adja területét és erre bízza a mezőgazdasági kihasználást és betelepítést. Példa többi közt Argentínja is, ahol a kistelepes csak mint egyes uradalmak, bérlő, vagy részes jobbágya élhet és azoktól tartozásai révén rendszerint örökös függésben van. Hasonló helyzetbe hozzák az orosz parasztot a szintén csak közvetítő útján a nép kezére jutó állami bérletek.⁷² Romániában Kogalniceanu⁷³ a bérletközvetítő vállalkozók nyereségét 100%-ra tette.

Mariska (246) azt a tényt hozza fel, hogy a földadó ugyan általában nehezen hárítható át, de az áthárítás a birtokosoknak meg leginkább haszonbérlőkkel szemben szokott sikerülni ott, ahol haszonbérletek után nagy a kereslet.

Érdekes adatot tartalmaz a földmunkálóknak a korlátolt mennyiségben rendelkezésükre álló bérlemények utáni törtetésére Fényes Samunak Balmazújvárosról megjelent tanulmánya.⁷⁴ Ott egyetlen kétholdas bérlet átruházásáért az elődnek 200 K-t fizetnek; igaz, hogy a közlemény szerint ott jóminőségű szántóföld holdjának évi haszonbére 39 K, ami a mai bérletárak mellett nem mondható magasnak.

A jelen munka kerete nem engedi meg, hogy az egyes igen gazdag emberek fényűzése és vadászszenvedélye által a mezőgazdaságtól elvont területek és az e révén a föld munkálóira nézve elveszett megélhetési alkalmaknak a meghagyottak áralakulására gyakorolt hatásával foglalkozunk. Pedig ezekre elég megdöbbentően szomorú példát szolgáltatott két különben előhaladott

⁷⁰ The Quaterly Journal of Economics 1911. 11.

⁷¹ Bosznia és Hercegovina agrárviszonyai. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1911. március.

⁷² Manuilov 70.

⁷³ Die Agrarfrage in Rumänien seit dem Bauernaufstände vom März 1907.

⁷⁴ Huszadik Század 1911.

ország: Ausztria és Skócia.⁷⁵ Csak még a telekdrágítóknak nagy-tőkés fajtájára kívánunk reámutatni, akik megveszik és kezükben tartják a termőföld egy jelentékeny részét, még ha a befektetett vételár után csekély százalékot élveznek is, egyrészt azért, mert csak így igazán urak, így hasonlítanak az általuk irigyelt és majmolt régi nemesekhez, másrészt pedig, mert a föld állandó értékelkedése kárpótlást nyújt az elszenvedett kamatveszteségért, (3. fejezet)⁷⁰ Félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy itt csakis a földbe fektetett tőke csekély kamatozásával megelégedő nagyravágyó vagy üzérkedő földvásárló-tőkésekre, de nem a magasrendű gazdálkodást folytató és ebben nagy tőke- és munkakeresményt előteremtő tőkés-birtokosokra gondolok.

Érdekes idevágó adatai, hogy Texasban a bankok azért szüntették be földvásárlási kölcsönök nyújtását, hogy elriasszák azokat, akik tisztán az érékelkedés reménye miatt a gazdálkodás szándéka nélkül vásároltak szűzföldterületeket. Az erélyes lépésnek foganata is volt, amennyiben a túlnyomóan készpénzzel vásárlók már nem hagyták parlagon a megvett területeket, miként azt hitelben szerző elődeik tették.⁷⁷

Ahol a kisparaszt ily tulnagy, még a vételügylet megkötésekor rendszeren figyelmen kívül hagyott óriás vagyónátruházási illeték⁷⁸ és az ügylet különféle költségei által is felduzzasztott árt kénytelen az általa megvett földdarabkáért fizetni, ott legalább a gazdasági helyzet gyökeres megváltozásáig ki van zárva, hogy az elméletileg kiszámítható földjádék a föld árába fektetett tőke kamatát fedezze.⁷⁹ Ezt a kamatot túlnyomó részt a földműves

⁷⁵ Földes 28. Nossig 122. Dániel 290. Kautsky 206.

⁷⁶ Goltz 109. Nossig 390.

⁷⁷ I. M. Harger.

⁷⁸ Magyarországon ez tudvalevőleg a vételár 43% c-a, tehát éppen elég arra, hogy az új kisgazda forgótőkéjét, vagy első évi jövedelmét elnyelje. Némely más országokban ez az illetéktétel még magasabb. Franciaországban 6'88 ' u, ami bélyegilletékekkel együtt tényleg 10%-ra is felmegy. Mé.ine i26.

⁷⁹ Kautsky 160. kifejti, hogy a parasztbirtokos is csak addig elégedhetik meg munkabérének birtokából való kigazdálkodásával, amíg ezt tehermentesen bírja; amint kölcsönt kell kamatoztatnia, erre a célra már járadékra van szüksége. Nossig 71. a magas földár kamatában áltermelési költséget lát, mely egyenes akadálya a paraszt kezében netalán létező tőkepénz gazdasági javításokba fektetésének. Dániel 291. ama körülményre utal, hogy magas földárak idején a paraszt több kölcsönt kap birtokára, mint ennek hozadék-értéke és így a kamatteher alatt könnyen összeroskadhat.

munkakeresménye viseli; ez viseli a kölcsön útján beszerzett gazdasági üzemtőkékért fizetni szokott ritkán mérsékelt, gyakrabban uzsoraszerűen magas kamat jelentékeny hányadát is. Ahol — miként Keleten — a parasztek által igénybevett kölcsön kamatlába ritkán kisebb 8%-nál, de sokszor ennek másfél, sőt kétszeresére is felmegy, a kölcsönpenzen megvásárolható telek járadéka azonban legfeljebb 4%, az üzemi tőke kamathaszná pedig ritka szerencsés esetekben haladja meg a 8%-ot, ugyan honnan fizesse a kisgazda a különbözetet, ha nem munkakeresményéből? Mert vállalati nyereségről, mint állandó jövedelmi tételről éppen amaz elhanyagolt vidékek nagy járvány- és egyéb kárveszélyei miatt szólni nem lehet; inkább az ellenkezőről: a munkakeresményből pótlásra váró vállalati veszteségekről. Persze még siralmasabbá válik a kis parasztgazdaság helyzete, ha az azt kamataival terhelő kölcsön nem telek, vagy üzemi felszerelés beszerzésére, hanem örökös-társak kifizetésére elemi károk kipótiására, könnyelműen szerzett adósságok törlesztésére szolgál.

Azokat a kisgazdákat, akik nem tulajdonosai, hanem bérlői az általuk munkált földnek, vagy akik némi saját birtok mellett is túlnyomóan bérleményükből élnek, ismét más veszedelem fenyegeti. A föld tulajdonosa a haszonbérlet minden megújításakor emelheti a bérösszeget és ezzel a maga számára foglalhatja le a bérlő által netalán *tett* beruházások és javítások minden eredményét, szinte elkobozhatja a bérlő által a birtokkal elválaszthatatlan kapcsolatba hozott tőkét.⁸⁰ Ez szükségképen szárnyát szegi a legtöbb bérlő minden más törekvésének mint annak, hogy a földből, amíg ez még kezén van, a szerződés értelmében vagy annak ellenére is, annyit zsaroljon ki, amennyiből azután biztosabb megélhetést, saját birtokot szerezhet magának.

A kisbérlők rablógazdálkodására minden mezőgazdasággal foglalkozó ember sok példát mondhatna. Magyarországon és másutt is ezzel indokolják a nagybirtokosok, ha uradalmaikat inkább tetemesen kisebb összegért adják át egy nagybérlőnek, mint amennyit a kisparasztek fizetni hajlandók s hogy a haszonbérleti szerződésekben egyenesen meg is tiltják nagybérlőinknek, hogy a földeket kisembereknek alhaszonbérbe adják.⁸¹

⁸⁰ Főként Angolországban szegte kedvét a bérlőosztálynak az a félelem, hogy a haszonbérlet lejártakor a bérlő a birtokba tett saját befektetéseit újra megveheti. — ⁸¹ Oroszországra nézve Manuilov 66.

Annak lehetősége, hogy a tulajdonos ha más bérlő jobban megfelel neki, vagy ha birtokát az eddigitől különböző módon kívánja tovább értékesíteni, egyszerűen kiteheti uradalma használatából akár egész bérlőközségek lakóit⁸² a kisbérlő-osztályra nézve azt a veszélyt rejti magában, hogy nemcsak munkaereje értékesítésének alkalmát veszti el, hanem még gazdasági felszerelését állatait is elfecsérelheti, miután azok a bérmunka keresésénél esetleg még útjában is lennének. Így e révén is tetemes tőkeveszteségek fenyegetik. Ez a bizonytalanság hogyan venné el egyrészt a kisbérlő kedvét minden jobb munkától, minden rendesebb gazdálkodástól, hogyan fokozná benne a beteges mohóságig a vágyat saját föld után, melyen ha nyomorog is, de legalább nem kerülhet róla oly könnyen országútra!

⁸² Erre Magyarországon is nem egy példa akadt. Oroszországra nézve j. Manuilov 67.

7. A paraszt gazdálkodás.

Akik a jelen munka eddigi fejezetei alapján egészen élénken maguk elé tudják állítani azokat a kedvezőtlen körülményeket, azokat az eredeti bűnöket, melyek a legtöbb kiscgazdaságot már keletkezésétől fogva kísérik, könnyen azt mondhatnák, hogy így a kiscgazda bizony egyáltalában nem élhet meg. De a kiscgazdaosztály mégis csak megél, sőt nem mindenütt, de sok helyen a nagyobb birtokok rovására terjeszkedik is. Leginkább ott látjuk, ezt, ahol a kiscgazdának alkalmá nyílik sok és értelmes munkát lekötő és jutalmazó belterjes kerti, vagy állattenyésztő, tejtermelő gazdaságot folytatni. De boldogul olykor másutt is, ahol nincs alkalmá ilyen jövedelmező gazdálkodásra: ahol gazdaságát kezdetlegesebb, külterjesebb módon, de vasszorgalommal viszi és emellett életigényeit majdnem semmire, a gazdaság hulladékaira képes összezsugorítani.

A kiscparaszt igénytelenségét, mely gazdasági létét keresőképességénél is nagyobb mértékben biztosítja, már Proudhon elismerte. Adatokat reá majd minden az agrártársadalmi kérdéssel foglalkozó és paraszt-költségvetéseket tartalmazó munkában találhatunk. Ismeretes, hogy a tejszövetkezetek terjedése némely helyütt a falusi tejfogyasztás alászállásával járt, mert a paraszt tehéntartók, amint a tejért pénzt kaphattak, mindjárt megszűntek azt fogyasztani és gyermekeiknek adni.⁸³ Az Angolországba legjobb vaját szállító dán paraszt otthon margarinnal él.⁸⁴

Ezeket az áldozatokat azonban a paraszt addig hozza meg, ameddig a földhöz való szeretet és ragaszkodás egész gondolatvilágát betölti; amint megszűnik a földhöz görcsösen ragaszkodni, vagy terhei szerencsétlen viszonyok a kormányzók rövid-

⁸³ Leopold Lajos: Parasztgyermekünk és a tehéntej. Közgazdasági Szemle 1905.

⁸⁴ Dániel 192. L. még Kautsky 106., 305.

látása folytán a betelt mértéken fölül még valamivel súlyosbodnak, már csakugyan elkezdődik az általános vagyoni romlás, a züllés, az ősi fészkek és a föld elhagyása. Ez a veszedelem még a legmagasabb fejlettségű országokat is fenyegetheti: példa erre Nagybritannia, melynek minden részéből elvándorol a falu mezőgazda lakossága.⁸⁵

Mielőtt azonban a kisparaszt ezen utolsó kétségbeesett lépést megtenné, rendszerint mindent megkísérel, minden rögöt, követ megmozdít. Még vándormunkára is elmegy, csak hogy otthoni birtokocskáját a legterhesebb viszonyok között is megtartsa, esetleg gyarapítsa. A teljesen földnélküli proletárok az uradalmak határai közül aránylag könnyen teszik át lakhelyüket az egyik országból a másikba; a kis- és törpebirtokosok, vagy akik azt gondolják, hogy otthon földszerzés útján azokká lehetnek, még ha a világ másik végén keresik is megélhetésüket, rendszerint hűségesen visszatérnek hazájukba, sőt falujuk határába. Erre elég példát szolgáltatnak a székely, tót, horvát, belga kisbirtokos vándormunkások.⁸⁶

A falvakban azután a hazatértek, úgy mint az otthonmaradtak hősiességnek nevezhető küzdelmet folytatnak a rög birtoklásáért és az abból való megélésért. Egyes földterületeken, melyek elméletileg munka nélkül járadékot szolgáltatnak, a gyakorlatban azonban — miként láttuk, fizetési kötelezettséggel túlterhelve jutnak a kiscgazda keze alá; alkalmat szolgáltatnak termelékeny munkára, de sok keserves munkát terméktelenül! el is nyelnek — elégtelen felszereléssel, majdnem minden forgótöke nélkül az évszázados sokszor előítéletektől telített gyakorlaton túl nem menő szaktudással dolgoznak, bajlódnak a kisparasztok, hogy végre is oly termést, hozadékot állítsanak elő, melylyel hasonló területen a szakképzett nagybirtokos egyáltalában nem lenne, nem is lehetne megelégedve. Kivált két dolog az, amiben T'rrpikus elmaradt kiscgazda nevezetesen Keleteurópában még a legegyszerűbb termények ellőállításánál is ügyefogyott szokott

⁸⁵ Gilbert Parker: An Agricultural Tragedy in Figures Fortnightly Review 1911. Vandervele 35., 191. Ezen író azt állítja hogy nem a falu lakossága, hanem a mezőgazdasággal foglalkozók száma csökken. Érdekes azon kijelentése is, 47., hogy a mai népvándorlást éppen úgy, mint az ókorit a népesség növekedése mellett a mezei életen kívül más életlehetőség hiánya okozta.

⁸⁶ Vandervele 57.

lenni: a trágyázás, melynek helyét a meglevő trágya elpazarlása foglalja el és az állati tenyész- és növényi maganyag kiválasztása.⁸⁷

A gazos. aprószemű »parasztbúza« a rosszul fejlett, időelőtt ledolgoztatott »parasztion a rosszul táplált, silányan tejelő »paraszttehén«, az egyenlőtlen fajú sovány »parasztbaromfii« olyan fogalmak, melyek a jobbminőségű »urasági« terményekkel és állatokkal ellentétes élő valóságot képeznek még ma is mindenütt, ahol az államhatalom és társadalom a mezőgazdasági technika fejlesztésére gondolt ugyan, de ebben közegül csakis a nagyobb birtoktestek értelmesebb kezelőit nyerhette meg és nem fordított külön figyelmet a parasztgazdaságnak, mint olyannak fejlesztésére.

A parasztgazda ezen termelési inferioritásában csak igen csekély, vagy semmi okforrásként nem szerepel az, hogy a kis földterületen gazdálkodó ember némely, a nagygazdaság által előnyösen alkalmazott gépet üzembe sem állíthat, vagy legalább kellőképpen ki nem használhat. Tudvalevő tény, hogy az igen kis parcellákon dolgozó paraszt még a vetőgépet sem alkalmazhatja gazdaságosan a túlságos sok forduló miatt, melyeknél a gép kihasználása már tökéletlen, vagy éppen lehetetlen. Ugyanez az eset az aratógépeknél, gőzekéknél és egyéb fogatos és motoros művelő eszközök-nél. De ahol ez az eset nem is áll fenn, akárhány példa van arra, hogy a nagyobb birtokosokat utánozni óhajtó parasztgazda túldrága munkamegtakarító gépeket szerez be, melyeket kis birtoka területén kellő számú napon át, vagy kellő számú holdon ki sem használhat; így azután a kisgazdaságra nézve a gép beszerzési árának kamatoztatása és törlesztése túlságos, jövedelemtöbblettételek által nem ellensúlyozott terhet képvisel.⁸⁸ Ezeket és a kis-

⁸⁷ Buday Időszerű kérdések című tanulmányában azon fonák helyzetre mutatott rá, melybe egy gazdálkodni nem tudó mezei munkás egy-egy parcella méregdrága megszerzése után kerül. Ugyanezt tette Csizmadia Sándor egy 1910. őszén tartott előadásában. Buchenberger 11. 432. a parasztgazdaságok technikai elmaradottságára, valamint a bennük alkalmazott nagyszámú családi-tag munkaerejének sokszor elégtelen kihasználására utal. Manuilov 60, szinte lehetetleneknek tetsző adatokat hoz fel az elmaradt orosz parasztek helytelen és eredménytelen gazdálkodására. Szerinte a parasztföld hozadéka a megfelelő uradalmi földének $\frac{1}{3}$ -e.- $\frac{1}{7}$ -e. L. még Nossig 244. A Magyaralföldre nézve sokban hasonló adatokat hoz fel Deininger Imre. A magyar mezőgazdaság bajai 1911.

⁸⁸ Kaufmann István Németországban sok kisgazdaságban talált cséplőgépeket, Horvátország egy részében túlhirtelenül terjedtek eh az aratógépek-, Leopold: Az aratógép szociológiája 16. l.

gazdaság egyéb hátrányait a kisüzem előnyei⁸⁹ teljes mértékben ellensúlyozhatják, kivált ahol a gépek szövetkezeti használata már szokásossá lett. Persze, hogy ez csak ott lehetséges, ahol a nép már kellően megbarátkozott a jó gazdálkodással. Ahol a földművelő nép elmaradott, ott a kisüzemnek csakis hátrányai érvényesülnek.

A kisparaszt alsóbb minőségű, kelleténél csekélyebb mennyiségű portékáját még olyan árban sem értékesítheti, aminőt az mindennek dacára megér. Mert elszigeteltségénél, tájékozatlanságánál, sokhelyt a közlekedési utak és eszközök rossziaságánál fogva nem tud más piacot felkeresni, mint a lakóhelyéhez legközelebb esőt. Nem képes más vevővel érintkezésbe lépni, mint megszokott ügynökével, aki búzáját, borát, gyümölcsét, tojását a lehető legalacsonyabb áron vásárolja össze és még kurtán is bánik a paraszteladóval, aki üzleteinek csak egy csekély részét szolgáltatja, míg a nagykereskedő, akinek az összeszedett árut átadja, talán megélhetését tartja kezében és e révén az ügynököt érdekeinek az eladókkal szemben messzemenő egyoldalú szolgálására szoríthatja.⁹⁰ A bevásárló ügynökök csekélyebb számuknál és magasabb értelmiségüknél fogva sokkal inkább köthetnek nekik megfelelő áregyezményeket, összebeszéléseket, vásárokon és ezeken kívül, mint a szétszórta dolgozó, üzletekben majdnem tehetetlen paraszta, jó vevőkre az eladó termelők közül biztosan csak a nagyobbak számíthatnak, miután éppen a legjobb vevők szívesebben vesznek át nagyobb, egységesebb árumennyiségeket.⁹¹

Nem szólunk itt bővebben arról a sajnos gyakori esetről, midőn a paraszteladó portékáját »élelmességből« meghamisítja, vagy értékleszállító tények eltitkolásával játssza el vevői bizalmát és ezzel a kilátást jó árújának kedvezőbb értékesítésére is. A vásárfelügyelő közegeknek igen sok munkát okoz a vizezett tejet árusító majorosok megbüntetése. Ismeretes, hogy beteg állatján minden paraszta, hacsak lehet, túlad, mielőtt az végkép elpusztulna, ez alkalommal természetesen minden képzelhető csalafintasággal

⁸⁹ Erre nézve 1. David Socialismus und Landwirtschaft és Dániei idézett munkáját.

⁹⁰ Buchenberger 11.512. Goltz 254. Méline 87. Vandervelde 258. Drucker Jenő a IX. Magyar Gazdakongresszuson.

⁹¹ Földes 28.

palástolja az állat állapotát. Az arankás heremag forgalomba-hozataláról és e révén a magyar termény hitelének és árának leromlásáról is szomorú példákat ismerünk.⁹²

Elképzelhető, hogy a termelő kisgazdák által megkezdett hamisítást áruik közvetítő vásárlói még nagyobb arányban folytatják, ami végeredményben szintén a kisgazdák sokszor egy egész vidék, vagy ország kisgazdáinak hitelét és értékesítési kilátását rontja le. Hiszen az egyes kifogástalan jó terményt szállító kisgazda sem védheti meg az átvétel után rögtön másoké közé kevert terménye hírnevét úgy, mint a nagyobb tételekben szállító nagygazda.

Mindezen árleenyomó tényezőkhez járul a kisgazda sürgős pénzszükséglete, az adó, haszonbér és kamatfizetési határnapok elközeledtével.

Egyáltalában nem tekinthetjük az összes közvetítőket felesleges élősködőknek; el kell ismernünk, hogy működésükre a gazdasági életnek és ebben a mezőgazdaságnak múlhatatlan szüksége van. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a közvetítő nyeresége erősebb fejlődő irányzatot mutat a termelő gazdákénál, sokszor, kivált a finomabb, több és gondosabb munkát igénylő terményeknél a fogyasztók által fizetett vételárnak túlnagy részét foglalja le, sőt nem ritkán egészen elnyeli a kistermelők vállalati nyereségét és a minimumra szállítja le munkakeresményüket is. Ezzel azután hosszú időre elveszi a gazdák kedvét finomabb termékek előállításának és piacra hozásának megkísérlésétől is.

Hogy csak egy példával éljünk: Németországban a sertés-hús ára erősen emelkedett akkor, mikor az élősértés ára esett.⁹³ A két ár közötti különbséget, tehát a közvetítők, haszna 1909-től 1911-ig helyenként 50—75%-kal emelkedett.⁹⁴ Ismeretes, hogy a gabona és állatárak esését a liszt-, kenyér- és húsárak mozgalma sohasem követi oly gyorsan és tökéletesen, mint amaz elsődleges termékek árának netaláni emelkedését.

A magyar földművelésügyi minisztérium támogatásával alakult magtermelési részvénytársaság állítólag a termelőktől q-ként

⁹² Németh Béla: Néhány szó heremagtermesztésünkről. Köztelek 1911.

⁹³ Kovácsy Béla a Köztelek 1911. évi folyamában.

⁹⁴ A porosz földművelésügyi miniszter 1911. augu. 1. kel. leirata.

26 K-ért vett parajt 80, a 26 K-n vett borsót 100 150, a 60 K-n vett salátamagot 160 K-ért adja el.⁹⁵ A Népszava által 1911. novemberben rendezett vizsgálódás alkalmával kitűnt, hogy a budapesti kis élelmiszerkereskedők a főzelékféléken, melyeket nekik az első közvetítők már 80 100%-kal drágábban adtak el, mint amennyit tőlük a termelőgazdák kaptak, még további 25-200%-ot nyernek és emellett nyomorúságosan élnek meg üzletük kicsiny forgalma miatt, jellemző, hogy són, cukron, amit nem a kisgazdától vesznek, már semmi nyereségük sincs. Ezek az adatok már magukban véve is elegendően megmagyarázzák a magyar parasztgazda szívós ragaszkodását a régi jó búza-kukoricagazdálkodáshoz és idegenkedését még a cukorrépa termesztésétől is.

Vandervelde (258.) egy ismertetést közöl, mely szerint Belgiumban a kisgazdától 10 12 centime-on összevásárolt tejet a városokban már 60-75 centime-ért mérik; a közvetítés és szállítás díja tehát 400-600%. A német gazdatanács által az élelmiszerek drágulása ügyében 1911-ben a birodalmi gyűlés elé terjesztett emlékirat szerint a vidéki termelő többnyire felét, de sokszor még kisebb részét kapja meg a terményeiért a kiskereskedelem megadott áraknak. Még a legkedvezőbb viszonyok között a legnagyobb üzleti szellemmel gazdálkodó amerikai farmerek sem kapnak kisebb terményeik árából többet 48—65%-nál; 7% a szállításra esik, a többi a közvetítők nyeresége. Egy-más amerikai adat szerint a baromfitenyésztő gazda a tojás tucatjáért 19—20 centet kap, míg a fogyasztó 30.—60 centjével fizeti. Itt tehát a szállítás és közvetítés díja az eredeti ár 50-200%-a,⁹⁶

Az egyszerű közvetítőnél aki a gazdától összeszedett árut eredeti minőségben, legfeljebb más elosztásban, csomagolásban juttatja a fogyasztóhoz, még nagyobb hasznot szerezhet a termelő gazda rovására az, aki egyszersmind az áru kikészítőjeként is működik, tehát a mészáros molnár, tejfeldolgozó stb. Az 1911-iki müncheni III. nemzetközi középosztály-kongresszuson egy volt wieni pékmester fejtette ki, hogy a q-ként 120 koronáért árusított császárszemlékben főalkotórészt kitevő gabona legmagasabb ára q-ként 26 K és így a feldolgozásra és közvetí-

⁹⁵ Torontál 1911. szeptember 9.

⁹⁶ Goltz 254, Nossig 219, Méline 84, 126.

tésre 100%-nál is több esik. A nizzavidéki gyümölcsstermést összevásároló konzervgyárosok állítólag 250% haszonra dolgoznak⁹⁷

A parasztgazdák hálátlan terményértékesítését legjobban jellemezte Kozma Sándor, aki midőn azt számítgatták előtte, hogy a katonaság által vásárolt lovakért fizetett ár nem fedezi a gazda által felnevelésükre fordított munkát és költséget, azt felelte, hogy: «csak az a jó, hogy a paraszt ezt még nem tudja.⁹⁸ Ez a részletkérdésben odavetett megjegyzés kötetekre menő fejtegetéseknél találóbban jellemzi a földet munkáló parasztsztyály helyzetét a mai társadalomban. Munkája termelékeny, hiszen azon alapul az egész társadalom megélhetése. Azonban legkevésbé termelékeny éppen ezen munka elvégzőire nézve, akik fáradságuk eredményének még kisebb hányadát fordíthatják saját céljaikra, mint a Marx által leírt ipari proletárok.

A kisgazdák különben nemcsak olcsón adják el termelvényeiket, hanem aránylag drágán is vesznek mindent, amire gazdaságukban és háztartásukban szükségük van. Miután kicsinyben vásárolnak, nem élvezik a nagyvásárlók által elérhető árengedményeket, ezenkívül sok mindenféle becsapásnak is vannak kitéve kereskedők és nagy rábeszélőkepessegű ügynökök, vigécek részérő^ akik a parasztvevők becsapását kevésbé veszélyes és ezért kevésbé tisztességtelen eljárásnak tekintik, mint például a kereskedő üzletfeleiknek adott szó megszegését. Csak a hatástalan műtrágyák tömegeire kell gondolnunk, melyeket némely pizskovállalatok ügyes reklám segítségével annál könnyebben varrhatnak éppen a kisgazda nyakába, hogy ez legkevésbé képes akis mennyiségben átvett segédanyagok vegyi összetételét idejekorán elemezteni és az esetleges értékhiány után kártérítési igényét érvényesíteni. Arankagyanús heremagnak használt vizsgálati ólomzár alatt forgalombahozatala is csinos jövedelmi forrás. Nossig (522.) agyagból készült vetőmag forgalombahozataláról tesz említést.

Ahol a parasztság érzéke a technikai haladás iránt már fel-

⁹⁷ Köztelek 1911. 2323.

⁹⁸ Köztelek, 1911. 2028.

⁹⁹ Ezt az igazságot a nemzetgazdák minden iskolája kifejezetten vagy hallgatagon kénytelen elismerni. Újabban a konzervatív agráriusokon kívül erőteljesen kifejtik Oppenheimer Ferenc és Dániel Arnold különféle munkáiban.

¹⁰⁰ Buchenberger II. 509.

támadt, a teljesen használhatatlan, vagy legalább túldrága gépeket elhelyező ügynökök lépnek működésbe és veszik el hosszú időre a kisgazdák kedvét minden újítástól, haladástól. De hogyan jönnének a már egyszer tág lelkiismeretű, csaló-vigécek a legnagyobb kísértésbe azon parasztok láttára, akik meg nem értett, sőt el sem olvasott megrendelőjegyeket, kötleveleket is aláírnak, amelyek őket azután elmés kikötéseikkel per esetén is szinte védtelenné teszik a szállítóval, ügynökkel szemben.

Pedig az utazóügynöki intézmény-magában véve hasznos; helyesen mutattak némelyek arra, hogy a vigécek a technikai haladás terén nagy szolgálatokat is tesznek épen a falvakban.

Miután a kisgazdáknak rendszerint nincs pénzük első minőségű, a beléjük fektetett tőkét igazán jól kamatoztató szerszámokra, állatokra, rosszabbakat vesznek, melyek ugyan olcsóbbak, de még a kisebb árt sem gyümölcsöztetik kielégítően. Ezt a hátrányt nem mindig ellensúlyozhatja a kisparaszt félnék gondossága, saját eszközei, jószága gondozásában, melyre David¹⁰¹ a kisüzemnek a nagy fölötti fölényéről felállított elméletét nagyrészt felépíti, de amely fájdalom sok kisgazdánál hiányzik is, vagy talál egészen helytelen irányban alkalmazást. Mert a kisgazda elmaradottsága, tudatlansága, előítéletei miatt nagyon sokszor szegényes kis jószágát sem használja ki úgy, amint adott viszonyai között még mindig tehetné. Tudatlanság és előítéletek okozzák sokszor azt, amit renyhéségnek és nembánomságnak nézünk; nem egy különben józan és szorgalmas parasztember idegenkedik némely igen hasznos munkától, csak azért, mert hasznát még nem látta át, nem hitte el. Itt érvényesül legkárosabban a falusi ember konzervativizmusa és bizalmatlansága; amely gazdasági eljárás elüt attól, amit a parasztgazda már nagyszüleiné! látott, az az ő szemében csak felesleges munkaszaporítás, az urak becsapási kísérlete, ürügy az adó és a haszonbér emelésére.

Legjellegzetesebb képviselői a gazdaságilag és szellemileg egyaránt elmaradt parasztságnak azok a kisgazdák, akik csekélyke földjükön egyoldalú gazdálkodást, nevezetesen külterjes szemtermelést folytatnak, mely mellett munkaerejük javarésze kárba vész, illetőleg csak bérmunkában értékesíthető — aratás

¹⁰¹ Sociaüsmus und Landwirtschaft — Földes 30.

idején, amikor az otthoni gazdaságban is szükség lenne rá. Ez a gazdálkodó típus annyira elterjedt, hogy a parasztság különböző leírói önkéntelenül is leginkább annak életviszonyait tartják szem előtt.¹⁰²

Vannak vidékek, amelyeken a nagyobb birtokosok, bérlők csupa fizetett munkaerővel belterjes kerti, tej- vagy állattenyésztő gazdálkodást képesek folytatni olyan, vagy rosszabb minőségű földeken, amelyeken a parasztgazdák egyoldalú külterjes munkával tengődnek. És ennek amaz elmaradott kisgazdáknál épen nem főoka a belterjes gazdálkodás megindításához szükséges tőke hiánya, mert ha az ilyen parasztgazda pénztökéhez jut, eztj sem régi gazdasága rendbehozására, teljesebb felszerelésére szokta fordítani, hanem újabb földdarabok méregdrágán megvásárlására vagy takarékbetétek gyűjtésére.¹⁰³

A parasztok, akik a rendelkezésükre álló tőke- és munkaerőt saját kisüzemeikben csak ily kevéssé gazdaságos módon tudják értékesíteni, többen együtt mint közbirtokosság, vagy község sem szoktak több belátást és ügyességet tanúsítani. A szövetkezetekről, melyek a legújabb két évtizedben szakavatott és jóakaró felső irányítás mellett nagyszerűen fellendültek, itt nem szólunk, bár igen sok alkalmi, vagy állandónak szánt paraszt termelő-, fogyasztó- és hitelszövetkezetet hozhatnánk fel, melyek kizárólag tagjaik tudatlansága, léhasága vagy ostoba élelmeskedési vágya miatt buktak meg.

Tudomással bírok egy tejszövetkezetről, mely városi vevőinek elfordulása miatt tönkrement annak dacára, hogy a szövetkezet tagjai felváltva mint napibiztosok megvizsgálták az össze-
sek által behozott tejet. Ám egyik napibiztos sem merte a hamisítást valamelyik tagtársára rásütni. Ma nékem, holnap néked... Csérer is említi (46.) a fogyasztási szövetkezeti boltokban az

¹⁰² Ez okból tekintheti Leroy Beaulieu (idézi Nossig 199.) a bérmunkát a kisparaszt főkeresetének és életcéljának, akinek külön üzeméért nem is lenne kár, ha el is tűnnék. Nossig|374. az egyoldalú gazdálkodást folytató parasztok példaként azon szőlősgazdákat említi, akik egyetlen terményük rossz eredménye esetén minden segélyforrás nélkül maradnak.

¹⁰³ Határozottan kivételes jelenségnek tekintendők azok az angol gazdák, akik Liphay Bélának a Köztelek 1907. évi 17. számában megjelent értekezése szerint eladták tulajdon földjeiket, hogy az így szerzett tőkén bérleteket rendezzenek be.

»üzletvezető áruhiánya« tétel rovására bereggeliző napi «biztos»-okat. A délvidéken olykor nádasok évi termésének megvételeire és értékesítésére alakultak alkalmi szövetkezések, melyek szép haszonnal zárultak volna hiány helyett, ha nem képeztek volna túlnagy kiadási tételt a »megbeszélések alkalmával elfogyasztott italok. Utalnunk kell itt a magyar közbirtokossági és községi legelőterületeknek siralmas állapotára, a felsőbb hatóságok által nem elég vaskézzel védett fásítások szomorú sorsára, a köz cég birtokoknak általában sok kifogás alá eső kezelésére, az elprédált, vagy egyszerűen elpusztított közös erdőkre, a sokhelyt járhatatlan, községi utakra. Klasszikus, iskolai könyvbe való példája a rosszul kezelt alföldi legelőnek a Debreczen város alatt elterülő 42000 hold terjedelmű Hortobágy, mely alig hoz holdanként 1 K-nál nagyobb tiszta jövedelmet és a város lakosságából is csak kis résznek nyújt valódi közvetlen hasznai¹⁰⁴ Serényi Béla gróf földművelésügyi miniszter 1911-ben ismételten kimondotta, hogy Magyarországon a legrosszabbul kezelt birtokok a községek.¹⁰⁵

Oroszországban addig dicsőítették a mire néven fennállt földközösséget, mint a Rousseau-féle eszményi őskommunizmusnak a polgárosodás idejébe szerencsésen átmentett alakját, amíg épen ezen mir-ek fokozatos eltüntetésében, egyéni különgazdaságokká darabolásában kellett a züllésnek induló orosz mezőgazdaság egyedüli mentségét meglátniok. Jellemző, hogy a birtokszétválasztást Witte és Plehwe miniszterek is főként azért tartották szükségesnek, hogy a kisebb gazdákat a nagyobbak kiaknázási kísérletei elől biztonságba helyezték.¹⁰⁶ A délszláv zadrugák is csak épen patriarchális gazdálkodással tudták tagjaik csekély igényeit kielégíteni, de nagyobbyszerű gazdasági fellendülésre módot nem nyújtottak.

A magyar közmondás, hogy «közös lónak túrós a háta» még leginkább a parasztok közösen kezelt vagyona és intéz-

¹⁰⁴ Balkányi Béla: Huszadik Század 1911. 8—9. sz. Zoltai Lajos: Hortobágy. Ennek az óriás közlegelőnek különben újabb, amióta hasznosításának szüksége mind égetőbben mutatkozik, egész kis irodalma keletkezett. — A magyar falusi faskolák szomorú képét adja Horváth Károly: Népművelés gazdasági oktatása: »Népművelés- 1911. 15. szám.

¹⁰⁵ Franciaországra nézve T. Nössig.

¹⁰⁶ V. ö. Manuilow 73.

ményeire nézve áll, melyekből minden részes a legnagyobb pillanatnyi hasznot igyekszik a társai és saját jövőjének rovására is kisajtolni anélkül, hogy felsőbb nyomás esetét kivéve, kész lenne a közös jó fenntartásáért vagy fejlesztéséért a legcsekélyebb áldozatot meghozni akár hasznából, akár csak kényelméből is. Az egyes értelmesebb gazda szava rendszerint elvész a különféle kupaktanácsok maradi, pártoskodó és mindenekelőtt rövidlátó többségével, valamint egyes nagyobb részesgazdák szűk látkörű önzésével szemben.

Ennek a szűk látkörű önzésnek a falvak kisebb birtokú lakóit valósággal kiszolgáltatják azok a törvényes rendelkezések, melyek a közös ügyek fölött szavazást nem az érdekelt személyek, hanem az általuk fizetett adó, vagy bírt földterület számarányában rendelik el, vagy legalább a kezdeményezést a kérdésbe jövő földterület egy bizonyos hányadának birtokához kötik. Ilyen rendelkezéseket nálunk a községi virilista intézményt állandósító 1886: XXII. t.-c.-en kívül a következő törvények tartalmazzák:

- 1871: LIII. az úrbéri rendezésről
- 1880: XLV. az erdélyrészi tagosításról,
- 1885: XXIII. a vízjogról
- 1886: XXII. a községekről (148. §.),
- 1888: XIX. a hajászairól,
- 1894: XII. a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről,
- 1898: XIX. a községi és némely más erdők állami kezeléséről,
- 1900: XXX. közérdekű öntöző csatornák létesítéséről.

A nagyobb földbirtokrészletek tulajdonosainak túlnyomó befolyását az esetleg számszerű többségben levő kisebb birtokosokkal szemben — a gazdasági célokra való kényszerű társulás eseteiben is — a nagyobb birtok nagyobb érdekelttségével és a nagyobb birtokosok magasabb értelmiségével szokták megindokolni. Mindkét eset gyakran fennforog. Akárhány helyen csakis a törvény által túlsúlyhoz segített nagyobb birtokosok. Józanabb belátása teszi egyáltalában lehetővé a közös gazdasági érdekek helyes védelmét és előmozdítását. De vannak ismét esetek, melyekben a földbirtok többsége zselléireiknél semmivel sem magasabb

értelmiségű »bugrisok« kezében van olykor ezen bugris, vagy úri nagyobb birtokosok is csak pillanatnyi hasznokra, teherkönnyítésekre gondolnak, nem pedig a közös intézmény állandó helyes kezelésére, vagyis már érdekeltségük is kisebb az apróbb részirtokosokénál. A nagyobb vagyoni érdekeltség túlsúlya a földművelő községek gazdasági életében még sokkal kevésbé teszi nélkülözhetővé a lelkiismeretes felsőbb hatósági felügyeletet, mint pl. a részvénytársaságokban, melyekhez az egyes részvényesek nem szoktak oly erős, az egész életet szabályozó, szinte elszakíthatatlan szálakkal kötve lenni, mint az egyes mezőgazdák a falujuk határához.

Ha a parasztkisgazdák boldogulása elé rendes, jó években is ekkora akadályok tornyosulnak, elképzelhető, hogy kedvezőtlen időkben mindenféle kár és csapás mily könnyű zsákmányul ejti őket. Szárazságok, egér- és rovarkárok, jégverések, állatjárványok, tűzvészek, áradások éveit a legjobb gazdák is megemlegetik, de azok legalább a tudomány által szolgáltatott eszközökkel védekeznek a károk ellen és enyhítik azok következményei.¹⁰⁷ A tudatlan parlagi kigazda ellenben sokszor még annyit sem tesz meg vagyoni épségének megóvására, hogy biztosítaná vagyonát, természet; épületei tűzveszélyesek, vetéseit, állatait a károk ellen, kellő forgók alkalmazásával, permetezéssel, a legelő helyes megválasztásával, védőoltással stb. védeni csak nagyon nehezen tanulja meg. Rossz szokásairól, pl. a szalmakazalnál való pipázásról sem hajlandó vagyonának biztonsága érdekében lemondani.

Itt megint a legrosszabb eset az, midőn az egyes gazdák boldogulása többek egyetértő eljárásától függ. Így egész határookra kiterjedő pocokirtás a legnagyobb nehézséggel vihető keresztül; még az állatjárványok be- és széthurcolása ellen sem az elsősorban érdekeltek belátása, józan önzése, hanem csakis a járlati szabályzatok és szigorú bírságok nyújtanak védelmet. Magam tudok rá esetet, hogy egy egész község állatállományát beteggétette egyetlen »élelmes- ember, aki egy már fertőzött határban olcsón megvett néhány látszólag még egészséges állatot, azokat járlat nélkül ügyesen? be is csempészte saját falujába és istállójába. Hogy az erre kitört pusztító járványból legnagyobb kára okozójának volt, akit a közigazgatási hatóság

¹⁰⁷ Földes 28.

meg is bírságot, ez gyenge vigasztalás lehetett a többi károsultaknak.¹⁰⁸

Bizonytalan az az áldás, mely a földből fakad! A mezőgazda keresetére nemcsak az időjárás szeszélyei és egyéb károk hozhatnak veszedelmet, pusztíthatják el egy-egy terület termését, a legderekasabb munka eredményét, hanem károsan kihathatnak reá az általános gazdasági jelenségek, a kereslet és kínálat, az áralakulások, a háború és béke, a vámpolitika, a munkaviszonyok is. Ezek befolyását a mezőgazda éppen úgy megérzi, mint az ipari termelők.

Goltz (193.) és Méline (97., 167., 171., 266.) a mezőgazdaságot a legbiztosabb keresetnek tartják; annak is gondolhatnók, miután első szükségleti cikkeket termel, melyek esetleg a piac igénybevétele nélkül házilag is elfogyaszthatók és fedezhetik a termelő első szükségleteit.¹⁰⁸ Am a termelés, értékesítés természeti és gazdasági feltételei oly kiszámíthatatlanok, annyi esélyt rejtenek magukban, hogy inkább azoknak adhatunk igazat, akik miként Buchenberger (ü. 294.) éppen nem látják a mezőgazdasági keresetet oly nagyon biztosnak. Ezen biztosság hiedelme egyáltalában optikai csalódásból származhatott. A birtokos paraszt gazdasági helyzete ugyanis ha eladósodva nincs állandóbb és biztosabb, mint a proletársorban levő iparosé, de nem azért, mert mezőgazdasággal foglalkozik, hanem azért, mert aránylag tetemes értékű termelőeszközök birtokában van, melyek rossz kereset idején mint fogyasztási tőketartalék is értékesíthetők. A mezőgazdasági bér munkából élőknel, valamint a részes művelőknel és bérlőknel, nemkülönben az eladósodott birtokosoknál a kereset biztonságának ez az eleme is hiányzik.

¹⁰⁸ Az állatjárványok széthurcolásában a nagyobb birtokosok is résztvesznek, ahol a nagyobb birtokkal nem jár együtt nagyobb szakérteleni és lelkiismeretesség, így a Köztelek 1911. évi 97. számában Kellermann Arnold méltán ostromozta a sertésvész elleni védekezés némely nagyobb gazdaságban elfogadott azon módját, mely valamely vészben elhullott és egyenesen a védekezés céljára a tanyára csempészett állat dögtestének az egészséges malacok által való feletetésében, ezúton az állomány átvészeltetésében áll. Ezután a különös oltó eljárás után a történetesen életben maradt malacok csakugyan vészmenteseknek tekinthetők, de az állomány egy nagy részének elhullása esetleg az egész vidék fertőzése árán.

¹⁰⁹ Kautsky (8.) ezt azzal fejezi ki szemlélhetően, hogy a régi paraszt, ha vásárra ment is, csak élete fenntartására szolgáló terményei feleslegét bocsátotta áruba és viszont olyan cikkeket vásárolt, melyeket szükség esetén nélkülözhetett volna is.

A paraszt különben, akiben a hitvány és derék tulajdonságok oly csodálatos összhangban képesek egymás mellett megférni, ép oly hősiezen küzd a csapások szomorú következményei, mint boldogulásának mindennapi akadályai ellen. Tartaléktókéje, melyből veszteségeit fedezhetné, rendszerint nincs; ha van, sem szívesen nyúl hozzá. Hanem életmódját, ha azelőtt is szegényes volt, a nyomorgásig összesorvasztja, éheznek, hogy megmaradt jószágának enni adhasson. Elad mindenfélét, amire magának is szüksége lenne. Ismeretes, hogy takarmányszükség idején az állatárak hanyatlani szoktak, mert a kisgazda ilyenkor piacra viszi azon haszonállatait, melyeket táplálni már nem képes; persze így még azok árában is veszteséget szenved. Olykor a paraszt még éhezve is búzát ad el, hogy minden fizetési kötelezettségének eleget tehessen és sürgős kínálatával itt is nyomja még meglevő terményei árát. Bér munka útján is igyekszik a költségvetésében felmerült hiányt kipótolni, elmegy bármilyen rosszul díjazott, nehéz és veszélyes munkára, De sokszor még így sem képes egy-egy rossz esztendő túlélni hiszen a gazdaság és háztartás kiadásai bizonyos határon alól a bevételek teljes elmaradása esetén is állandók,¹¹⁰ sőt még növekedő irányzatot is mutathatnak. Így rossz termésű években a jövő évre szükséges vetőmag és a család netalán pénzért veendő élelme is drágább; állatjárványok után az elhullott jószág pótlására vásárolt állatok is többbe kerülnek. Ilyenkor egész vidékek szorulnak könyöradományokra, állami segítő-akciókra. Magyarországon a földművelésügyi kormány a legutóbbi években rövidebb tartamú segélyezéseken kívül, három nagy, egész vidékekre kiterjedő segítő akciót, a felvidéken, a ruthén és székely vidéken volt kénytelen megindítani. Egy nagy magyar földművelő községről, Balmazújvárosról, melyet ugyan túlnyomólag mezőgazdasági bérmunkások lagnak, jelentik, hogy ott évről-évre vármegyei segítőakcióra van szükség.¹¹¹

Oroszország 1911. évben a rossz termés által sújtott kormányzóságok népének felsegítésére több mint 118 millió rubelt volt kénytelen fordítani. A Keletindiában egy évtizeddel ezelőtt dühöngött nagy szárazság és éhség idején, melyet »L'Inde sans les Anglais« című könyvében Pierre Loti is leírt, az angol magas

¹¹⁰ Buchenberger II. 433.

¹¹¹ Fényes Samu, Huszadik Század 1911.

körök szintén nagy segítőakcióval és magánadományokkal igyekeztek megmutatni, hogy ha gyarmatnak is tartják és mint ilyen kizsákmányolják Keletindiát, azért mégsem olyan rosszak ők.

De az állami és társadalmi segítség is sokszor elmarad, vagy elégtelen, igen sokszor elkésik. Akkor azután a föld népe, mely rendszerint az egész lakosságot táplálja, maga lesz tömegesen az éhhalál áldozata. Amíg nagyvárosokban szenzációs esemény számba megy, ha egy vagy néhány ember éhenhal, Oroszország, Keletindia, Kína parasztagazdálkodást folytató földművelő lakosságában valósággal gyakoriak az áldozatok százait és ezreit szedő éhínségek.

8. Az uzsora.

Láttuk, minő következményekre vezethet a kisgazdaosztály kereseti és megélhetési feltételeinek mostohasága. A legvégsőre, az éhhalálra, kivándorlásra vagy csak a családi birtok és otthon végleges elhagyására ugyan még nem kerül a sor addig, amíg a kisparasztnak hitele van. Az adósságcsinálástól némely módosabb gazda is annyira fél, hogy még a legszükségesebb befektetéseket is elmulasztja, csakhogy kölcsönt ne kelljen felvennie.¹¹² De többen vannak azok, akik a kölcsön kapható pénzt akár birtokszerzés és berendezés, akár üzemi hiányok fedezése, akár végre csak elköltés, elmulatás céljából is felveszik, tekintet nélkül a kölcsönügyletből később rájuk háruló súlyos terhekre. De aki nehezen is szánja rá magát hitelének igénybevételére, mihelyt gazda, már nagyon is sokszor kénytelen rá. Ezt azok után, amiket a parasztgazdaságok keletkezéséről, üzemi viszonyairól, az őket fenyegető veszélyekről mondtunk, nem is szükséges bővebben megokolni.

A kisparasztot azonban hitelének igénybevétele igen sokszor az uzsora áldozatává teszi. Megesik ez másokon is, akik idegen tőkére szorultak, nevezetesen a nagyobb birtokosokon és a mezei munkásokon. Csakhogy a nagyobb birtokos nagyobb vagyoni erejénél és értelmességénél fogva könnyebben keresheti fel a hitei kedvezőbb, olcsóbb forrásait; a vagyontalan munkást pedig egy bizonyos mértéken túl a legistentelenebb uzsorás sem foszthatja ki, miután követelésének fedezésére a munkástól csakis bérkeresetének az abszolút létminimumot meghaladó részét veheti el, amely azonban igen csekély, így azután a bér munkás hitele is nagyon korlátolt.¹¹⁵ Ellenben a kisvagyonú parasztgazda, akitől

¹¹² A francia parasztra nézve állapítja ezt meg Méline 120.

¹¹³ Ez alól érdekes kivételt észleltem Délmagyarországon, ahol a különben vagyontalan és hitel nélküli bér munkás egészen könnyen kap jelentékeny kölcsönt is, mihelyt egy amerikai kereső-út költségeire kívánja azt igénybevenni. Az ilyen amerikai útra szóló jegyet tehát a délmagyarországi kisebb pénzintézetek elsőrendű tőkebefektetésnek ismerik el.

még van mit elvenni, de aki gazdaságilag és értelmileg gyenge ahhoz, hogy csekély vagyonát és ezenfelül munkakeresményét megvédje és összetartsa, a legkedvezőbb táptalajt nyújtja mindenféle fajtájú és rendű uzsorásnak, a nagyobb gazdákra is utazó zugbankoktól kezdve a napszámosok keresményét dézsmáló boltos-korcsmárosokig.

A kiscgazda hitele, kivált ha telekkönyvi biztosítékot nem képes „nyújtani amitől melleleg megjegyvezve, a nagy egyszeri költségek miatt” idegenkedni is szokott általában csekélyebb a nagyobb birtokosokénál és tőkepénzesekénél. Így pénzkölcsön felvétele esetén sokkal magasabb kamatot kénytelen fizetni,¹¹⁴ mely elég sokszor nem is térül meg a kölcsönösszeg gazdasági befektetésének hasznáéból. Ha a parasztgazda kedvező körülmények, között meg is szerzi a gazdaságába fektetett pénztőke 8—10%-át, már 14 18%-ot nem igen képes elővárásolni. Pedig a pénzkölcsön nem szolgál miként az előbbi fejezetekben láttuk — még nem is szolgálhat mindig haszonhajtó befektetésekre.

A kiscgazdák kölcsöneit nagymértékben drágítják a kölcsönfelvétel költségei, melyek a parasztok tudatlansága és ügyefogyottsága folytán a mérhetetlenbe nőhetnek. A földműves, aki a maga munkáját a legjobban érti is, sokszor egy igen egyszerű kölcsön felvételénél fizetett tanácsadóra, közvetítőre, ügynökre, ügyvédre szorul. Hogy ezek a közvetítők és maguk a pénzkölcsönzők is nem ritkán a végletekig visszaélnek paraszt ügyfeleik gyámoltalanságával, amennyiben az ezek által jóhiszeműen aláírt okmányokat, úrlapokat csalárdul a maguk külön érdekei szerint állítják, töltik, egészítik, igazítják ki, ezt nem is szükséges a törvényszéki rovatokból vett példákkal külön is bizonyítani.

A *pénzuzsora* azonban csupán egy válfaja melynek még sok-sok társa élőködik a kiscgazda-osztály testén. Mindjárt egészítik ezt a kölcsön felvételekor a különböző bankvezetők és kölcsönközvetítők által különféle címeken, olykor jótállásokért is szedni szokott díjak, melyeket a *kölcsönuzsora* név alatt foglalhatnánk össze. Ezzel közel rokon a parasztot minden vételnél, eladásnál, munkavállalásnál környékező *közvetítőuzsora*.

A földterületek vételénél és bérlésénél felmerülő *telek- és bérletuzsoráról* már a 6. fejezetben szóltunk.

¹¹⁴ Nossig 63., 245.

¹¹⁵ Ecséri 33. Goltz 200. Nossig 393.

Záloguzsoráról beszélhetünk, ahol a paraszt egy aránytalanul csekély kölcsön fejében bizonyos időre lemond valamely zálogként szereplő földdarab vagy haszonállat hozadékáról, esetleg egy zálogba adott ígás állat munkahasznáról. *Állatuzsora* van ott, ahol az adós kamat fejében a hitelező állatját kénytelen eltartani vagy egy birtokában maradó állat, haszonvételéről a hitelező javára egészben vagy részben lemondani.¹¹⁰

Gazdasági és háztartási szükségletig cikkei beszerzésénél a kisgazda az áruuzsra áldozata lesz, akár úgy, hogy a későbbi vagy részletekben való fizetés kedvezménye ellenében aránytalan nagy árt kénytelen ígérni, akár úgy, hogy a téli szükség idején »kölcsön« vett élelmicikkekért (búza) és takarmányokért (tengeri) aratás után saját terméséből túlsokat, olykor az átvett mennyiség kétszeresét kénytelen visszaadni. Terményei eladásánál a paraszt ismét az *elővételi uzsorával* találkozik, ha t. i. a termények potomra szabott árát még azok learatása, sőt kifejlődése előtt a tél szűkös időiben kívánja felvenni[^] amint mondani szokták: lábán adja ejj a termést. Ilyenkor az is megesik, hogy a termés nem fedezi az eladott termékmennyiséget és a gazda 20 koronáért kénytelen. búzát venni, hogy odaadhassa annak, akitől érte néhány hónapra azelőtt 8 koronát kapott. *Biztosítási uzsorát is* üznek némely, kartelljeik védelme alatt magas díjakat szedő, károk esetén azonban kötelezettségeiket lehetőleg lealkuvó társulatok.¹¹⁷

A legszemérmertlenebb azonban a *munkauzsora*, amely abban áll, hogy a kisgazda vagy mezei munkás valamely pénz-, termény- vagy munkaszolgáltatmányért esetleg egy nagyobb munkaalkalom (részesaratás, tengeriföld biztosításáért a ...nyert értékkel arányban nem álló gyalog- és ígásmunkának (behordás, kapálás, takarmánykaszálás stb.) minden újabb díjazás nélkül vagy aránytalanul csekély díjazásért való elvégzésére kénytelen magát lekötelezni. Ennek az uzsorafajnak veszélye nagyon közelről fenyeget, valahányszor egy parasztember télen nem készpénzért vagy kötelezvényért, hanem »ledolgozásra« kér pénzt vagy élelmicikket, meg

¹¹⁶ Az előbbire Nossig hoz fel példát, az utóbbiról az Alkotmány; 1911. október 29-iki száma értesít. Eszerint a ruthén vidéken a paraszt félíg saját, félíg kölcsönpénzen vett tehene után kapott borjú értékesítési árának felét évről-évre a hitelezőnek kénytelen adni, aki persze a tehén tartásához mivel sem járul. Ez a kölcsöntőke legalább 10—20%-os kamatozását jelenti.

¹¹⁷ Goltz 222.

ahol januárban kötik meg, júliusra az aratási szerződést egyrészt, hogy az aratási keresetet előlük mások el ne halászzák, másrészt, hogy erre a keresetre már a szűk hónapokban némi előleget nyerjenek.¹¹⁸

Hogy mily óriási mérveket ölthet a kisparaszt kiuzsorázása, kivált ha az a különféle pénz-, termény- és munkauzoranemek elmés egyesítése útján történik, erre hajmeresztő példákat tartalmaznak Csérer és Kogalniceanu idézett munkái. Az utóbbi műben 8000%-os uzoranyereségekről olvasunk; megtudjuk, hogy egy román paraszt, aki 1.7 hl., 6 lei értékű babért ezen mennyiség kétszeresének visszafizetésére kötelezte volt magát, mikor idejére nem tudott fizetni, 12 év alatt különféle alakban 506 lei kamatot szolgáltatott és a hitelező földesúr akkor még beperelte a tőkéért!

A kisparasztot szipolyozó uzsora sokalakúságának megfelelően igen vegyes társaságot képeznek a bőrére pályázó uzsorások is. Nem is mind gazdagok ők, sőt elég sokszor keservesen nyomorognak tőkéjük uzorakamatából is azért, mert a tőke maga igen kicsiny. Bár olykor az uzsora által jó nagyra nő. Találunk az uzorás-társaságban idegenből a nép nyakára szakadt, tőle a vallás, nemzetiség és világfelfogás különbözősége által elválasztott, mellékesen vagy főfoglalkozásként kereskedést és vendéglőipart folytató egyéneket. Találunk a nép, nyelvén beszélő szövetkezeti közegeket, igazgatókat, közalkalmazottakat és értelmi keresőket. Találunk büszke, a zöld asztalnál feltétlenül korrekt, olykor még népbarát szólásokat is hallató birtokosokat. De találunk a kiuzsorázottakhoz teljesen hasonló megjelenésű, társadalmi állású parasztembereket is, akiket azonban a sors véletlene állandóan vagy időlegesen erősebb gazdasági állásba helyezett.¹¹⁹ A szerepek

¹¹⁸ A falusi uzsora különféle tajtáit igen áttekinthető rendszeres módon állította össze Buchenberger II. 208. s. k. 1., továbbá Goltz 194. Nossig 508.

¹¹⁹ Meglepő Buchenberger optimizmus, aki (II. 215.) azt állítja, hogy az uzsora kevesebb pusztítást tesz ott, ahol a kisbirtokokon kívül nagyobbak is vannak, melyek a kisembernek szomszédi támaszt nyújtanak és felmentik az alól, hogy idegen pénzkölcsönzőhöz kelljen folyamodniuk. Ezen tétel felállításánál Buchenbergernek úgylátszik csakis a tiszta pénzkölcsön esete lebegett szeme előtt és teljesen figyelmen kívül hagyta azt a világ jagy részében, nevezetesen Magyar-, Olasz- és Románországban tapasztalt, jelenséget, hogy a kisparasztot sokszor hozzá csak éppen a vagyon különbsége révén idegen, nagyobb birtokú szomszédai tették tönkre, vagy tartották örökös nyomorban uzsorájukkal.

megváltozása sem tartozik a ritkaságok közé, sőt a gazdasági élet szövevényei azt is magukkal hozzák, hogy egyes uzsorások maguk is más nagyobb uzsorásoknak kénytelenek adózni, nyereségük egy részét átengedni; így a parasztmunkást szipolyozó szatócás vagy parasztuzsorás sokszor maga is egy-egy uzsorásokodó pénzkölcsönző vagy bank hálójában vergődik.

Egy tekintetben azonban nagy mértékben megegyeznek egymással az összes falusi uzsorások, áldozataik gyenge oldalainak, gyenge pillanatainak kifürkészésében és kihasználásában. Nem úgy járnak el, mint a nagyvárosi koronaszövetkezetek kezelői, akik irodájukban teljes nyugalommal várják a pénzben megszorult polgárok és hivatalnokok jelentkezését, azután mindegyikre egyenlően ráolvassák a sokszor halálos ítélettel egyenértékű kölcsönfeltételeket. A falusi uzsorás felkeresi kiszemelt áldozatait, sokszor tolakodóan kínálja szolgálatait. Személyes érintkezés és ismeretség révén mindig tudja, mikor van egyes áldozatainak szüksége pénzre adó-, haszonbérfizetés, gazdaságberendezés, kárkipótlás, leánykiházásítás, örökségi osztály, elvesztett per miatt. Tudja, mikor nem volt az áldozatnak elegendő termése, keresete, mikor érkezett el reá nézve a pillanat, hogy vagy kereseti alkalmat biztosít magának, vagy koplalhat egész éven át. Épen olyan jól ismeri a körülötte lakók segélyforrásait; ezért hitelez olyanoknak is, akikben reálisabb pénzkölcsönzők már nem találnak elegendő biztosítékot; ezt annál könnyebben teheti, hogy a jól sikerült uzsoraügyletek nyeresége bőséges alapot ad egyes veszteségek fedezésére. Az uzsorás ismeri áldozatainak erkölcsi gyengéit is, tudja melyikük haszonleső és ezért túlmerészen vállalkozó, melyik tunya vagy szorgalmas, de élhetetlen, melyik úrhatnám, túlvendégszerető, iszákos.

Az iszákosság egyáltalában legbiztosabb segítőtársa a falusi uzsorásoknak; miként a falusi bérmunkás, úgy a kisparaszt is a torkot oly kellemesen karcoló pálinkáért, borért, meg a mulatozási alkalomért aránytalan árt hajlandó fizetni pénzben, terményekben, munkában, kivált ha a pénzzel egyelőre adós maradhat, a terményeket a közös családi készletből, vagy egyszerűen a máséból titokban hozhatja el,¹²⁰ munkáját pedig pénzen amúgy sem tudná

¹²⁰ Némely vidéken a házastársak versengve lopkodják a családi terménykészleteket, hogy azokon pálinkát vegyenek, melyet azután ismét házastársuk előtt rejtegetnek a leggondosabban.

értékesíteni. Emellett az ittas ember, kivált további dáridók reményében, könnyen hajlandó a leghátrányosabb szerződéseket elfogadni és aláírni. Akik tehát a parasztbirtokost vagyonából ki akarják forгатni, vagy legalább őt egy rossz üzletbe, kedvezőtlen munkaegyezménybe belelovalni, ha csak lehet azon kezdik, hogy őt személyesen, vagy megbízott cinkostársuk útján, aki a bormámor emelkedett pillanataiban a jó cimborát, barátot is szokta játszani, kocsmai mulatozásba keverik, leitatják.¹²¹

Ha az uzsorásoknak legjobb cinkostársai a szeszes italok, leghűségesebb bűnpártolói maguk a kiuzsorázott áldozatok, akiknek aggodalmas titkolódzása miatt a büntető hatóságok legtöbbszörre még tudomást sem szerezhettek az előfordult uzsoraügyletekről. Ez a jelenség csak első pillantásra tűnhetik fel meglepőnek; hiszen a falusi uzsora áldozatainak is szükségük van további hitelképességükre, melynek a bőrükre lehetőségé vált uzsoraügylet felfedezésévei nem használnának. Emellett az uzsorások sokhelyt kezükben tartják áldozataiknak nem csupán hitel-szükségletét, hanem kereseti alkalmát, fogyasztási lehetőségét, egész megélhetését is, amit nem mulasztanak el minden alkalommal hangsúlyozni. Az ember kivált uzsorafeltételek mellett, ellenszenves egyénektől, csak azt szokta kérni, aminek igen nagy szükségét érzi; ha ezt mástól meg nem kaphatja, nem fog kiszipolyozójának elkerülésére, vagy tönkretételére törekedni, hanem legfeljebb hangos siránkozások és csendes átkok, olykor komolyan sem vett fenyegetések közt valamivel irgalmasabb elbánásért, lassúbb kivégzésért fog rimánkodni.¹²²

Mert bizony kivégzés az, amit az uzsora nemcsak egyes öngyilkosságba és büntettekbe kergetett egyéneken, családokon, hanem egész vidékek, országok gazdaságilag, értelmileg és erkölcsileg fejletlen földművelőnépén végrehajt. Hazánkban nem egy szomorú példáját láttuk az. uzsora által tömegesen tönkre-

¹²¹ Csérer Lajos dr. idézett munkájában igen érdekes eredményét adja azon adatgyűjtésnek, melyet az erdélyi falvak nyomorának okai és ezek között az uzsora felől teljesített.

¹²² Ezt tapasztalták Magyarországon is, mikor a 90-es években erélyesebben kezdtek az országban, kivált ennek északkeleti részében elterjedt uzsora ellen küzdeni. Csérer 42., említi, hogy a máskülönbén épen nem mindig feltétlenül megbízható erdélyi paraszt a kölcsönvett pénz és kamatainak visszafizetésében olyan lelkiismeretes, hogy még az útszéli uzsorás is kész neki egyszerű pandára kölcsönözni.

tett birtokok idegen kézre kerülésének (ruthének). Sokszor egy szinte jelentéktelen adósság elég volt ahhoz, hogy egy egész gazdaság árverésre kerüljön. Ezen azután a hitelező más vevők hiányában még potom áron is vehette át azt a birtokot, mely azelőtt egy kisgazdacsaládot táplált. Európa fejlettebb államaiban az uzorások már finomabb eljárást alkalmaznak: nem terhelik meg magukat egy magábanvéve csekély hozadékú földdarab tulajdonával, hanem meghagyják azt az eladósodott parasztnak, akinek azonban kezét-lábát úgy megkötik, hogy megfeszített munkájával a maga legsilányabb létfenntartásán felül csakis a hitelezők részére képes hasznot termelni, akitől különben is mindennemű ténykedésében a legteljesebb mértékben függ.¹²⁸ Ebben a kötelmi jogi viszonyban némelyek nem alap nélkül látnak új jobbágyságot.¹²¹

Különben, miként a legtöbb betegségről tisztátlan, j^oshadt vizekben és a sötétben tenyészik, a szabad lég-, vízáramban és napfényben ellenben elpusztul — úgy az uzora virágzásának éltető eleme a nép szegénysége, erkölcsi fejletlensége, de legfőként szellemi elmaradottsága. Amíg a parlagabb vidékeken egész községek vannak egyes uzorások, vagy uzorás-érdekcsoportok kezében, addig a magas értelmi színvonalú földművesek által lakott falvakban az uzora áldozatai kivételszámba mennek; a túlélelmes elemek pedig kénytelen-kelletlen becsületesebb módon igyekeznek meggazdagodni. Ez olykor sikerül is nekik az értelmesebb nép közt élénkebb gazdasági életben, ahol az uzorán kívül más jó kereset is van. A végső — nem legrosszabb — esetben pedig elkerülik a reájuk nézve terméketlen határt.¹²⁵

¹²³ Rác (59.) szerint Magyarországon már minden harmadik hold föld a hitelezőé. Buchenberger (II. 30.) és Goltz (124.) a németországi birtokok eladósodására nézve közölnek kissé márr égi, de még mindig érdekes adatokat. Preser szerint (idézi Nossig 197.) a francia kisbirtok már értéke kétharmadig el van adósodva, tehát a hitelezőé. Hasonlót állít Németországról Kautsky (292.).

¹²⁴ A jelzáloghitelezők hűbérúri hatalmának kifejlődésétől már Proudhon félt, Buchenberger (II. 72.) az adós helyzetére a Zinsknachtschaft találó szót használja.

¹²⁵ Buchenberger II. 230.

9. A földnép urai.

A nehéz gazdasági helyzet, az aránytalan és sokszor időre egyáltalában nem teljesíthető fizetési kötelezettségek, a gazdálkodás általános feltételeiből és a parasztság tényleg kialakult helyzetéből, jelleméből folyó súrlódások, perlekedések, azután a mezőgazdaság eredményessé tétele, kárvédelme, továbbá az állami és társadalmi rend fenntartása érdekében múlhatatlanul szükséges intézkedések és törvényes rendelkezések magukkal hozzák, hogy a parasztnak sok dolga, baja akad a hatóságokkal. Ezeknek munkájában mint önkormányzati közeg aktív részt is kénytelen venni. Mindez a mezei munkásokra, de legkivált a személyesen dolgozó kisgazdákra nézve, akiket majd annyit idéznek be mint a nagyobb gazdákat, bár földjükön, tanyájukon, nem helyettesíthetjük magukat fizetett béresekkal úgy mint amazok, igen súlyos munkaidővesztést jelent még akkor is, ha az így elveszett idő a hatósági szervek jóakarata és a gazdák értelmes alkalmazkodása folytán a viszonyok által megengedett legrövidebb mértékre szorul össze.

Ez a kedvező eset azonban épen nem általános; a hivatalok kezelői teendőik beosztásában igen sok helyütt kényszerűségből, vagy pusztán kényelemszeretetből csakis saját szempontjukból indulnak ki, a parasztokat ok nélkül túlkorai időkre hívják be és véges-végtelenül megvárakoztatják.¹²⁶ így azután egy-egy adófizetés illetéklerovás, járलाईáltás, valamely bejelentés, egy-egy aprólékos mezőrendőrségi, kihágási, vagy épen peres ügy mely észszerűbb és jóakaróbb közigazgatás mellett a parasztra nézve egy-két órai munkaidővesztéssel elintézhető lenne, már egész

¹²⁰ L. Ecséri 188. A leghitelesebb forrásból értesültem oly tömegesen előfordult esetekről, hogy a fegyvergyakorlatra bevonult tartalékosokat katonai előljáróik majdnem megbüntették, mert katonakönyvüket láttamozatlanul hozták. A községi jegyzők ugyanis a könyvecskéjükkel jelentkező tartalékosokat egyszerűen elkergették azzal, hogy: Most nem érek rá!

napokra elvonja birtokától a gazdát, sőt fogatát is, ha ügyét valamely, lakhelyétől távolabb eső központban kell elintéznie. A mezőgazdák munkanapjainak, melyek pedig a nemzetekre és az összememberiségre nézve oly óriási értéket képviselnek, ezúton évenként százezrei és millió mennek veszendőbe.

De nemcsak munkaidőt vonnak el a hatósági..intézkedések a kisparaszttól, aki esetleg ezt az idővesztéseget még nem is érzi túlságosan, ha nem épen szorgos munkaidőben éri. A hatóság-nál való eljárás pénzbe, keservesen megszerzett pénzbe is kerül. Olykor már a hatóság székhelyére való utazás,, az ottani élelmezés is költséges, emellett unos-untalan díj- és illetékfizetési kötelezettségek is merednek a kisgazda felé.

Csak a nálunk szokásos cséplési engedély, útlevel, járlat és egyéb díjakra kell gondolnunk, nem is szólva a peres természetű eljárások óriási kiadásairól. Ami a törvényes díjak és illetékek számítási- módját illeti, magam tudok példát arra, hogy a legpontosabb adófizetőnek behajtási illetékeket számították fel, bizalmas felvilágosítás szerint azért, hogy a végrehajtási szolgálat összköltségei valahogy bejöjjenek.

Ezeket a kiadásokat némely helyütt még súlyosbítják egyes hatósági közegek visszaélései, akik a nekik járó összegeket felfelé nagyon kikerekítve számítják és olykor a járatlansága folytán még védekezni sem tudó, vagy nem merő parasztot egész egyszerűen megzsarolják, kettős előírásokkal és egyéb csalafintákkal meg is lopják. Erre a lapra tartoznak az alap nélkül vezetett végrehajtásod költségfelszámításai is.¹²⁷

A kisgazdák hivatali eljárási kiadásainak felduzzasztásához járulnak az ügyvédi költségek is, melyek szintén nincsenek mindig arányban az ügyvéd által teljesített munkával és a Kisgazda által elért, vagy legalább elérni remélt előnnyel. Kivált, ahol az ügyvédek száma a kelleténél nagyobb,¹²⁸ vetemedik közülük nem egy máról-holnapra tengődő, vagy legalább ezen esély által fenyegetett számfelüti úr a paraszt tájékozatlanságának becestelen

¹²⁷ Milhoffer 300. Ecséri 188. Vadnay 138. Mailáth 92. Szeberényi: A parasztlak helyzete 15.

¹²⁸ Székely Ferenc igazságügyminiszternek 1911 június 23-án tartott beszéde szerint Magyarország népének az ügyvédek évenként 87 millió K-ba kerülnek, míg a többi igazságügyi kiadások nem tesznek ki többet 62 millió-nál. L. Ecséri 189. Szeberényi: A parasztlak helyzete 16.

kiaknázására, némely az ügyvédi hivatással nem is azonos »kereseti« mód gyakorlására. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az ügyvédek által a parasztkon bevett kereset mellé még a hatósági közegek úgynevezett magánmunkáinak többnyire szabályszerű, de azért a paraszt-költségvetés szempontjából tetemes díjazásai, valamint különféle oklevéltelen tanácsadók, zugírások tiszteletdíjai is csatlakoznak.

A parasztságot a vele érintkező értelmiségi osztálynak legtöbb, még feltétlenül becsületes tagja is úgy tekinti, mint idővel és pénzzel korlátlanul rendelkező tömeget, mely minden megcsapolás után is zavartalanul folytathatja szegényes, de »az ő igényei szerint elég jó« életmódját. »Mi kell a parasztnak, hogy jól érezze magát?« ezzel a naiv, de nem mindig őszinte kérdéssel számítoják le a parasztok kényszerű igénytelenségét és altatják el saját lelkiismeretüket, ha már kénytelenek elismerni, hogy a kisgazdáknak-bevételeikből a rájuk rótt terhek fedezése után igen kevés marad a maguk és családjuk számára.¹²⁹

A parasztko kiadásai között különös helyet foglalnak el a bírságok, melyek különféle meg nem értett szabályok és intézkedések áthágásaiért fájdalmasan sújtanak le a kisgazdaságokra. Mellőzésük a társadalom mai helyzetében époly lehetetlen, mint akár az adók eltörlése. A parasztság nagy tömege mai értelmi fejlettsége mellett nem képes a közegészség és közbiztonság, valamint a gazdasági előhaladás, sőt megélhetés érdekében tett hatósági intézkedésekben követelt áldozatok jogosultságát belátni. Sokan még az ily belátás birtokában is többre becsülik a jövő általános jónál pillanatnyi hasznukat, vagy kényelmüket. Felvilágosító előadások hatásukat egyébként kedvező feltételek között is csak nemzedékek alatt fejthetik ki teljesen; a társadalom létérdeke pedig rögtöni segítséget kíván (1. 7. fejezet). Ezt csak a

¹²⁹ Ezt a gondolkozási módott szinte megdöbbenő nyíltsággal jellemezte, Mailáth József gróf az 1911-iki szatmári gazdaggyűlésen Város és falu cím alatt tartott előadásában: Aki oda (a faluba) telepszik: a doktor, a fiskális, a nótárius, bíró, pap, tanító mind csak a pénzét igyekszik elszedni a népnek.. (Magyar. Gazdák Szemléje. 19.11 szeptember.--Oktob.er.) A jelenlegi magyar vármegyei közigazgatásról *Návay Lajos* a képviselőház elnöke mondta ki a »Jogállam«-ban 1911. megjelent tanulmányában, hogy az egyesek érdekének kedvezhet, de sokak jogát oltalom nélkül hagyja. Hasonló állapotokat Olaszországból, Romániából, Oroszországból (csinonvnikok). és általában keletről jelentenek,

büntetéstől való félelem nyújthatja; a büntetés pedig nem állhat sem a régi barbár testi fenytékben, sem az államra nézve drága és még munkaidővesztéssel is járó elzárásban, hanem csakis vagyoni-csapásban, mely a leginkább kapzsiságból elkövetett mezei kihágások legjobb elrettentőszere is. A bírságok tehát elkerülhetlenül szükségesek, de azért az egyes gazda szempontjából sokszor mégis csak kellően meg nem okolt vagyoni és a velejáró eljárások folytán, munkaidővesztést is jelentenek. Kivált, ha kiszabásuknál nem a jól felfogott közérdek, hanem politikai és személyes üldözések célzata volt irányadó.

A bíróságok példája különben már reávet arra, hogy a kis-parasztok hatósági eljárási munkáját és költségeit igen sokszor maguknak ezen parasztnak tudatlansága, ügyefogyottsága, csökönyössége, sőt erkölcsi fejletlensége, lelkiismeretlensége növeli a szükségesnél nagyobb mértékre. Ezen tény megállapításával ugyan legkevésbé sem szüntetjük meg szomorú kihatásait, legfeljebb a parasztság boldogulásának eddig szemügyre vett ellenségei mögött pillantottunk meg egy újabb, még erősebb ellenséget, amely ellen a kellő hatékonyságú fegyvereket annál nagyobb buzgalommal és körültekintéssel kell keresnünk.

Csak röviden mutatok itt reá az önkormányzati a községi képviselőtestületi gyűlések, választások és egyáltjában nem, vagy alig díjazott közhivatalok (bíró, esküdt) által a kisebb vagyonú gazdákra rótt munkaidővesztések olykor kiadásokra. Némely helyütt a közhivatalok irigyelt megtiszteltetés számba mennek, még be nem vallott jövedelmek forrását is képezik; másutt azonban oly terhet jelentenek, mely alól a legtöbb komoly kisgazda menekülni óhajt; ennek emléke községi törvényünknek azon intézkedése, mely szerint a megválasztott bíró ezen hivatalt bírság terhe alatt legalább egy éven keresztül viselni tartozik (1886. XXII. t.-c.

71. §.).

10. Paraszti élet.

A megélhetés gondja tölti be a kiscgazda egész életét. Kevesebb keresetért bajlódik, mint a vagyontalan ipari proletár, de a betegség vagy megrokkulás épen úgy fenyegeti keresetében, mint amazt; az esetleges munkahiánynál pedig sokkal közvetlenebb veszedelmet képeznek reá nézve a munkája eredményét eltörpítéssel vagy teljes elpusztítással fenyegető rossz időjárások és egyéb csapások. A szabadon, nyugodtan élő, minden felesleges ruhacicomától és agyonneveléstől megkímélt parasztyereket igen boldognak tartják. Az is, amíg meg nem ismeri az élet gondját; de ez nagyon hamar bekövetkezik és ettől kezdve a megélhetési gond el nem távozik mellőle, amíg a koporsó födele be nem zárul az aggastyán múmiává aszott teste fölött. Terem-e elég búza kenyérnek és vetőmagnak? Lesz-e here a ló számára? Ad-e elég tejet a riska? Marad-e annyi eladni való, hogy az árából teljék ruhára, csizmára, adóra? Akad-e részesföld vagy napszámoskereset, hogy egy kis pénz is maradjon a házban?

Egész éven keresztül égető kérdések ezek, melyekre nem mindig »igen« a felelet. De égetők azok a kérdések is, melyekre a felelet nem mindig »nem«. Nem veri el a jég a határt? Nem lesz-e szárazság? Nem hull el a jószág? Nem kell-e sok doktor, patika? Nem lesz megint több az adó? Ezekről a kérdésekről már a gyerek is tudja, hogy a rájuk az Úristen által adott feleletől függ, hogy lesz-e olykor kolbász a káposztán; tudja az öreg is, hogy ettől függ, lesz-e meleg gúnyája, dohánya.

Aki kezét-lábát bírja, az vaskitartással tesz meg mindent, ami hite szerint a megélhetést valóban kedvezőbbé teheti. Dolgozik a megszakadásig, munkába zavarja apró »cselédeit.« Piszkosan alkudozik minden eladásnál, vételnél, pereskedik, veszekszik minden képzelt előnyért, babonaságokat alkalmaz, olykor még csal és lop is. Családjának tagjai — az asszony épen úgy, mint a gyermekek

és öregek mindebben hűségesen kitartanak mellette; vele együtt aggódnak, parancsa szerint dolgoznak, kuporgatnak, amíg esetleg külön érdekek nem bontják szét a családi köteléket. Csak akkor hagyja el a rendes parasztgazdát erélye, szorgalma, élelmessége, ha valamiről azt képzelet, hogy csak afféle úri tanács, amelynek követése használhat is, árthat is, tehát jobb követése helyett inkább pihenni.

A munkálkodás kényszerét a paraszt általában nem érzi oly nyomasztónak, mint sok fáradt idegzetű gyárimunkás; kivétel-számba megy az olyan falurossza, aki munkakerülése által megy tönkre. Az asszonyok ámulatraméltó áldozatkészséggel vállalják az igavonó sorsát, ők a túlmunka önkéntes, zokszó nélküli végzésére már a földből alig kinőtt parasztyermekek is tömérdek megható példát szolgáltatnak.

Amíg az iparban a fejlődő nagyüzem volt az, mely a női és gyermekmunkát tömegesen igénybevette, addig a mezőgazdaságban, miként ezt szerte tapasztaljuk, inkább a kisebb üzemek aknázzák ki a végletekig a rendelkezésre álló női és gyermekmunkaerőt. Ahol a paraszt-férj ehhez túlságosan kíméletes, mint az Alföld magyar népének már sokhelyt megakad a paraszt- vagy mezei munkásháztartás szekere.¹³⁰

A munkától való idegenkedésnél már sokkal több bajt okoz a kisparaszt-családokban a csekély kereset helytelen fogyasztása, vagyis mondjuk inkább, annak lehetetlensége, hogy ebből a keresetből az összes családtagok rendszerint elég szerény igényei kielégítést nyerjenek. Hiszen úri módon úgysem él a kisparaszt, rendszerint az egész család, olykor három-négy nemzedék egyetlen helyiségben lakik, azok kivételével, akik az istállóban, nyáron pedig a szabadban hálnak. Itt-ott még a háziállatok: csirkék, malacok, sőt tehének is egy szobában laknak gazdáikkal. A dél-

¹³⁰ Vadnay 18. Mailáth 86. Kautsky 169., 365. Azt az észrevételt, hogy a nők és gyermekek, munkájukban teljesebben kiadják életerejüket, mint a fel-nőtt férfiak, már Marx megállapította. Pedig ő leginkább nagyipari bérmunkát látott maga előtte melyben az asszony- és gyermekmunkás érdekeltisége nem olyan nagy, mint a családi gazdaságban. Az általam előadottól némileg eltérő, sőt túloptimisztikusnak látszó nézetet fejt ki David (285.), aki szintén megállapítja a parasztyermekek készségét a családi gazdaságban. Való közremunkálásra, de tagadja ebben olyfokú kiaknázását, mint aminő a bérmunkába küldött, gyermekeké. Lehet, hogy különösen jómódú és értelmes parasztcsaládok példáján indult el.

magyarországi németek a télen át szobáikban felnevelt csibéket »Spuckhendl«-nek nevezik, mert táplálékuk egy részét a földről felszedett köpések képezik. Télen át a lakóhelyiséget nem szellőztetik, hogy a meleg ki ne menjen, így azután megfülled a kis földes szoba levegőjében a sok ember kigőzölgése a kenyér-, tej- és gyermek- vagy állati ürülékszag, a férfiak kiméletlenül belefújt pipafüstje és minden egyéb egészséges illat, nem is beszélve a földön szétaposott köpésekről. A táplálék alig jobb, mint a mezei bérmunkásoknál, a ruházat legfeljebb ünnepnapokon csinosabb.¹³¹ De már a női ünneplők előteremtése nagy áldozatot, sőt családi perpatvart is jelent. Miután az önálló gazda több hitellel rendelkezik, mint a bérmunkás, alkohol- és dohányfogyasztása, ha nem épen nagyobb, legalább is rendszeresebb, mint emezé, kivált ha saját termésű bora, pálinkája, szüzdohánya van. A gyermekek ellátása is valamivel rendesebb, mint a munkásházákban, legalább addig, amíg szüleik nem látják magukat kényteleneknek őket szolgálatba adni vagy más módon nehéz munkába fogni.

Ezt a viszonylagos, elég szerény jólétet azonban igen sokszor megzavarja a várt bevétel elmaradása vagy valamely külön kereset vállalásának szükségessége. Ha rossz volt a búzatermés, kukoricakása járja hús helyett is. Ha a tehén elhull és nincs mód helyette mást venni, a gyerek tej helyett pálinkás kenyeret kap. Amikor az asszony nép keze is szükséges a gazdaságban, a ház és gyerek körül szünetel a legtöbb gondozó munka. Ahol pedig az asszonynak a család megélhetése érdekében állandóan gazdasági munkát kell végeznie, ott a női nem szinte elfelejt minden háziasszonyi ismeretet és hajlamot, mely pedig a családok kellemes életfolyásához épen falun okvetlenül szükséges.¹³² A proletárság és kispasztszág életviszonyainak megfigyelése arra a meggyőződésre vezet, hogy egy háztartásra nézve nemcsak a cselédtartás képezhet fényűzést, hanem mára háziasszony kizárólagos foglal-

¹³¹ Ez alól a kispasztszág leányainak rovására olykor kivételt képeznek azok a munkabajáró vagy cselédként szolgáló zsellérleányok, – akik keresetükből több cicomát engedhetnek meg maguknak, mint amennyit a takarékos kispasztszág otthontartott leányainak engedélyeznek.

¹³² Ily jelenséget tapasztalt Éheimé K. Katinka a székely asszonyok között (Köztelek 1911., 35 sz.).

koztatása is.¹³³ Selyemtenyésztő vidékeken a hernyók nevelése és begubózása idején az egész család kizökken rendes életmódjából, hiszen még az ágyakat is szétszedik, hogy deszkáikat hernyó-állványnak használják. Ahol pedig a család nagyon rászorult a háziipari pénzkeresetre, ott teljesen megismétlődnek a városi otthonipari munka szomorú jelenetei; egész családok apraját-nagyját láthatjuk késő éjjelig lámpavilágnál dolgozni, pepecselni, hogy néhány hatosért beváltandó játékszereket, csipkedarabokat, szőtteseket szolgáltatthassanak be a tőkés háziiparvállalkozónak¹³⁴.

A kisgazdák rendszerint falvakban vagy éppen városok kül-telekein laknak legalább télen, csak kivételesen tanyákon. A kintlakók is be-bejuthatnak fogatukon a szomszéd városokba; így életük némileg változatosabb, mint a pusztákhoz kötött mezőgazdasági munkásoké és cselédeké. De azért még sincs annyi változatosságban részük, mint a legkisebb városi munkásnak, hiszen szórakozásra, tanulásra, tapasztalásra még anyagi eszközökkel sem rendelkeznek. Így hát munkájukon kívüli időtöltéseik is éppen olyan egyformák, szabályosan visszatérők, mint akár munkáik. A templomban hétről-hétre, évről-évre visszatérő szertartások, szentbeszédék; a korcsmákban ugyanazok az iszogatások, szerencsejátékok, nemzedékeken keresztül ugyanazon tréfákkal füszerelve. Ha olykor valami selejtes komédia, újabban mozisátor jön a faluba, ez is annyira egyféle, hogy leginkább csak a gyereknépet izgatja. A lakodalmak, keresztelők, temetések szertartásai is állandók maradnak, legfeljebb a népviseletek és régi népies szokások elhagyása által elveszítik színességüket. Az olykor teljesen indokolatlan időpazarlással csak egy kis változatosság kedvéért felkeresett vásárok, piacok képe is nagyjában ugyanaz is csak arra nézve érdekes, aki ott gazdasági hasznát keresi. A hivatalokban való eljárás, sőt az önkormányzatban való részvétel is a kisgazdára nézve inkább kellemetlen, mint érdekes (lásd 9. fejezet).

A kisgazdának általában nagyon sok ideje marad az unatkozásra, kivált a járhatlan útú munkátlan téli hónapokban, a hosszú

¹³³ Belgiumban Vandervelde (172.) megállapította, hogy ahol a férfimunkabér emelkedik, női mezőgazdasági munkás már nem kapható. — Kautsky (365.) a nyomorgó és felesége munkaerejét a végletekig kihasználó európai kisparaszttal a jómódú és nejét kímélő amerikai farmert állítja szembe.

¹³⁴ Kautsky 181.

sötét estéken. A férfiakénál még valamivel unalmasabb, egyhangúbb a nők élete, ezeknél az a szórakoztató vagy legalább időtöltő elem is hiányzik, melyet a férfiaknak a korcsma és a különféle gyűlések nyújtanak. Így aztán nem csoda, hogy amely parasztivadék katonai, cselédsorban vagy más módon már megismert, az a lehető legkönnyebben elvándorol a falujól.¹³⁵ Kivált ahol már értelmesebb, legalább olyan értelmes, aminőnek iskolai tanterve szerint lennie kell, hogy eleget tehessen az állam által mezőgazdasági szaktudásához, katonai értelmességéhez, állampolgári törvényismereteihez támasztott követeléseknek.¹³⁶

Amely földművelők azonban türelmesebb természetűek vagy tudatlanabbak, azokat a falusi *unalom* kevésbé...váltuzaiQs^kedyteléseik féktelen kimentésére utalja. Innen a parasztgyerek túl nagy falánksága, kár- és csínyteyő „hajlama”,¹³⁷ a felcseperedett parasztifjúság kíméletlen szeretkezési vágya, az idősebb parasztok iszákossága és szinte beteges dohányzó rögeszméje. A falun működő orvosok tanúsíthatják, mennyi betegség és időelőtti haláleset származik a közegészségügy egyéb hiányain kívül ezen mohóságból is, hány parasztgyerek esett súlyos gyomorbetegségbe tülevés, éretlen vagy mérges gyümölcs, tisztátlan víz mohó élvezete folytán; mennyire elterjedtek falun is a bujakor, valamint a női nemnél a túlkorai nemi élet káros hatásai mennyire pusztítanak a magasabb korosztályokban az alkoholizmus mindenféle következményei; mily gyakoriak a légzőszervek megbetegedései, a pipázással okozati összefüggésbe hozott ajakrák és egyéb az állandó vagy időszakos mértéktelenséggel összefüggő kór- és halálesetek. És még itt vannak a szerelem, szesz és legénykedés mánorában elkövetett büntettek és ezek következményei.

Az egészség megóvásának feltételei általában igen gyengén állnak a parasztnépnél. Megtartanak némely, részben babonás, ősi arany szabályokat alkalmaznak az egészség megóvására vagy helyreállítására egyes házi szereket és babonás hókuszpókuszokat, (amire különböző elnevezésű specialisták is vannak a fálvagnak) de ezen túl minden képzelhető szempont előbbvaló náluk az

¹³⁵ Ez ismét egy pont, melyen a szociáldemokraták, mint Kautsky és Vandervelde teljesen egy véleményen vannak a konzervatív agráriusokkal.

¹³⁶ Parker idézett dolgozata.

¹³⁷ Rühle: Das Proletarische Kind. 148.

egészségénél. A gazdaságban felmerült munkát okvetlenül el kell végezni; a rokonok, barátok multságában mindenáron részt kell venni, a beteg jóbarátot, komát fel kell keresni, az elhalt szomszédnak meg kell adni a végtisztességet még ragályok idején is, és a jó Istenre kell bízni, hogy az ebből származó betegségeket elhárítsa. Nem is lehet túlságos sokat költeni könnyű ennivalóra, célszerű ruhára, hiszen ha egy évben telnék is erre, jobb a reá való pénzt inkább félretenni, mert ki tudja, jövőre is cseppen-e még. A sok mosakodás, szellőztetés, takarítás mellett elmaradna a többi *szükséges* dolog, meg erre is csak pénzt kellene kiadni. Az orvost, gyógyszerért pedig már csak a legvégső esetben veszi igénybe a paraszt, lelkiismeretének megnyugtatóására vagy némely esetben törvényes bírságok elkerülésére. Nálunk az 1876: XIV. t.-c. 20. §. alatt olykor bírság elkerülése végett orvost hívnak a megbetegedett 7 éven aluli parasztgyermekhez, az idősebbekhez rendszerint már csak akkor, mikor minden orvosi segítség hiábavaló. Mert a fenti korhatáron túl nem létezik némely alkalmi rendeletek által ragályos betegségek esetére megállapított bejelentési kötelezettségen kívül szabály, mely a parasztnépet az orvos igénybevételére vagy csak értesítésére is szorítaná.

Nagy áldozatot is jelent a legszerényebben megszabott gyógyköltség a csekély jövedelmű kispapára nézve aki önálló, vagyonos és ezért nem fizet érte és családjáért sem a pénztár, sem a munkaadó. Az iparban, bányászatban és közlekedésben alkalmazott munkások gyógykezelését az 1907. évi XIX. t.-c. a gazdasági cselédek és némely családtagjaikét az 1907: XLV. t.-c. 28. §-a, a házcselédekét az 1876:XIII. t.-c. 32.§-a a beigazolhatóan szegényekét az 1898: XXI. t.-c. szabályozzák és teszik lehetővé, a kispapák már az 1898:XXI. t.-c. 6.§.-§-a alá esnek, amely szerint (különösen veszélyessé vált járványos megbetegedések esetét kivéve) maguk és családjaik netalán elkerülni nem sikerült gyógykezelésének költségeit viselni tartoznak. Sőt némely még járatlan orvosok és túlságosan jártas kuruzslók amint önálló gazdát látnak maguk előtt olyan költséges gyógyszereket és eljárásokat alkalmaznak, mintha legalább is polgári jövedelmű emberekkel lenne dolguk. Nem is bírja a szegény paraszt felfogni, miért költsön el az orvos egy pár látogatására meg egy kis patikai kotyvadékra annyit, amennyi máskor egy hónapi élelmére elég; minek zavartassa össze egész házirendjét az orvos okvetetlenkedő

intézkedései által, mikor még az sem bizonyos, hogy a beteg mindezekről meg is gyógyul.¹³⁸

Katonasorozások alkalmával mindenki meggyőződhetik rója, hogy a kiszegzaosztály a bérnunkás- és szellérelennél még mindig erőteljesebb embertípust képvisel. De ebben az erőteljes fajban a most vázolt ártalmas körülmények folytán tömérdek betegség pusztít, visz korai sírba sok munkaképes embert és kivált sok-sok csecsemőt és gyermeket. Egy-egy vörhenyjárvány szinte kiirtja egész falvak gyermekállományát; nyáron pedig, amikor a kicsinyek felügyelete hiányos, táplálása rendetlen, tömegesen szedi áldozatait a vérhas, a heveny gyomorhurut. A kolera-, pestisjárványok alkalmával kivált elmaradottabb országokban egész falvak válnak teljesen néptelenné.¹³⁹ Ismeretes, hogy a parasztember, földmunkás hamarabb öregszik másnál; míg a parasztyermek rendszerint üdőbb, pofókabb a városi csemeténél, már a 30-ik év felé megfordul a viszony, a paraszt férfiak és nők, még ha meg is őrzik a koruknak megfelelő munkaképességet, igen harnar lesznek ráncos arcú, aszott izmú, görnyedt hátú, nehéz mozdulatú öregekké.

Hogy a falvak mindennek dacára nem néptelenednek el, sőt még a várost is elláthatják a legerőteljesebb és egészségesebb, mindent kibíró munkáselemmel, ezt a szabad levegőn, célszerű, könnyű öltözékben végzett munka jó hatásán kívül csak a kisparaszt- és mezei munkáscsaládok nagy születési arányszáma és a krumplin, kásán, télen is mezítláb¹⁴⁰ felnövő, különféle Járványokon is szerencsésen túlesett gyermekek nagy edzettsége magyarázza meg.

Hogy a nagy születési szám és edzettségi mily nagy mértékben képes az igénytelen földművelő népeknél a legellenségesebb behatásokat is ellensúlyozni, sőt jóvátenni, erre a világban nem egy példát találunk. A XVII. és XVIII. század török háborúi és

¹³⁸ Nagyon szemléletesen írja le a magyar vidéken szegény, tudatlan, munkával túlterhelt, emellett csökönös földnép közé került hatósági orvos tehetetlen küzdelmét a gyógyítás lehetőségeért és a diszesebbnél-diszesebb hatósági intézkedések keresztülviteleért Pikler J. Gyula »Orvosi emlékeimből« című kicsiny, de tartalmas munkájában.

¹³⁹ A magyar nemzet felkelését Rákóczi alatt tudvalevőleg sokkal nagyobb mértékben verte le a pestis, mint az ellenséges fegyverek:

¹⁴⁰ Henry George Progress and Poverty című híres munkájának több helyén a siralmas nyomor legkiáltóbb képeként hozza fel a télen is mezítláb járó gyermekeket. Pedig Keleteurópa falvaiban ez nem szokatlan látvány és maguk a gyermekek csak a legcsikorgóbb hidegben érzik a lábbeli szükségét.

belharcai által rettenetesen megtizedelt, az ország nagy részében egészen kipusztított magyar nép a XVIII. és XIX. századokban, kedvezőtlen gazdasági és politikai viszonyok ellenére képes volt számát megnégyszerezni; pedig időközben..nem egy újabb háborúhoz volt kénytelen ágyúötléket szolgáltatna nem egy rettenetes járvány pusztított végig hajlékain. Jáva szigetének földművelő lakossága a holland uralom 150 esztendejében állítólag megharmincszorozódott, pedig ez a gyarmaturalom a bennszülött lakosságra nézve minimális mezei proletár keresetre utalást, minden szabadabb mozgás elnyomását jelentette. Kína és Oroszország kedvezőtlen körülmények között élő minduntalan éhségek, járványok, forradalmak és háborúk által megtizedelt földművelő lakossága is erősen szaporodó irányzatot mutat.

Vannak, akik azt állítják, hogy épen a nagy számban világra jövő parasztgyermekeket környező egészségi veszélyek képezik azt a fajkiválasztó tényezőt, mely egyedül biztosítja az egész falusi nép, sőt az egész emberiség erejét, fennmaradását, míg a teljesen higiénikus követelmények szerint felnövő nemzedék szükségképpen mind több, csak mesterségesen életben tartott satnya egyént foglal magában, akik. idővel az egész fajt megrontják. Talán az emberek között is beáll az, amit a mezőgazdasági szakértők a növények és állatok nemesítésénél észrevettek, hogy t. i. a kultúrával, azaz a fejlődés egy bizonyos kívánatos irányát elősegítő, minden zavaró tényezőt eltávolító felneveléssel szebb, teljesítőképesebb, használhatóbb, de kedvezőtlen hatásokkal megbetegedésekkel szemben sokkal gyengébb ellenállóképességű egyének lépnek az élet küzdőterére. Ezzel szembeni ugyan arra is lehet utalni, hogy ennek az emberi fajkiválasztásnak gépezete épen a parasztnép közt nagyon tökéletlenül működik, amennyiben sokszor a legkülönb gyerekek esnek a járványok és balesetek áldozatatul, míg nyomorékok, szűkmelűek; örökletesen terheltek falun is mindennek dacára felnőnek. Ennek a kérdésnek eldöntése voltaképpen az orvosokra tartozik; az orvosi tudomány pedig ebben a kérdésben még nem mondta ki az utolsó szót. A közgazda csak azt állapíthatja meg, hogy a sok munkára való ember időelőtti elpusztulás a gazdasági szempontból is fájdalmas veszteség, valamint kárbavesztett az a kiadás és fáradság is, melyet az első éveikben elhalt csemeték rövid földi létük ideje alatt is okoztak.

Ha a falusi élet egyik legfájdalmasabb pontja a közegészség-

ügy, a másik bizonyára az oktatás- és nevelésügy. Ma már előhaladottabb országokban, kivált nagyvárosok közelében és főközközelkedési utak mentén vannak jól felszerelt iskolák a földművesek gyermekei számára is; a nagyobb helyeken polgári iskolák, földművesiskolák és más, különösen a mezőgazdaság egyes ágaiba alaposabban bevezető tanintézetek állnak rendelkezésre. De a legtöbb, a tipikus falusi kisgazda gyermeke számára ma is a világ legtöbb részében nem áll nyitva más, mint ama bizonyos rosszul elhelyezett, hiányosan felszerelt, tanerőkkel még hiányosabban ellátott falusi elemi iskola. Olykor csak egy-egy putri, amelyben egyetlen rosszul fizetett, gyenge, előképzettségű, elkeseredett, talán züllött tanító oktatna több osztály tananyagára egy szűk, rosszlevegőjű teremben 150-200, részben a korhadt padokban szorongó, részben a földön kuporgó gyermeket : vagy sok más esetben semmilyen iskola.¹⁴¹

Szomorúan jellemző hazai iskolaviszonyainkra a közoktatásügyi államtitkárnak 1911 őszén a költségvetés tárgyalása alatt tett nyilatkozata, hogy pénzügyi erőnk nem engedi meg népiskoláink számának oly mértékű fejlesztését, melynél egy tanítóra 80 tanuló esnék. Mert már iskoláink tanerőkkel ellátásának ezen bizonyára elég szerény mértékéhez is ,8000 iskolánk hiányzik, leginkább faluhelyen ----- ezt hozzátehetjük.

A falusi iskolák hiányossága, vagy rosszasága bizonyára csapás a falvak egész népére. De amíg az ipari és munkáselem könnyebb lakhelyváltoztatása révén olykor kipótolhatja a gyermekei nevelésén esett csorbát, a paraszt középbirtokosság és falusi értelmiség már tervszerűen ki is adhatja utcait, tanulásra oda, ahol épen jobb iskolát talál, a kisgazda az, aki mindenesetre kénytelen gyermeke számára beérni azzal az iskolával, amely épen helyben van. Más tanintézetek, vagy tanfolyamok felkeresése reá nézve nemcsak pénzeszközök hiánya miatt lehetetlen, hanem azért is, mert gyermekének munkaerejére gazdaságában és háztartásában ' már igen korán szüksége van. A paraszt belátja ugyan, hogy jó lenne, ha gyermeke tanulna valamit, de azért iskolaidőben bujkál, veszekszik, még bírságot is fizet, csakhogy az iskolakötelessyereket otthon munkába foghassa, esetleg napszámba küldhesse.

¹⁴¹ Hogy ily iskolák Németországban persze legfőként ennek keleti részében is előfordulnak, erre nézve l. Rühle 165., 166.

Miként a 2. és 3. fejezetekben kifejtettük, a legtöbb kisparaszt önálló gazdaságából családja összes munkaerejének alkalmazása mellett sem szokott többet kihozni egy közönséges bérmunkáscsalád kereseténél; ha már most gyermekeit állandóan ellátni, de emellett munkájukat nélkülözni, talán helyettük idegen gyermekmunkásokat fogadni kénytelen, az a veszély fenyegeti, hogy életszínvonalát a minimumot képviselő falusi napszámosoké alá is leszállítani kénytelen. Innen az egész világon észlelhető nehézség a törvényes iskolakötelezettség legszerényebb mértékének a falusi parasztnépnél való végrehajtásában,¹⁴² valamint a mezőgazdasági továbbképző tanfolyamok és földművesiskolák csekély igénybevétele a kisparasztosztály gyermekei részéről.

Magyarországon 1910-ben nagynehezen, a parasztság ellen-szenvének legyőzésével sikerült vagy 300 gazdasági ismétlőiskolába nem egészen 10.000 tanulót összegyűjteni. A Köztelek 1911. évi 96. számában megjelent összeállítás szerint a földművelő országnak tartott Magyarországon 4000 ipar- és 9000 kereskedelmi iskolai tanulóval szemben alig 1100 gazdasági iskola/tanuló volt található.

A földművesiskolákba nemcsak nálunk, de másfelé is leginkább olyanok mennek, akik nem szándékoznak családi kisgazdaságukat továbbvezetni, hanem hacsak középbirtokot nem örökölnek gazdasági és egyéb értelmiségi állásokra pályáznak. Így Ausztriában 1910-ben a földművesiskolát végzeteknek csak 56%-a ment haza a családi gazdaságot vezetni; ezek közt is valószínűleg több volt a paraszt közép-, mint kisbirtokos. Az oly fejlett mezőgazdasággal dicsekvő Poroszországban 1908-ban csak 3781 mezőgazdasági továbbképzőiskola létezett, melyek 55.889 tanulót — a tekintetbe jövő ifjúságnak alig több, mint 10%-a — fogadták magukba. A kisparaszt szűkös gazdasági helyzetében csak a legolcsóbb és legkönnyebben elérhető továbbképző alkalmakat keresi fel, tehát a földművesiskolánál könnyebben áll be a nyári munkaidőt szabadon hagyó téli tanfolyamba; ily tanfolyamra elutazás helyett pedig szívesebben látogatja a lakóhelyén rendezett előadásokat.

¹⁴² Cséser 54., Kautsky 107., 359., ellenben David 285., csak a nagybirtok területein és egyes klerikális parasztságú vidékeken talált csekély hajlamot az iskola fejlesztésére és igénybevételére. Valószínűleg ezúttal is kivételesen kedvező viszonyok között élő kisgazdákat nézett osztályuk tipikus képviselőinek.

A falusi iskolaügy eddig felsorolt hiányai mellett szinte eltörpül az a nem ritkán hangoztatott jelenség, hogy az elemi iskolák tantervét majd mindenütt a városi iparoselem, vagy éppen az elemi iskola után középiskolába átlépő értelmiség igényeihez szabták és azért ez nem felelhet meg a mezőgazdapályára hivatott nemzedék szükségleteinek. Nem alaptalan ez a vélekedés, de határozottan túlzott és örülhetnénk, ha a kiscgazdák gyermekei legalább azt megkaphatnák iskoláikban, amit nekik ezek tanterve ígér.

Mert bizony sok van, aki iskolát egyáltalában nem látogathat vagy ha az iskolába hosszabb-rövidebb időre bekerül is, ott a fentebb vázolt bajok miatt nem tanul meg még betűzni sem. Magyarországon 1910-ben az iskolakötelesek 21%-a semmiféle oktatásban nem részesült és a statisztika adatai szerint beiskolázott 79%-ból mennyi járt az egész tanéven át rendesen iskolába, mennyinek volt meg minden szükséges könyve, taneszköze, mennyit tanulhatott egyáltalában valamit, ha be is járt az iskolába?

Túlnyomóan mezőgazda népességű országokban legtöbb az analfabéta; a parasztgyermekek egyrésze, kivált ahol pásztor-kodik, mire felnő, még a jobb és a bal fogalmát sem ismeri. Mint katona dühöngési rohamokba hajtja az őt tanítani kénytelen altiszteket, mint munkás, gazdálkodó pedig könnyű prédája mindenemű ámitásnak, hitegetésnek, védtelen áldozata minden kiaknázásnak és csalásnak. Még a nálunk oly gyászosan fejlődött leánykereskedelem is a legkönnyebben szerzi áldozatait a falusi iskolában kellőképen ki nem tanított és így a leggyengébb értelmi-fegyverzet nélkül a városokba került szerencsétlen gyermekek között.

Vannak ismét némelyek, akik azt mondják, hogy a parasztnak a leggyengébb iskola éppen elég jó, hiszen életfentartó munkáját nem ott, hanem szülői oldala mellett tanulja meg, sőt még alkalmasabb is marad a paraszti életre, ha a nagy iskolázás nem növelte meg túlságosan igényeit. Erre a jámbor felfogásra azonban a legalaposabban reácáfol az élet, melynek mind gyorsabban rohanó árájában a kisparasztok tömegesen merülnek el, lesznek teljes proletárokká ott, ahol jobb iskolázásuk nem teszi őket képesekké a velük szemben az állam, a társadalom, mindenki által támasztott nagyobb igényeknek megfelelni. Amíg a tudatlanságában

¹⁴³ Goltz 147. a parasztgazda nevelésének főtényezőjét még a szülői házban és gazdaságban látja.

már nem is megelégedett orosz, román stb. paraszt a kisgazdaságnak világszerte elég kedvező gazdasági fejlődés dacára sokhelyt pusztul, eladósodik, vagy legalább nyomorog, addig a népegyetemei, university esztension és egyéb intézményei által kinevelt dán és amerikai kisgazda nemcsak jól termel, hanem termelése eredményéből jól meg is él és gyarapszik.¹⁴⁴

Az eddig előadottakban azt hiszem, eléggé megalapoztam azt az állítást, hogy az önállónak nevezett kisbérlő és kisbirtokos nincs lényegesen jobb helyzetben a bérmunkásnál sem kereset, sem életmód, sem értelmiség tekintetében. Sőt az utóbbi tekintetben nem egyszer le is főzi a helyben gyökeret vert kisgazdát a világlátott vándormunkás. Biztosabbnak is csak-egy „árnyalattal” tekinthető a kisgazda megélhetése a bérmunkásénál. Öreg korára ugyan legalább a birtokos kisgazda csak kivételesen szerencsétlen körülmények közt szorul a koldulásra, hanem épen elég keserves számára az a kegyelemkenyér is, melyet feje fölé nőtt, most már az ő földjét helyette munkáló gyermekei asztalánál eszik.

A munkára már alkalmatlanná vált szülők helyzete a paraszti élet egyik legvisszataszítóbb vonása. Az öregek hosszú vértanúsága még vagyonosabb parasztcsaládokban is kezdetét szokta venni, mihelyt munkaerejük csökkenése folytán kényteleneknek látják magukat birtokukat gyermekeiknek átadni. Ha ilyenkor illő tartást kötnek ki maguknak, ezt a fiatalabbik nemzedék felesleges, alkalmatlan tehernek tekinti, mely alól olykor csalárd, vagy erőszakos úton ki is igyekszik bújni. Nyomasztóvá is válhatik a meghatározott pénz- és terményösszegű járandóság. állandó pontos kiszolgáltatása ott, ahol miként a délmagyarországi német kisbirtokosoknál a tartási összeg nem annyira az átadott birtok hozadékértékéhez, mint egy paraszt emberpár szokásos életigényeihez alkalmazkodik, ami a kisebb birtokokat átvevő családfiakra nézve aránytalan megterhelést jelent, kivált, ha a kis birtokot a szülők járadékán kívül a még életben levő nagyszülők is terheli. Az ilyen családokban szülők és gyermekek szinte ellenségekként állnak egymással szemben; a szülők a legrosszabb években is kíméletlenül behajtják gyermekeiken a járadékot és nem-segitenek nekik gazdasági munkájukban mert ha egyszer ilyen jószívűek

¹⁴⁴ A gazda tudásához az élet által támasztott mind nagyobb követelésekre nézve I. Buchenberger II. 431.

kezdenének lenni, már arra a lejtőre jutnának, mely gazdasági függetlenségük, társadalmi állásuk és életkényelmük teljes elvesztéséhez vezet.

Az előregedett gazdák szomorú helyzete adhatja sokszor magyarázatát annak a Majláth által »Város és falu« tanulmányában leszögezett jelenségnek, hogy a fiú atyja örökét vonakodik átvenni; inkább vasutas, postás, tanító, irodaszolga, hivatalnok, *lehetőleg nyugdíjképes* akar lenni.

A parasztcsalád életében van bizonyos patriarchális vonás; a patriarcha« azonban a legöregebb nemzedék képviselőjét csak azokban a gazdag parasztcsaládokban jelenti, amelyekben a főjövedelemforrást az öreg kezén levő,, esetleg bér munkásokkal is haszonnal megművelhető középirtok képezi. Ahol a család fenntartásának sajátképeni alapja a személyes munka, tehát a birtokos kisparasztságban is, a »patriarcha már nem az öregapa, hanem a gazdaságot ellátó ember. Ez gyermekeit elég nyers pedagógiai eszközökkel szokta nevelni és munkára szorítani; ám az apjuktól kapott állatnevek és nyaklevesek nem alázzák meg a jövő munkaerőkként reménységgel és büszkeséggel is tekintett gyermekeket; annál kegyetlenebbül lesújtják a kimért formájú, de kíméletlen tartalmú szavak, kívánság-megtagadások a »már semmire sem jó« öreg szülőket. Hogy a nők, kivált a leánygyermek és már munkaképtelen öregasszonyok helyzete mennyire nem irigylendő, az kifejezésre sem szorul. Csak röviden említjük meg, hogy ha az önálló kisparasztok családi kötelekeit nem is fenyegeti oly gyakran a szétszakadás veszélye, mint a bér- és vándormunkásokét, egy emezeknél nem szereplő szétbontó elemet visznek bele a gyermekek és szülők, testvérek, sógorok, házastársak közt a parányi, de az ő életükben mégis óriás fontosságú vagyon miatt felmerülő ellentétek, ezekből származó perek és olykor véres leszámolások.

11. A megalázott paraszt.

Az önálló kisgazda egy tekintetben van határozott előnyben a gazdasági bérnunkások minden csoportja fölött: a társadalmi állás tekintetében. A kisgazda nem szolgálja senkinek. »Valaki« az ő falujában, önálló tényező ennek gazdasági és társadalmi életében. Ezt érzi vele szemben mindenki, érzi ő maga is, sőt önérzete kisugározódik családjá tagjaira is, akik szintén »valakiknek« érzik magukat. A valaki a mindennapi életben észre sem veszi, mily sok tekintetben függ mégis a bérleteket és alkalmi munkakereseteket nyújtó uraságtól, a hitelezőktől, a hatóságoktól.

Emeli ezt a társadalmi állást és a belőle fakadó önérzetet az a körülmény, hogy az önálló gazdasági léttel politikai jogok is szoktak járni: képviselőválasztási jog, beleszólás a község ügyeibe. Ezek miatt azután a helyben ismerős kabátos ember is udvariasabban szokott érintkezni az önálló kisgazdával, mint más paraszttal; ez az udvariasság választások idején élmélygős szerelmi ömlengéssé szokta magát kinőni. Mindez arra vezet, hogy a parasztgazda sok mindenféle panasza dacára is szereti a dolgoknak ezt a rendjét, kivált ha még nemessége,¹⁴⁵ vagy más különös társadalmi állásra való jogcíme is van. Ez a birtokos paraszt politikai konzervatizmusának egyik főforrása; szívesen elismeri a más tekintélyét az akit a maga körében szintén tekintély illet meg.

Jaj azonban, ha a magasabb tekintélyt képviselő hatósági személyek és diplomás-emberek paraszt önérzetébe durva szavakkal és viselkedéssel belegázolnak, ami pedig mind gyakrabban fordul elő, amint több szabályozást kíván a falusi ember élete is, amint több magasabb iskolát járt, de a helyi szokásokkal nem

¹⁴⁵ Tudvalevőleg némely országokban, kivált Magyar- és Lengyelhonban sok falu van, melyeknek lakosai minden tekintetben hasonlítanak a volt jobbágységek kisparasztjaihoz, de azért mégis mindnyájan régi nemes emberek. Ez nem szokott hatás nélkül lenni a létező állami rend iránti hűségükre.

mindig ismerős felsőbb közegnek kell a parasztot mind több reá nézve alig érhető dolcgba bevezetnie, bekényszerítenie. A mezei bérmunkás, cseléd rendszerint már megszokott, minden durvaságot, esetleg oly eszközökkel áll boszút, melyek csakis az ő fegyvertárában fordul elő (a munka hirtelen elhagyása, titkos kártelemek). De a környezete által nagyobb önérzetre nevelt önálló gazdát a szolgabírónak, orvosnak, rendőrnek, adótisztnek, jegyzőnek, minden durva szava még ha a körülmények által teljesen indokolt is vérig sértik, mert megfosztja függetlenségének édes illuziójától¹¹⁶ És ha az ilyesmi néhányszor megismétlődik, vad gyűlölet támad a szegény emberrel szemben álló ellenséges zárt tömbnek tekintett »urak« ellen, nemcsak a személyesen megalázottban és családjában, hanem egész szomszédságában, még személyes ellenségeit is beleértve.

A katonai szolgálat iránti ellenszenvüknek az elkerülése végett épen a parasztság körében oly gyakran elkövetett öncsonkításnak, önnomorításnak, sőt olykor öngyilkosságnak is egyik főforrását képezi az a kevéssé emberséges bánásmód, melyben az önkéntesek kivételével majd minden besorozottnak része van. (Az öncsonkítások másik indokát persze az képezi, hogy a parasztgazdaságban a nyomorék fiú is többet segíthet, meg hamarább is nőszülhet, mint a kaszárnyába elvitt egészséges.)

Megállapítható, hogy amíg a teljesen vagyontalan mezei proletárok általában a gazdagabbakra haragszanak, addig a kisparasztok úrgyűlölete első sorban a hivatalbeli ember ellen irányul. A szomszédos nagybirtokosban kivált, ha az nem aknázza ki túlságosan helyzetét és tud az ő nyelvén beszélni, a kispazda nemcsak esetleges munkaadóját, hanem saját társadalmi állása nagyobb jogcímű részesét, olyan »főparaszt-félet« lát, akinek még reánézve kedvezőtlen eljárásába is belenyugszik, ha azt találja, hogy a földesúr helyén ő is csak úgy cselekedett volna. Ezzel szemben vannak igaz, görbeszemmel látott földbirtokosok és láthatatlanul is gyűlölt »abszontista uraságok« is, nevezetesen azok, akiknek vadászati joga és vadvédelmi intézkedései a parasztlakosságra nézve a károknak, alkalmatlanságoknak, sőt megalázá-

¹⁴⁰ Midőn Mailáth .Város is falu tanulmányában a parasztság városba özönlésének okai között az úrhatnámságot is felhozta, talán azon tény is szeme előtt lebegett, hogy városban a munkásember is kevesebb személyes megalázásnak szokott kitéve lenni, mint falun a parasztmunkás.

soknak kiapadhatatlan forrását képezik.¹¹⁷ Kivételes helyzete van a papnak; néhol ez feltétlenül uralkodik, a lelkeken és elméken, másutt gyűlölik, vagy semmibe sem veszik. Érdekes, hogy a paraszt néhol éles megkülönböztetést tesz papjának állása és személye közt; a közügyekben vakon követi szavát, amíg a magánéletben minden alkalommal ócsárolja, gúnyolja, sőt meg is károsítja.

A kegyelemdőfést adja azonban a kisgazda konzervatív politikai érzületének, ha egyrészt vesztegetés,¹⁴⁸ másrészt hatósági vagy urasági üldözések fenyegetése által reászoktatják, hogy szavazatát a közügyekben ne meggyőződése, szerint, hanem kommandóra gyakorolja. Ezt a vagyoni erő, a megélhetési és boldogulási források, a politikai hatalom birtokosainak, a közigazgatási gépezet, adósróf és igazságmérleg teljhatalmú színben feltűnő kezelőinek egy kis rosszakarattal a legtöbb helyen nem túlnehéz elérni, hisz csekély tájékozottságú, a megélhetésért nap-nap után küzdő és mégis vagyoni érdekszálak által is lenyűgözött emberekkel állnak szemben. De ha egyszer elkövették ezt a bűntettet, akkor többé már jóvá sem tehetik, mert a paraszt megszűnik sorsa intézésében részes és felelős állampolgár, a nemzet, a község javáról legjobb tehetsége szerint gondoskodó hazafi lenni, még saját szemében is újra járszalagon vezetett, urainak kegyelemre kiszolgáltatott jobbágy lesz.

Helyzetének megjavítását most már nem várja jobb, becstelesebb munkájától, hanem ha földesurától, hatóságaitól ki nem kunyorálhatja, hát megpróbálja kierőszakolni és a lehető legkönnyebben követőjévé lesz mindenfajta felforgató apostolnak, aki őt ebben vezetni hajlandónak mutatkozik. Itt, a politikai korrupcióban van a magyarázata annak a tömérdek fejcsóválással és sóhajtozással feljegyzett ténynek, hogy Magyarországon olyan birtokos-; gazdák is a nemzetközi szociáldemokrácia zászlajához esküdtek, akik az általános földelkobzásnál és újrakiosztásnál csak veszthet-

¹⁴⁷ Ezt legalább részben Serényi gróf földművelésügyi miniszter is elismerte - 1. Nossig 225.

¹⁴⁸ Ennek a gazdasági rendészetre és közigazgatásra is végzetes kihatású alakjai többi közt a szolgálatkészen szavazó parasztok által kiérdemelt bírságok elengedése, vagy ki nem vetése (1. 9. fejezet), valamint a jobb korteseknek italmérési engedélyekkel való jutalmazása, ezúton a csapszékek végtelenül káros elszaporítása is.

tek volna.¹⁴⁹ Hogy a szabad alkotmányáról híres Románia parasztjai 1907-ben a lázadás kétségbeesett fegyveréhez nyúltak. Hogy a parasztok annakidején olyan könnyen elhitték egy-egy ütött-kopott alaknak, hogy ő az igazában meg nem halt Péter cár,¹⁵⁰ vagy Rudolf trónörökös,¹⁵¹ aki eljött, hogy hű népének földet, adót elengedést juttasson. Aki annyi kívánatos dolgot ígér és látszólag komolyan keresztül is akar vinni annak csak meg lehet tenni azt a kis szívességet, hogy az ember elhigye neki, hogy ő ez meg az!

Itt van a titka mindenféle leketlen izgatónak. Mindenki hiszékeny, midőn valaki állításaival és ígéreteivel oly kívánságait előzi meg, melyeket égetőknek érez, de saját erejéből, még sem tud megvalósítani. A tehetetlenség, védtelenség érzése teszi lehetővé a gyakorlott népámítónak a vak faj-, osztály- és felekezeti gyűlölet magvának a parasztnép közt való eihintését.¹⁵² Ez a tehetetlenség, elhagyatottságérzés okozza a tudatlanság mellett azt is, hogy sok paraszt oly könnyen ül fel amaz alsóbbrendű csalóknak, akik csekély készpénzét azzal az ígérettel, szedik el, hogy valamely elrejtett kincshez, vagy egy csomó hamis bankóhoz juttatják. Ez a forrása sok babona elterjedésének és szívós életének is; aki az élet természetes útján nem segíthet magán, de mégis boldogulni szeretne, az a természet rendjén kívül is keres segítséget, feltéve, hogy a világról alkotott homályos, ferde képzeete erre már előkészítette elméjét.

Akik ellenben a legjobb akarattal, de a helyi viszonyok ismerete nélkül egyszerűen elismélik a föld népe előtt a megszokott megnyugtató szólamokat, hogy csak szorgalmasan dolgozzék, akkor boldogulni is fog, mert javát szívén hordják az ő hatóságai, megválasztott képviselői azok az ügyes választások területein épen úgy, mint a teljes jogtalanság országaiban paraszt-hiszékenységgel helyett csak paraszt-bizalmatlanságot fognak találni.

A különféle fajtájú és rendű ámítók által felkeltett, valódi alappal nem bíró reménykedések kivált sikertelenül lefolyt, erőszakos kitörések után csakhamar annál tompább meg-

¹⁴⁹ A német viszonyokból kiinduló Buchenberger I. 415. ilyent csak a legkisebb gazdáknál tapasztalt.

¹⁵⁰ A Pugacsev-féle felkelés idején II. Katalin cárnő alatt.

¹⁵¹ Magyarország északkeleti részén a 90-es évek végén.

¹⁵² Budienberger II. 219. szerint az antiszemita mozgalom főként reakció a szerződészabadsággal való visszaélés *törvényes szentesítése* ellen.

adásnak, lemondásnak szoktak helyet adni. A lázító által bajba kevert paraszt belátja, hogy rossz úton haladt, midőn erőszakosan akart sorsán javítani; elhiszi azt is, hogy sok nagy kártól és szenvedéstől óvja meg magát, ha különféle elnevezésű urai parancsának és kívánságainak alázatosan, vakon engedelmeskedik úgy a munkahelyül szolgáló mezőn, mint a községházán és a választási helyiségben. De azt már nem hiszi el, hogy ezzel lényegesen javít is helyzetén. Az urak. előtti alázatos kalaplevétellel a hatósági rendeletek tessék-lássék megtartása a vezényszóra leszavazásra gazdasági előadások meghallgatása, a törvényesnél is súlyosabb mértékben kirótt adó munka és egyéb terhek békés viselése — mindez ilyenkor nem bizalomból és a jövőbe vetett reménységből fakad, hanem ugyanabból a rabszolgaélelmeségből, melynek más nyilvánulásai a hazudozás, lopás, kártétel, minden nem elkerülhetetlen munka elhagyása vagy másra hártása, a színleg betartott hatósági intézkedések csalárd kijátszása minden csak kínálkozó pillanatnyi haszonnak vagy élvezetnek az előrelátás, emberiesség és becsület szava ellenére is igénybevétele, a női becsület könnyed feláldozása, árúba bocsátása,¹⁵³ szavazatok-pizkos, vételrekínálása¹⁵⁴ a nemzeti ügy gyáva cserbenhagyása,¹⁵⁵ esetleg ha az előzőnél kedvezőbbnek tetsző alkalom kínálkozik újabb fellázadás, erőszakoskodás és kegyetlenkedés.

¹⁵³ A jobbági gondolkodásnak, a brutális urak akarata előtti feltétlen meggörnyedés szokásának a prostitúcióval való összefüggését igen érdekesen mutatja ki Rühle 195. Szerinte Németországban aránylag a legtöbb prostituált nő a keleti porosz tartományokból származik. Tény, hogy Magyarországon is mindenféle úri kéjvadásznak legkönnyebb dolga a nyomorult viszonyok közt, nagy közigazgatási nyomás alatt élő felvidéki és erdélyrészi parasztság között van, míg pl. Délmagyarországban még a szegény sváb parasztleány is, ha a maga fajtájabeli legénynek odaadja magát, az úri ajánlatokat legtöbb esetben állhatatosan visszautasítja.

¹⁵⁴ Erre hazánk falusi kerületeiben minden képviselőválasztás alkalmával a legszomorúbb példák özönével találkozunk. Némely vidéken szinte kivétel-számba megy az a falusi választó, aki még a saját meggyőződését kifejeződs komolyan megvalósítani törekvő jelölttől is ne kívánná meg legalább az 1899: XV. t.-c.-ben megengedett fúvardíjat, és szükséges, ellátást. De vannak vidékek, ahol a legvagyonosabb gazdák sem átalják szavazatukat egyszerűen a többit-ígérőnek készpénzért odaadni.

¹⁵⁵ Erre a földnépnek sokszor hízelegve magasztalt hazafias érzületével annyira ellenkező jelenségre a németek a Nationale Verdrossenheit szót gyártották.

12. Eredmények.

Különféle országok írói egyetértenek abban, hogy a parasztnak épen úgy, mint a mezei bérmunkásnak legfőbb baja helyzetének kilátástalansága.¹⁵⁶ Hiszen ha nem is mindenütt, de a legtöbb országban megél a kisgazda munkájából nap-nap után, évről-évre; utódait is csak felnevelheti olyan számban, hogy helye a barázdák mentén árván ne maradjon. De zöld ágra vergődni rendjéből csak keveseknek sikerül és pedig nem is mindig a legszorgalmasabbaknak, legjózanabbaknak, hanem a kivételesen szerencséseeknek, akiknek földje az általános gazdasági, különösen a közlekedési viszonyok megváltozása, a városi körzetek terjeszkedése folytán értékesebb és jövedelmezőbb lett.¹⁵⁷ Sikerül továbbá a leglelkiismeretlenebbeknek, becstelenebbeknek, azoknak, akik uzorát és csalást üznek, akik valamely földesúr bizalmába csempészik magukat, hogy mint bérlők, munkavállalók, felügyelők meglopják, akik mint használható körösek, politikai besúgók felsőbb pártfogást érdemelnek ki, akik családi tűzhelyük szentségét is feláldozzák a kellő órában. Ellenben azok, akik mindezt nem tudják, vagy nem akarják megtenni, azok nem látják lehetőségét annak, hogy öröklött munkakörükben a pusztá léten és holmi silány élvezeteken felül megalázásoknál egyebet keressenek. Mert jobb gazdálkodásra téjékoztatlanságuk miatt nem képesek; a köztük terjesztett gazdasági szakismereteket kellő értelmi alap, általános világismeret híján nem tudják befogadni, annál kevésbé értékesíteni. És ha valamely javítás technikai keresztülvitelére alkalmasak is, épen nem biztosak abban, hogy ez reájuk nézve nem csak több vesződséget jelent-e, míg hasznát egészen zsebrevágja a kereskedő, a bank, az adóhivatal, az ügyvéd, sz úr.

¹⁵⁶ Csak Kauisky, Vandervelde és Parker idézett munkáira kell utalnunk.

¹⁵⁷ Damaschke említ egy munkájában egy Berlin alatti kis parasztbirtokot, mely az 1820-as években 8000 talléron kelt el néhány évtizeddel később pedig milliókat ért.

Ameddig a föld szeretete és becsülete oly nagy, hogy mindenkinek értékét az általa bírlalt és munkált terület nagysága adja meg, a parasztnak keserves kínlódásában éppen elég biztató vezércsillag az a kilátás, hogy ha egy életem át jól töri magát, 5 holdjához még egy hatodikot vehet, vagy 10 holdas bérletéhez még 4 holdat csatolhat. Az így gondolkodó parasztot csak az csüggeszti el végképen, ha nem szerezhet birtokot, mert körülötte minden föld szilárd kezekben van, csupa kötött birtok, hitbizomány¹⁰⁸ papi uradalom, míg a nélkülözést is édesnek találják, ha általa föld, több föld birtokát szerezhetik meg. De ez az észjárás megint csak azoknál van meg, akik földjük legkezdetlegesebb, az osztársadalomra nézve kevésbé termelékeny megmunkálásán kívül egyébire nem képesek és keserves megtakarításaikat is csak a kezük alatt levő terület egyszerű kiterjesztése útján tudják gyümölcsöztetni.

Akik ellenben arra is gondolnak, hogy ugyanazon területen többet termeljenek amint ezt tőlük majd minden ország gazdasági szükséglete mind sürgősebben megkívánja azoknak már azon is jár az eszük, hogy ugyanazon területen, sőt ugyanannyi munkával jobban is éljenek; azok összehasonlítják helyzetüket a más foglalkozású emberekével, a városiakéval. Az ilyen törekvő gazdák, ha munkásságuk nem hoz elég hamar szemmel látható eredményt, sivárnak és reménytelennek fogják látni helyzetüket, azok mihamarább elhagyják az eke szarvát és földjüket pénzzé téve városokba mennek iparosoknak, közalkalmazottaknak, szolgáknak, vagy akár napszámosoknak is.

Erre megdöbbenő példát szolgáltat ama szigetország, melynek nagy technikai fejlettségű mezőgazdaságát, nagy átlagos termés hozamait és kitűnő állatállományát szinte az egész világon mintaszerűnek tekintették. Azok az angol gazdák, akik készek voltak földbirtokukat eladni, hogy az így nyert pénztökével nagyobb bérleteket vállaljanak, Parkernek és másoknak adatai szerint utóbb

¹⁰⁸ Magyarországon a parasztság elkedvetlenedésének és az ebből származó gyászos jelenségeknek (kivándorlás, egyke) egyik főokái ismerték fel abban, hogy a kötött birtokok éppen ott akadályozzák a parasztság szántóföld vásárlását és ezúton térfoglalását, ahol ez mindenféle szempontból legkívánatosabb lenne. Még az oly mérsékelt, sőt konzervatív gondolkozású közigazdák is, mint Beksies Gusztáv és Baross János, kénytelenek voltak elismerni, hogy a hitbizományi birtokok elhelyezése és országrészek szerinti eloszlása kedvezőtlen; ezért kívánatos lenne azokat legalább a határszélekre, az erdővidékekre áthelyezni, ahol nem gátolnák a magyar népet fejlődésében. V.o. még Kautsky 316.

a bérleteket is elhagyják, csak még valamivel könnyebben. Megritkult soraikat senki nem tölti ki és a helyenként csakugyan magas színvonalú angol mezőgazdaság elsorvad.¹⁵⁹

A megélhetés feltételei a kisgazdaosztályra nézve nem mindenütt a legkedvezőtlenebbek, ez alól azonban majdnem kivételt kell tennünk egy szempontra: a boldogulás reményének szempontjára nézve. Nem kerül nagy fáradságba oly országokat, vidékeket felsorolni, ahol a kisparasztok keresetükből kielégítően fedezhetik csekély életszükségeiket. De ha olyan helyeket keresünk, ahol a kisparasztok tömegükben mint osztály a társadalom lépcsőzetén foglalkozásuk elhagyása nélkül elő is haladhatnak, ahol jólétüket és tekintélyüket csak a többi társadalmi osztályokkal egyenlő mérvben is emelhetik, akkor már egy-két »mintaország« említése után elakad a szavunk.

Az előző fejezetekben a kisgazdaosztály életfeltételeinek taglalásánál elsősorban azokra a hatókörülményekre voltunk tekintettel, melyek a paraszt megélhetését nehezítik. Az igazság megköveteli annak megállapítását, hogy ama kedvezőtlen körülmények nem minden kisparasztra gyakorolják teljes maximális rontó hatását, mert ha ezt tennék, ma faluszerte csakis a teljes elzüllés, a végpusztulást megelőző nyomor képeit láthatnánk. Ehelyett a legtöbb országban azt tapasztaljuk, hogy a kisparaszság, ha nehéz küzdelem és nélkülözés árán is, megállja helyét. Egyes gazdaságok, egész falvak, vidékek, sőt országok tönkremennek a gazdálkodás kedvezőtlen feltételei, a tökehiány, az uzsora, a nép tudatlansága és erkölcsi fogyatékosága, a túlságos nagy közterhek, a rossz közigazgatás miatt. Ám helyettük más életképesebb kisgazdaságok, új életrevalóbb községek, erőteljesebb gazdatársadalmak keletkeznek, amelyekben az addig vagyontalan nép a régi nagybirtokok területét is hatalmába keríti. Látunk egész vidékeket, ahol a parasztgazdáknak nagy száma jut mérsékelt területű tulajdongazdasághoz, vagy bérleményhez és ezeken munkájával a családok-

¹⁵⁹ Az angol mezőgazdaság és gazdálkodó osztály siralmas helyzetére mi sem vethet élénkebb világot, mint Henry W. Nevinson *The North American Review* 911. VIII. cikke, melyben Angolországnak Németország által való meghódítását próbálta képzeletben kifesteni; a vad, durva elnyomás tényei mellett valószínűnek mondta, hogy a leigázó német hatalom Angliában kisbirtokososztályt teremtene és a parasztságot az eddigi módnál jobban védené a birtokosok zsarolása és zsarnoksága ellen.

nak tisztességes megélhetést, olykor gyarapodást is képes biztosítani (Ausztria, Német-, Franciaország nagyrésze, Északamerika). Látunk vidékeket, ahol a kerti művelés és kedvező terményértékesítés révén igen kicsiny, még hozzá csak óriás haszonbérért megszereshető területek jobb életsort biztosítana a gazdálkodó családoknak, mint másutt egy középirtok. (A Kiskunság, Páris kertés környéke, Jersey, Fejsőolaszország, Japán.) Látunk országokat, ahol a csökönyös elmaradottságot értelmes tanulási, haladási vágy váltotta fel, ahol az egyes kisemberek gazdasági gyengeségét nagyszerű szövetkezeti erőegyesítés fordította jóra (Skandinávia, Svájc). Ismerünk vidékeket, ahol az uzsora kivételszámba megy, országokat, ahol a közigazgatás valóban hatásosan és mégis felesleges zaklatás nélkül szolgálja a mezőgazdaság és a vele foglalkozó nép érdekeit. Egyszóval ismerünk kedvező feltételek között dolgozó, kereső kisgazdákat is.

Ez azonban nem ment fel annak szükségessége alól, hogy szemébe nézzünk azon veszélyeknek, melyeknek legalább egyike-másika *minden* kisparaszt kunyhója körül leselkedik, *minden* kisgazda lehetséges keresetét megcsorbítja többel vagy kevesebbel és amelyeknek *mindegyike* képes bizonyos szerencsétlen körülmények között nagyra növekedve *bármely* kisgazdát földönfutóvá tenni.

TARTALOMJEGYZÉK

	Lap
Bevezetés	3
1. A kisgazda fogalma	5
2. A kisgazda keresete	10
3. A nagy biztosítás.....	22
4. Parasztságunk eredete	33
5. Az adócsavar	40
6. Birtokszerzés	48
7. A paraszt gazdálkodás.....	57
8. Az uzsora	72
9. A földnép urai	79
10. Paraszti élet	83
11. A megalázott paraszt.....	96
12. Eredmények	101